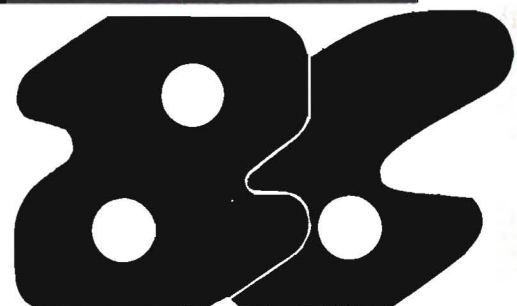

ROSTRA

The central graphic is a square divided into four diamond-shaped sections by a red double-line border. Each section contains a political party logo and a black and white line drawing of its leader's face:

- Top-left: **PVDA** with a drawing of Joop den Uyl.
- Top-right: **CDA** with a drawing of Hans van den Broek.
- Bottom-left: **VVD** with a drawing of Theo van Gogh.
- Bottom-right: **D'66** with a drawing of Joop den Uyl.

APRIL 1981

VERKIEZINGS SPECIAL

REDAKTIE

Noor de Bruin
Rob de Klerk
Hans Koenhein
Hans Soons
Mic van Wijk

ADRES

Jodenbreestraat 23
kamer 1339
tel. 525 24 97
1011 NH Amsterdam
copy naar:
Rostra
Jodenbreestraat 23
kamer 1339
1011 NH Amsterdam
Adreswijzigingen:
Studentenadministratie
Jodenbreestraat 23

ADVERTENTIES

Bij voorkeur schriftelijk
of telefonisch:
525 2497 en 020 - 83 64 99
Tarieven:
1/1 pagina f 340,-
1/2 pagina f 275,-
Bij 4 plaatsingen resp.
f 320,-, f 260,-
OPLAGE: 3000

COVERDESIGN

Dick van Hell
Rolf van der Meulen

Inhoud.	pag.
Colofon en Inhoud	2
Redactioneel	3
Dick Dolman	4
Hans Kombrink	5
J. van Houwelingen	7
Maarten Engwirda	8
Govert Veldhuyzen	10
Dr. R.W. de Korte	11
Prof. Dr. P Verbrug	13
Prof. Dr. J.J. van Duijn	15
Prof. Dr. C. Goedhart	17
P.E. Venekamp	19
Hans van den Doel	21
Drs. N. Vogelaar	23
Marga Bruyn	25
C.N.V.	28
Broer Akkerboom	31
Mr. C.H.A. van Vulpen	34

Henk Jore

Redaktioneel.

L.S.,

Deze maand heeft u een, naar onze mening, zeer speciaal nummer in handen. Er staan dit keer geen fakulteitsaangelegenheden in; het handelt over de verkiezingen van de Tweede Kamer, die in mei dit jaar plaats zullen vinden.

Wij hebben tot dit onderwerp besloten, omdat wegens het bijna failliet gaan van onze ondernemingsgewijze produktie de economische problemen, en (schijn-)oplossingen daarvan, een belangrijke rol vervullen in het gehele verkiezingsgebeuren.

Onze simpele opzet is als volgt: allereerst hebben wij de voortrekkers van de vier grootste politieke partijen verzocht hun mening te spuien over hun eigen verkiezingsprogramma en dat van hun tegen- en medestanders. Daarnaast werd een aantal wetenschappers naar hun visie op een specifiek economisch onderwerp gevraagd. Als derde groep komen werkgevers- en werknemersbonden aan het woord.

Deze opzet mag simpel lijken, de uitwerking daarentegen bleek uiterst problematisch. Wij gunnen u een kijkje in de redaktiekuken.

Het vorig jaar september ontstonden de eerste plannen voor dit bijzondere nummer. De vraag deed zich voor, hoe deze 'special' ingedeeld zou moeten worden. In overweging nemende, dat er meer politieke partijen zijn dan wij aan pagina's beschikbaar hebben, maakten wij de (zeer subjektieve) keuze alleen de vier grootste partijen bij dit nummer te betrekken. Buiten de politici moesten naar onze mening tevens de werknemers- en werkgeversorganisaties vertegenwoordigd zijn: zij zouden misschien naast eventuele sprookjes van politici wat meer realiteit kunnen plaatsen. De vertegenwoordigers van de wetenschap (al dan niet gerelateerd aan een politieke partij) dachten wij ieder een speciaal onderwerp toe. Voorzitter Dolman van de Tweede Kamer tenslotte leek ons bij uitstek geschikt voor het schrijven van een voorwoord.

Bij het benaderen van de juiste personen voor de diverse artikelen stuitte wij op de grootste hinderpaal. Voor de vertegenwoordigers van de politieke partijen dachten wij aan de belangrijkste economische deskundigen in de Tweede Kamer. Maar Den Uyl (PVDa) en Lubbers (CDA) weigerden hun medewerking te verlenen, omdat een artikel hunnerzijds "te verstrekkinge gevolgen zou kunnen hebben". Bovendien wilden zij geen uitspraken doen over ontwerp-verkiezingsprogramma's. Dit bleek overigens voor meerdere deelnemers een struikelblok te zijn, hoewel wij er van overtuigd waren (en zijn), dat de hoofdpunten er niet anders uitzien in de echte verkiezingsprogramma's; het is meestal alleen rommelen in de marge.

De plaatsen van Den Uyl en Lubbers werden ingenomen door Hans Kombrink en Jan van Houwelingen.

Voor de vervanger van Lubbers bleef moeilijk te vinden: maandenlang moesten wij het CDA schriftelijk en telefonisch benaderen; vage toezeggingen werden na enige tijd altijd afzeggingen. Totdat van Houwelingen bereid bleek, al kwam het bewuste artikel dan een maand te laat binnen.

De wetenschappers waren in het algemeen direct bereid tot het verlenen van hun medewerking. Echter (alweer) niet de CDA-ers: geen enkele CDA-wetenschapper van formaat (Steenkamp, Vermaat, Weitenberg, Zijlstra) ging op ons verzoek in. Om een politiek evenwichtige opzet te waarborgen, zochten wij naarstig naar andere politiek-christelijke vertegenwoordigers. Op de valreep kwamen wij terecht bij het CDJA, waarvan acte.

Ook van prof. Wim Driehuis bleef tot op de dead-line onzeker of hij mee zou werken. Toen hij tenslotte afzegde wilde hij nog wel kwijt, dat onze opdracht voor zijn artikel een goed uitgangspunt was voor een artikel van zijn hand in ESB.

Bij de bonden bleek het schrijven van een artikel alleen bij de FNV problemen op te leveren: het zou niet eerder naar buiten gebracht kunnen worden dan wanneer het alle afdelingen langs was geweest. Terwijl men toch zou kunnen verwachten dat ook daar een visie bestaat omtrent het arbeidsmarktbeleid voor de komende jaren.

Tot slot willen wij een ieder, die wel heeft meegewerkt aan dit ROSTRA-nummer danken. Bijzondere dank zijn wij verschuldigd aan onze 24 zettters, vormgevers en drukkers. Hun beeltenis en namen vindt u op de achteromslag van dit blad. En niet te vergeten hun begeleiders: Henni(!), Harry, Gerard en de heren Wester en Wortel.

Wij hopen, dat iedereen iets van zijn of haar gading in dit nummer terug kan vinden, al zijn wij er ons van bewust niet iedereen op zijn of haar wenken te hebben kunnen bedienen.

de Redactie

Voorwoord van de voorzitter

De belangrijkste keuze die economie-studenten van tijd tot tijd moeten maken tussen alternatieve aanwendingsmogelijkheden betreft hun stem. Een themanummer als het voorliggende is dus nuttig en noodzakelijk.

Zal het verhelderen of verwarren? Mijn leermeester Goedhart is somber: "De stukken (dit slaat op de verkiezingsprogramma's, maar misschien ook wel op de aanbevelende artikelen) zijn geschreven voor vrij kleine groepjes fervente partijgangsters".

In verhouding tot het aantal kiezers heeft Goedhart zeker gelijk. Een van de oorzaken is, dunkt mij, de paradox dat de activiteit binnen de partijen toeneemt. Honderden militanten willen een amendementje binnenslepen. Resultaat: het beruchte paard getekend door een commissie.

Een andere oorzaak moet vooral ekonomen aanspreken: Vaagheid en dus rimram over de optimalisering van doeleinden en middelen wordt in de hand gewerkt door het ontbreken van gemeenschappelijke data en veronderstellingen.

Alle grote partijen reageren onzekerheden en onduidelijkheden af op de concurrenten. Zo houdt de PVDA aan anderen voor, dat zij de in hun programma's opgenomen instrumenten en petitiones principii onvoldoende hebben gecon-

cretiseerd. Kombrink: "Het CDA zit met een gat in zijn hand van 10 tot 15 miljard".

Omgekeerd wordt de PvdA verweten, dat zij de economische groeikansen sterk overschat. Haar verweer - groei is beïnvloedbaar - moge hout snijden, een heldere vergelijkingsbasis tussen rivalen ontbreekt in ieder geval.

Ons aller inzicht zou vergroot zijn, wanneer het Centraal Planbureau alle programma's had doorgerekend op basis van alternatieve groei-voeten. Maar ocharme, niet alleen is dat achterwege gebleven; ook de zgn. centrale prognose verkeert nog steeds in de mist. De verantwoordelijke regering heeft wel gewaarschuwd, doch niet gewaarmerkt. Het wordt tijd voor een wettelijke verplichting.

Van Houwelingen heeft gelijk, dat "verkiezingsprogramma's veelal te ingewikkeld zijn, misschien ook te gedetailleerd". Maar - alweer een paradox wil men zich tenslotte tot hoofdzaken beperken, dan moeten eerst vele details onder ogen gezien zijn.

Zoals de zaken nu liggen, gelieve men vlijtig tussen de regels door te lezen. En de geloofwaardigheid van woorden mede te toetsen aan daden. Want verkiezingen behelzen niet enkel een mandaat, maar ook een afrekening.

Dr. D. Dolman, sinds juli 1979 Voorzitter van de Tweede Kamer der Staten Generaal.

D. Dolman

Hans Kombrink:

Programma's: wat zeggen ze wel en niet

Verkiezingsprogramma's dienen naar mijn oordeel getoetst te worden op basis van meer dan alleen het criterium van de inhoud. Ook de duidelijkheid en controleerbaarheid van gemaakte keuzen zijn van groot belang. Ik spreek deze elementen aan de hand van 4 thema's. Veel aspecten moet ik onbesproken laten.

Werkgelegenheid

De vier programma's in kwestie leggen alle een grote nadruk op het tot stand brengen van nieuwe werkgelegenheid, met een taakstelling om rond de 300.000 mensen aan werk te helpen. Objectief gezien is deze taakstelling vanwege de sterk oplopende werkloosheid (4 à 500.000 in 1985!) aan de krappe kant. Maar realisering ervan vergt reeds een geweldige krachtsinspanning op vele fronten tegelijk. En reeds hier tekent zich een groot verschil tussen de programma's af.

VVD, CDA en D'66 mikken in hoge mate op nieuwe werkgelegenheid in de marktsector. De P.v.d.A. meent, dat we al blij mogen zijn wanneer die konstant kan worden gehouden en wanneer de uitstoot, die ten gevolge van de technische ontwikkeling en herstructurering plaats vindt, kan worden gekompenseerd. Daarvoor is op een zo gericht mogelijke wijze herstel en vernieuwing van de industrie nodig. Dat vergt vele nieuwe instrumenten en een meer planmatige aanpak. Zonder dat uiteraard de grenzen, die de openheid van onze economie stellen, uit het oog kunnen worden verloren.

We menen, dat de mechanismen, waarop met betrekking tot de marktsector door de andere partijen wordt vertrouwd, uitermate onzeker zijn en als ze al werken, zeer traag verlopen.

Een kwalitatief verschil tussen de programma's is derhalve de mate, waarin zeker gesteld kan worden, dat de werkgelegenheidstaakstelling wordt gerealiseerd.

Dat is met een aanpak, die zich mede richt op de zgn. kwartaire sector in hogere mate het geval. Bovendien kan via die weg voorzien worden in maatschappelijke behoeften, die nog te zeer braak zijn blijven liggen.

Een derde argument om de kwartaire sector niet buiten beschouwing te laten is, dat een deel van het nieuwe arbeidsaanbod hoedanigheden bezit, die alleen in deze sector nodig zijn.

Diametraal op deze benadering staat het pleidooi van de VVD om zelfs de autonome groei van het aantal arbeidsplaatsen in de (semi-)collectieve sector (15.000 per jaar) aan te tasten!

De mogelijkheden om volledig nieuwe arbeidsplaatsen te scheppen zijn beperkt. Daarom meent de P.v.d.A. dat arbeidstijdverkorting per dag en deeltijdarbeid versterkt moeten worden doorgevoerd. Maar wel op een realistische grondslag. Overdreven taakstellingen zijn al gauw een slag in de lucht. Zo lijkt D'66 met de deeltijdbanen te hoog in de boom te gaan zitten en hoeft ze op die manier voor het werkgelegenheidsbeleid minder geld in te zetten. Het is opvallend, dat VVD, CDA en D'66 arbeidstijdverkorting per dag niet in hun berekeningen hebben opgenomen. Omdat daaraan niet te ontkomen zal zijn deed de P.v.d.A. het wel. Daarbij is expliciet met een extra inkomensoffer rekening gehouden.

Konkluderend bestaan tussen de programma's grote verschillen wat betreft samenstelling, concreetheid en onderbouwing, alsmede in het instrumentarium van het werkgelegenheidsbeleid.

Groei

Het maakt een groot verschil of wat betreft de groei van het nationale inkomen slechts een prognose wordt gehanteerd of van een taakstelling wordt uitgegaan. De P.v.d.A. koos voor het laatste. Ook al komen de prognoses van VVD en CDA bij onze taakstelling in de buurt, een gemiddelde groei van 2,25 % voor de komende vier jaar lijkt op het eerste gezicht aan de hoge kant. Veel hangt af van de internationale ontwikkeling. Om die reden heeft de P.v.d.A. de beleidsrichting in geval van tegenvallers aangegeven. Het werkgelegenheidsbeleid moet dan eerder versterkt dan afgezwakt worden. Koopkrachtdoelstellingen zijn daaraan ondergeschikt.

Maar welke groei gerealiseerd wordt is ook afhankelijk van de aard van het eigen economische beleid. Naar onze inzichten zullen de effecten van forse bezuinigingen op de rijksuitgaven die VVD, CDA en D'66 voorstaan, voor de economie negatief zijn. Bovendien zullen de sociale uitkeringsgerechtigden er onevenredig zwaar door worden getroffen. Wat wel noodzakelijk is, is het tot stand brengen van een verschuiving van particuliere consumptie naar investeringen binnen de collectieve sector. Om dat te realiseren is vooral een sterke herverdelende inkomensmatiging noodzakelijk. Dat is rechtvaardiger dan de last meer eenzijdig op de uitkeringen en het overheidspersoneel af te wentelen. Maar het is een matiging, die primair is afgestemd op het uitgavenpatroon van de collectieve sector en

Hans Kombrink, lid sedert 7 december 1972, PvdA, Graaf Florisstraat 122b, Rotterdam, tel. 010-762897. Geb. 22 november 1946 te Steenwijk, gehuwd.

minder op de winstvorming in de bedrijven, zoals nu het geval is. Het is een matiging die niet leidt tot het inzakken van bestedingen (integendeel), maar wel bijdraagt tot een andere structuur daarvan. Het spijt me te moeten konstateren, dat in de andere programma's deze weg niet of in veel mindere mate wordt gevolgd.

Ik verwacht, dat in de nieuwe centrale projectie van het CPB de groei van het nationale inkomen op ongeveer 1 % zal worden geraamd. Door middel van de door ons voorgestane ontwikkeling van de bestedingen, met name van de investeringen, is het mogelijk ruim 1 % meer te realiseren.

Een echt hogere groei achten we vanwege het energieverbruik niet gewenst. Het bewust mikken op een lagere groei doet de verdelingsproblemen sterk toenemen. En heeft op zich reeds negatieve economische effecten waaraan niet licht mag worden getild. Om het belang van een beduidend groeiverschil te illustreren: 1 % verschil per jaar betekent, dat in de collectieve sector bij een gelijkblijvend aandeel in het nationaal inkomen in het vierde jaar 10 miljard minder te besteden is.

Collectieve sektor

De P.v.d.A. heeft in haar ontwerp-programma zo concreet mogelijk de kosten van de verschillende onderdelen berekend en hun prioriteit

aangegeven. Ook door te voeren bezuinigingen zijn klip en klaar aangegeven. We wijken daarmee sterk af van de andere 3 grote(re) partijen. Hun financieel-economische toelichting is uiterst summier. Ze is vaak zelfs op hoofdlijnen onvoldoende om gemaakte keuzen te beoordelen en te controleren. Dat bemoeilijkt de discussie. De gevolgen die aan de uitvoering verbonden zijn, worden er bovendien voor een flink deel mee aan het oog onttrokken.

Zo rekent de VVD zich rijk op het gebied van volumebeleid en fraudebestijding (totaal 7,5 miljard!); geeft deze partij niet aan welke maatregelen genomen worden om door middel van een verhoging van de woonlasten 2 miljard binnen te halen (dat vereist de afbraak van zowat alles wat er aan huursubsidies bestaat); en evenmin wordt een bedrag van 11 miljard aan bezuinigingen op ambtenareninkomens en uitkeringen ingevuld. Vrijwel zeker betekent dat het scheppen van een forse afstand tussen uitkeringen en looninkomens door middel van de zgn. ontkoppeling.

Het CDA zit op het moment van schrijven van deze bijdrage met een gat in zijn hand van 10 tot 15 miljard ten opzichte van de door de P.v.d.A. gehanteerde veronderstellingen. De bijstelling, die in die kring nog moet plaatsvinden zou wel eens tot zeer zware consequenties kunnen leiden, die de teneur van het programma sterk beïnvloeden. Bovendien deugt van de financiering van de volkshuisvestingsparagraaf helemaal niets. Tal van maatregelen worden niet concreet aangegeven. D'66 heeft nog geen grondige berekeningen gemaakt. Maar de al wel gemaakte keuzen zijn niet tegelijk realiseerbaar, tenzij voor bijna 10 miljard aan bezuinigingen op de collectieve uitgaven worden gevonden. Maar die zijn niet aangegeven.

Het zijn slechts voorbeelden, maar belangrijke, om aan te geven, dat tal van beleidsonderdelen bij deze 3 partijen nog in het duister hangen. De konkretisering ervan kan terugslaan op wel concreet aangegeven onderdelen. Daarom is een programvergelijking op dit moment (januari een zeer hachelijke zaak). Daar komt nog bij, dat de middellange termijnverkenningen van het CPB bij de opstelling van de ontwerp-programma's nog niet beschikbaar waren. Misschien nopen ze tot een aanpassing ervan. Stel dat de centrale projectie bij ongewijzigd beleid een verdere stijging van de collectieve druk inhoudt. Partijen die een stabilisatie van deze druk als doelstelling kozen (CDA en D'66) of zelfs een vermindering (VVD) hebben dan direct een extra probleem van vele miljarden op te lossen.

PvdA

Inkomensontwikkeling

Evenzeer is het moeilijk een vergelijking te maken op het gebied van de inkomensontwikkeling. Daarvoor moeten immers ook de effecten van bezuinigingen in de collectieve sector in aanmerking worden genomen, zoals

op huursubsidies en sociale uitkeringen. Cumulatief kan het om zeer forse verlagingen van het reëel beschikbare inkomen gaan. Bij VVD en CDA naar raming 10 à 15 % in 1985! Dat is een effect bovenop de gemiddeld aangehouden algemene inkomensmatiging. En die houdt evenzeer een koopkrachtdaling in.

Maar de uitwerking daarvan per partij verschilt zeer. De VVD wil het liefst van herverdeling niets weten en offert de minima daarvoor extra sterk. CDA en D'66 accepteren een koopkrachtdaling voor de minima van officieel 0,5 à 1 % per jaar. Bij de verdere uitwerking van het programma kan dat nog oplopen en, zoals gezegd, de effecten van de niet concreet ingevulde bezuinigingen komen er bovenop. De P.v.d.A. heeft dergelijke bezuinigingen in haar programma niet opgenomen en heeft de kosten van koopkrachthandhaving verwerkt. De maatregelen, die zij voorstaat komen bij de hoogst betaalden zwaarder aan dan wat CDA en D'66 in petto hebben, om van de VVD maar niet te spreken.

Konklusies

Het PvdA-programma is duidelijker en veel beter uitgewerkt. In zijn effect is het socialer. Het bepleit een meer-sporen scenario voor de aanpak van de economische problematiek, zonder de ogen voor de marktsector te sluiten. Het biedt daardoor meer perspectief op het tot stand brengen van de broodnodige nieuwe werkgelegenheid.

Ideaal is het niet. Maar ideale programma's zijn in de huidige situatie ook niet te maken. De goede punten, die ik in de andere programma's aantrof, waaraan we niet zelf gedacht hadden, nemen we graag in een regeerakkoord op. Ze waren echter niet groot in getal.

Hans Kombrink.

Na 26 mei!

Er moet nu maar een 'nationaal kabinet' komen. De deskundigen moeten Nederland weer uit de misère halen. Geen tijd meer voor politiek gekissebis. Deze geluiden kan men steeds vaker horen.

Inmiddels zijn de voorbereidingen voor de verkiezingen op 26 mei a.s. in volle gang. De partijprogramma's worden vastgesteld. Partijprogramma's die overigens al weer na enkele maanden moesten worden bijgesteld. De tijden veranderen snel, een explosieve stijging van de werkloosheid en een voortdurend lagere prognose voor de economische groei. Nu gaat het in een samenleving om meer dan alleen de sociaal-economische problemen, ze begrenzen echter wel op vele terreinen de mogelijkheden van het overheidsbeleid. Bij dit alles is vooral het niet meer zien van een perspectief één van de meest negatieve factoren. Velen hebben het vertrouwen verloren in de politiek, vandaar de geluiden over een 'nationaal kabinet', het zich willen overleveren aan de technocratie. Ik acht zo'n ontwikkeling niet alleen weinig zinvol, maar ook bijzonder schadelijk voor onze samenleving. Immers, in een tijd van 'schaarst' krijgt het verdelingsvraagstuk een bijzondere betekenis. Juist nu komt het er op aan duidelijke prioriteiten te stellen. Het staat immers al een paar jaar vast: werk voor iedereen, groei van onze inkomens en van de collectieve uitgaven, het op peil houden van onze bijdrage aan de arme landen, al deze wensen zijn niet langer meer te vervullen.

Welk kabinet er na 26 mei ook zal komen, men zal moeten kiezen. Het gaat zeker in deze tijd om politieke keuzen. Daarom zijn de komende verkiezingen juist in deze tijd zo belangrijk. Het is eigenlijk jammer dat de verkiezingsprogramma's veelal te ingewikkeld zijn, misschien ook te gedetailleerd! De partijen zullen vooral moeten duidelijk maken wat de hoofdlijnen, de kernpunten zijn. In het CDA-verkiezingsprogramma zijn die kernpunten als volgt aangegeven:

- behouden en voor velen verschaffen van werkgelegenheid,
- nieuwe impulsen aan de woningbouw en stadsvernieuwing,
- het waarmaken van onze financiële hulp aan de opbouw van de arme landen,
- het fundamenteel behouden van ons stelsel van sociale zekerheid.

Met deze keuze is impliciet aangegeven wat in onze benadering de komende jaren minder prioriteit zal krijgen: de groei van onze inkomens. De hoge inkomensgroepen zullen, omdat zij de sterkste schouders hebben, de

grootste bijdrage moeten leveren, maar ook de lagere inkomensgroepen zullen met een inkomensdaling, zij het een geringe, rekening moeten houden. Voor een politieke partij is dit geen populaire boodschap, toch kiest het CDA voor deze weg omdat zij vindt dat werk, huisvesting, de armoede in de wereld en het belang van een goede en rechtvaardige sociale zekerheid thans de voorrang verdienen boven de ontwikkeling van onze eigen inkomens. Om de genoemde doelstellingen te kunnen realiseren is overigens een "simpele bezuinigingspolitiek" niet voldoende. In de jaren tachtig zal de overheid op vele terreinen een activerend, initierend en een stimulerend beleid moeten ontwikkelen.

CDA

Kernpunten.

Zoals reeds gezegd is één van de eerste prioriteiten de bestrijding van de werkloosheid. Dit is geen nieuw punt. Ook in vorige verkiezingsprogramma's werd als doelstelling geformuleerd dat het aantal werklozen van 150.000 aanzienlijk moest worden teruggebracht. Het resultaat is bekend, thans reeds meer dan 300.000 werklozen. Is dat een bewijs dat we het in Nederland volstrekt fout hebben gedaan? Natuurlijk kunnen we wijzen op vergelijkbare ontwikkelingen elders, op externe factoren zoals de "tweede oliecrisis". Vast staat in ieder geval wel dat de westerse welvarende wereld en ook Nederland (nog) niet een antwoord gevonden heeft. De belangrijkste oorzaak van de kwaal is overigens niet zo moeilijk te omschrijven: we zijn te laks ons aan te passen aan een stagnerende economische groei. Daarom is het ook logisch dat het CDA kiest voor afremming van de consumptie en tegelijkertijd de bestemming van een deel van de welvaart wil aanwenden voor het in stand houden van de bestaande werkgelegenheid, het creëren van nieuwe arbeidsplaatsen en herverdeling van de werkgelegenheid. Oplossing van het werkgelegenheidsvraagstuk is geen geringe opgave, immers juist in de komende jaren zullen extra veel nieuwe arbeidsplaatsen nodig zijn (400.000). Bovendien is aan een steeds verdergaande automatisering niet te ontkomen.

J. van Houwelingen

Het aanpassingsproces zal moeilijk zijn en onmogelijk op korte termijn te realiseren. Het is wel een politieke keuze niet in de bestaande situatie te willen berusten. Het is trouwens ook niet waar dat er geen behoefte zou zijn aan meer arbeidsplaatsen. Het CDA-programma kiest terecht voor prioriteiten voor de woningbouw en stadsvernieuwing. Daarnaast zijn er ook in de dienstverlening, onderwijs, wetenschap en technologie voldoende mogelijkheden. De vraag blijft of we er een deel van onze welvaart voor over hebben.

Afwentelen.

Een voor de hand liggende vluchtweg is de afwenteling van de economische problemen op anderen.

Vermindering (verhoging van de effectiviteit zal men het wel noemen) van onze zorg voor de derde wereld en nationaal: vermindering van de sociale zekerheid (het elimineren van "systeemfouten").

Zal Nederland kiezen voor een aanpak à la "Thatcher"? Een aanpak waarbij het overigens nog allerminst zeker is dat hierdoor de economische problemen zullen worden opgelost. Wat wel zeker is, is de "noodsituatie" waarin vele mensen zich bevinden die deze "prestatieweg" niet kunnen volgen.

Het CDA kiest heel nadrukkelijk niet voor zo'n weg. De overheid zal er juist nu geen onduidelijkheid over mogen laten bestaan dat de bescherming van "de zwakken" een eerste overheidstaak is.

Dit alles wil niet zeggen dat we mee doen aan "struisvogelpolitiek". Ook de mogelijkheden van de overheid zijn beperkt en in feite afhankelijk van de maatschappelijke offerbereidheid. Het is de taak van de politiek niet alleen perspectief te bieden via mooie verhalen in verkiezingsprogramma's, maar zich ook in te

Het D'66-perspectief voor 1985.

Het is goed, dat er over enkele maanden Tweede Kamerverkiezingen zijn. Er is volgens D'66 grote behoefte aan een aflossing van de wacht. Behoefte aan een nieuwe regering, die de steeds verder verslechterende sociaal-economische situatie in ons land ten goede weet te keren. Het huidige kabinet is daar duidelijk niet meer toe in staat. Bestek '81, het sociaal-economisch beleidsplan van het kabinet-Van Agt, heeft volkomen gefaald. De rampzalige stijging van de werkloosheid van 210.000 tot 320.000, die gedurende het jaar 1980 plaatsvond, vormt daarvan het onomstotelijk bewijs. Welk perspectief biedt D'66 tegen die achtergrond voor de komende 4 jaar?

Voordat ik op die vraag antwoord geef, heb ik er behoefte aan eerst nog eens te waarschuwen voor de ernst van onze huidige sociaal-economische problematiek. Er zijn duidelijke signalen, dat ons, na alle bedrijfssluitingen en ontslagen die in 1980 hebben plaatsgevonden, ook in 1981 nog het nodige te wachten staat. Voor ongefundeerd optimisme is daarom, zeker op korte termijn, geen enkele reden. Mede daarom heeft D'66 in haar concept-verkiezingsprogramma gekozen voor betrekkelijk bescheiden uitgangspunten. Meer dan 1½% jaarlijkse groei van het nationale inkomen zit er naar onze mening voor de komende 4 jaar niet in en zelfs het halen van die doelstelling zal nog de nodige moeite kosten. Het valt naar mijn mening dan ook te betreuren, dat de PvdA in haar programma tot nu toe blijft uitgaan van de te hoge groei-doelstelling van 2¼% van het nationaal inkomen.

Daarmee ontloopt deze partij vóór de verkiezingen een aantal pijnlijke keuzes, die zij na de verkiezingen, wanneer zij regeringsverantwoordelijkheid zou gaan dragen, alsnog zal moeten maken. Het lijkt mij een eis van politieke zindelijkheid, dat de PvdA de kiezers nog vóór de verkiezingen duidelijk maakt hoe die keuzes zullen uitvallen. Zal dan bijvoorbeeld de koopkrachtgarantie voor de laagste inkomens komen te vervallen of kiest de PvdA dan voor verdere bezuinigingen in de overheidsuitgaven, waardoor tevens het fundament onder de arbeidsplaatsenstrategie van die partij wordt aangetast? Het lijken mij niet onbelangrijke vragen.

Terug nu naar het verkiezingsprogramma van D'66. In dat programma neemt het werkgelegenheidsbeleid een centrale plaats in. Op zichzelf onderscheidt ons programma zich

daarin overigens niet van de programma's van PvdA, CDA en VVD. Dat onderscheid komt er wel, wanneer het gaat om de vraag hoe dat beleid dan in concreto zou moeten worden ingevuld. D'66 kiest dan voor het stellen van drie duidelijke prioriteiten, waaraan de gehele beschikbare financiële ruimte de komende 4 jaar besteed zal moeten worden: industriële vernieuwing, woningbouw en energiebesparing. Die ruimte zal echter alleen beschikbaar kunnen komen in geval van voldoende matiging van de particuliere inkomens. Voor de door ons noodzakelijk geachte verbetering van de bedrijfsrendementen is het bovendien nodig het aandeel van de collectieve sector (overheidsuitgaven plus sociale uitkeringen) in het nationale inkomen de komende 4 jaar te stabiliseren. Tenslotte wil D'66 het financieringstekort van de overheid terugdringen tot 4,5 procent van het nationale inkomen in 1985, teneinde daardoor zowel meer ruimte op de kapitaalmarkt te scheppen voor het bedrijfsleven en de woningbouw, als ook de toekomstige omvang van de staatsschuld te beperken.

Waarom wij ons echter vooral onderscheiden van de aanpak, zoals die in Bestek '81 werd aanbevolen en zoals de VVD die momenteel weer in haar verkiezingsprogramma opvoert, is dat naar onze mening het voeren van een gericht beleid van industriële vernieuwing van het allergrootste belang is. Zoals wellicht bekend, pleit D'66 al jaren voor innovatie of industriële vernieuwing. Hoewel vooral de laatste jaren in steeds ruimere kring aan dit begrip lippendienst wordt bewezen, is het daarbij voornamelijk gebleven. Een gericht beleid van industriële vernieuwing, zoals dat in andere geïndustrialiseerde landen (V.S., Zweden, Japan, Duitsland) al jaren gevoerd wordt, is in Nederland nog niet van de grond gekomen. En dat terwijl juist in Nederland de industriële structuur als verouderd, eenzijdig en daardoor kwetsbaar moet worden beschouwd. Na de geslaagde herindustrialisatie in de periode van wederopbouw na de oorlog, waarin vooral de basisindustrieën (chemie, staal) mede onder invloed van een gericht stimuleringsbeleid van de overheid van de grond zijn geholpen, is deze structuur sindsdien immers onvoldoende aangepast aan nieuwe technologische ontwikkelingen en aan het ontstaan van nieuwe groeiemarkten. Juist daardoor is nu de situatie ontstaan, dat wij op vele terreinen nu moeten concurreren met de zich industrialiserende ontwikkelingslanden

Maarten Engwirda.

(textiel, scheepsbouw, chemie). Dat is naar de mening van D'66 de essentie van onze huidige sociaal-economische problematiek. Het vorig jaar juni verschenen rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 'Plaats en toekomst van de industrie' heeft dat naar mijn mening in alle duidelijkheid nog eens naar voren gebracht.

Eén van de hoogste, zo niet de hoogste prioriteit, die D'66 voor de komende vier jaar stelt, betreft daarom het daadwerkelijk voeren van zo'n gericht beleid van industriële vernieuwing. Daarvoor is noodzakelijk, dat de overheid een keuze maakt voor een aantal bedrijfstakken, die voor de 80-er en 90-er jaren perspectieven bieden. Datzelfde is na de oorlog immers ook gebeurd. Te denken valt bijvoorbeeld aan de toepassingsmogelijkheden van de chips, de biotechnologie, de informatie-industrie, milieutechnologie en de energiebesparingssector. De overheid zal dan die perspectiefrijke sectoren extra moeten steunen. Dit kan gebeuren via investeringsubsidies, maar ook door het overheidsaankoopbeleid op gerichte wijze te gebruiken als instrument van industriële vernieuwing. Het belang van dat laatste blijkt duidelijk uit het feit, dat de verschillende overheidsinstellingen per jaar voor zo'n 30 miljard gulden aan min of meer geavanceerde producten bestellen. Tot nu toe gebeuren deze bestellingen vaak op ad hoc-basis en dus vaak in het buitenland. D'66 pleit

ervoor om per sector van overheidsbeleid een systematisch overleg tot stand te brengen tussen de betrokken overheidsinstellingen, het bedrijfsleven en de onderzoeksinstellingen. Dit overleg dient er dan op gericht te zijn toekomstige overheidsaankopen zo vroegtijdig te signaleren, dat het Nederlandse bedrijfsleven daar tijdig op kan inspelen.

D'66 beseft, dat dit zo noodzakelijke vernieuwingsbeleid enige tijd, wellicht 3 à 4 jaar, nodig heeft om vruchten af te werpen. Op korte termijn biedt dit beleid daarom niet de nodige werkgelegenheid, maar pas op een wat langere termijn. De beide andere prioriteiten die wij stellen zijn daar wel toe in staat. Een forse extra impuls in de woningbouw zal al op vrij korte termijn de onrustbarend toegenomen werkloosheid onder de bouwvakkers kunnen verminderen, zij het dat ook hier voor een gezond maken van de woningbouw tevens meer structurele oplossingen in de vorm van rendementsverbetering via huurverhoging en een betere doorstroming via huurbelasting noodzakelijk zijn. Daarnaast is een veel hogere prioriteit van energiebesparing vereist om de energievoorziening niet alleen voor de huidige, maar ook voor toekomstige generaties veilig te stellen. Zo zal een forse inspanning op het gebied van warmte/krachtkoppeling in de industrie ertoe kunnen leiden, dat het bestaande elektrisch vermogen in de komende 10 à 20 jaar nauwelijks meer behoeft te worden uitge-

D'66

breid, zodat toekomstige kerncentrales volstrekt overbodig worden. Ook hier geldt dus: niet méér, maar bêter. Het zou echter een illusie zijn te denken, dat via de eerder gestelde prioriteiten de huidige werkloosheid substantieel kan worden teruggedrongen. Het is jammer, dat PvdA, CDA en VVD zich op dit punt schuldig maken aan illusiepolitiek. Deze partijen gaan er immers van uit, dat het mogelijk is de komende 4 jaar in de marktsector van de economie 100.000 (de VVD zelfs 120.000) extra arbeidsplaatsen te scheppen. En dat, terwijl er de afgelopen 8 jaar in diezelfde marktsector in Nederland per jaar 20.000 arbeidsplaatsen verloren zijn gegaan. D'66 gelooft daar niet in. Het scheppen van 40.000 extra arbeidsplaatsen in de marktsector lijkt mij voor de komende 4 jaar al een hele prestatie in het licht van de geringe groei-

verwachtingen. Om de werkloosheid dan toch nog op substantiële wijze terug te dringen, kiezen wij voor een betere verdeling van het beschikbare werk. Op de langere termijn moet zich dat onherroepelijk vertalen in een kortere werkweek, resp. werkdag. Om hier ook al op korte termijn al resultaten te boeken, kiezen wij voor de komende 4 jaar voor het scheppen van veel meer deeltijdbanen, en wel zo'n 300.000 à 400.000 in de periode tot 1985. Gemakkelijk zal dat niet zijn, maar er is naar mijn mening geen andere oplossing. Wie bovendien beseft, dat er in Nederland momenteel 600.000 deeltijdbanen zijn en in Zweden met een kleinere beroepsbevolking 1½ miljoen, zal moeten toegeven, dat deze taakstelling zeker niet bij voorbaat als onhaalbaar moet worden gezien.

Tenslotte nog dit. Uiteraard heb ik in het bestek van dit artikel slechts enkele hoofdlijnen, en wel vooral op sociaal-economisch gebied, van het D'66-verkiezingsprogramma kunnen toelichten. Ook de verschillen met andere partijen (PvdA, CDA, VVD) zijn slechts op enkele punten aangeduid. Wie er meer van wil weten, nodig ik graag uit het verkiezingsprogramma van D'66 te bestellen. (Partijsecretariaat D'66, Bezuidenhoutseweg 195, 2594 AJ Den Haag, tel. 070-858303.

Maarten Engwirda

vervolg J. van Houwelingen

zetten voor de realisering ervan in het kabinetsbeleid. In Nederland kan dit alleen via een coalitiekabinet waarbij compromissen onontkoombaar zijn. Na lezing van de verkiezingsprogramma's moet het mogelijk zijn in Nederland een kabinet te vormen bestaande uit

CDA en PvdA. Zo'n coalitiekabinet is om vele redenen wenselijk. Het is alleen mogelijk als beide partijen bereid zijn elkaar te respecteren en op basis hiervan wensen te onderhandelen. Niet een meerderheids- of minderheidsstrategie dient uitgangspunt te zijn voor de samenstelling

van een kabinet, maar de verkiezingsuitslag. In het belang van onze democratie is het zeer gewenst dat er geen herhaling zal komen van de formaties van 1973 en 1977.

J. van Houwelingen

Jeugdloon naar werk.

Programvergelijking over jeugdwerkloosheid en jeugdinkomens.

Wanneer wij willen beschouwen welk beleid de overheid volgens de konsept verkiezingsprogramma's der vier grootste partijen zou moeten voeren ten aanzien van jeugdwerkloosheid en jeugdinkomens, dan moeten wij voorop stellen dat dit niet los te zien is van het algemene werkgelegenheids- en inkomensbeleid. Jeugd en jongeren vormen een categorie van de samenleving die door alle takken van overheidsbeleid geraakt wordt. Het is duidelijk dat het lenigen van de werkloosheid voor de hele samenleving ook leniging van werkloosheid van jeugd en jongeren inhoudt; dat inkomensmatiging voor iedereen ook de inkomens van jongeren raakt. Het "brede jeugdbeleid" blijkt hierdoor één van de moeilijkste terreinen te zijn in ons door departementale zuilen doorsneden overheidsbeleid.

De jeugd kan zich ook nog steeds niet verheugen in een aandacht van overheidswege, van ambtenaren, bestuurders en politieke partijen, die b.v. enigszins evenredig is aan de tegenwoordige aandacht voor het emancipatiebeleid. Wij zullen als jongeren, niet in de laatste plaats door middel van politieke jongerenorganisaties, zelf de overheid moeten doordringen van de noodzaak enig jeugdgericht beleid te voeren in alle sectoren van overheidszorg.

Erg hoog gespannen verwachting dan ook niet, wanneer wij toch willen onderzoeken welke passages de partijprogramma's van PvdA, CDA, VVD en D'66 wijden aan de jeugdwerkloosheid en de jeugdlonen in het bijzonder. Daarbij moet wel worden opgemerkt dat het hier gaat om een vergelijking van de in het loop van het vorige jaar verschenen konsept-programma's waarover in de verschillende partijen nog wordt **gediskussieerd** op het moment dat dit artikel **geschreven** wordt. Wijziging van de teksten is **dus nog** alleszins mogelijk.

De in de aanhef van het artikel **reeds** geuite treurnis over het (ontbreken van) jeugdbeleid werd in de afgelopen jaren zeker weerspiegeld in het overheidsoptreden inzake jeugdwerkloosheid en jeugdlonen. Verschillende-gerichte maatregelen, zoals de interim-maatregel werkloze jongeren, en de stimuleringspremie partiëel leerplichtigen werden ingetrokken. Van ideeën vanuit de jongerenorganisaties, zoals het plan voor de jeugdarbeid, hoeveel daar ook tegeningebracht kon worden is niets of nauwelijks iets door regering en parlement opgepakt. En als wellicht wel het meest troosteloos voorbeeld is het

recente ingrijpen in de minimum-jeugdlonen aan te merken. Om budgetaire redenen en met een diskutabele argumentatie werd voor de laatste inkomens een verlaging van enige tientallen procenten doorgevoerd. Tegen deze achtergrond moeten wij de beleidsvoornemens van de grootste partijen de revue laten passeren.

Daarbij past nog een opmerking vooraf. Jeugdwerkloosheid en jeugdinkomens, met name de minimum-jeugdlonen, worden nogals eens met elkaar in verband gebracht, wat kennelijk ook de redactie van dit blad bij het formuleren van de inhoud van dit artikel voor ogen heeft gestaan. Met name de werkgeversorganisaties hebben in de afgelopen jaren één en andermaal betoogd dat de hoogte van de minimum-jeugdlonen werkgevers verhindert jongeren in dienst te nemen. Dit blijkt echter een wat al te simpele variatie op het ook wel diskutabele begrip: "meer winst, meer werk". Recente onderzoeken van het Nederlands Economisch Instituut en de SER wijzen juist in de richting van een ontkenning van het direkte verband tussen jeugdwerkloosheid en de hoogte van de minimum-jeugdlonen. Een zaak die verder onderzoek zeker waard is.

CDJA

In de verschillende konsept-programma's ligt bij onderlinge vergelijking tussen onze twee onderwerpen de nadruk op de jeugdwerkloosheid. Dit dan uiteraard in het verlengde van het werkgelegenheidsbeleid dat in alle programma's een centrale plaats inneemt.

In "samen aan het werk" wijdt de VVD, de titel getrouw, zelfs een hele paragraaf aan het probleem. Daarin zoeken de liberalen het vooral in het wegnemen van knelpunten in de arbeidsmarkt: verbetering van de opleiding ("goed onderwijs, zinvolle vorming, gedegen beroepsopleidingen" en uitbreiding van om-, her- en bijscholingsmogelijkheden, ook voor jongeren), betere voorlichting (over beroepskeuze en de arbeidsmarkt en het wegnemen van belemmeringen voor werkgevers (vervanging partiële leerplicht door een leerrecht, wegneming van onnodige wettelijke

belemmeringen voor het werken door jeugdigen en, met veel slagen om de arm, te overwegen "de jeugdlonen in stijging te doen achterblijven bij die van het algemene loonpeil").

In wezen komt het er op neer, dat jongeren minder kieskeurig moeten zijn in hun beroepskeuze of verandering daarin, en dat de voorzieningen zoals met name het onderwijs, daarbij moeten aansluiten.

Ook in "om een zinvol bestaan", het CDA-program, ligt de nadruk op een "aanpassing van het begrip passende arbeid, in het bijzonder voor jeugdigen". Van jongeren, heet het, "mag een grotere bereidheid tot aanvaarden van ander werk gevraagd worden dan van ouderen. Ander werk, zowel naar aard, beloning en plaats".

Jeugdigen werkloos moet verplicht worden een beperkte periode in bedrijven of instellingen met opleidingselementen te gaan werken tegen een geringe extra vergoeding boven de uitkering. Daarnaast worden er echter ook gericht maatregelen bepleit. Een wet op de "inschakeling van de arbeid" moet de werkgelegenheidskansen van onder meer jeugdigen vergroten. Werkgevers, en ook de overheid, kunnen verplicht worden hen bij voorrang boven anderen in dienst te nemen.

Deze gedachte aan een quoterings-regeling vinden wij ook terug in "weerwerk" van de PvdA, dat ook pleit voor meer deeltijdarbeid met een beter gegarandeerde rechtspositie, waarbij de overheid het voortouw zou moeten nemen, mede op grond van de ideeën van het plan op de jeugdarbeid. Verder noemt de PvdA geen specifieke maatregelen. Net zo min als D'66, dat niet veel meer zegt na te streven dan verdeling van het werk over jongeren en ouderen, vooral door het invoeren van meer deeltijdbanen. Verder wil ook D'66 de scholing verbeteren, door stimulering van de oprichting van bedrijfsscholen.

Beziende wat de programma's zeggen over de jeugdinkomens, dan blijkt dit niet los gezien te kunnen worden van het algemene inkomensbeleid. Over de minimum-jeugdlonen wordt

Samen aan het werk: Waarom, hoe en met wie?

De economische moeilijkheden in de wereld-economie zijn gedeeltelijk conjunctureel (we gaan door een dal), gedeeltelijk structureel van aard. Dat laatste is het gevolg van een tweede explosie van de olieprijs. De olierekening van de OESO-landen steeg hierdoor sinds 1979 met \$130 miljard per jaar. Vermoedelijk wordt minder dan de helft hiervan door de OPEC-landen in de internationale kringloop teruggebracht. Dat remt de groei van de wereldhandel. Voor Nederland kwam de reële economische groei sinds de eerste oliecrises gemiddeld niet verder dan 1 à 1,5%. Het lijkt derhalve weinig realistisch er van uit te gaan dat het groeitempo van onze economie in de eerstkomende jaren daarboven zal liggen. Behalve door een laag groeitempo staat de Nederlandse economie de volgende jaren in meer opzichten onder grote druk. Ik noem nog vijf knelpunten:

Arbeidsaanbod

Net als in de jaren '50 en '60 zal het arbeidsaanbod jaarlijks groeien met 40 à 50 duizend manjaren. Dit komt bovenop een werkloosheidscijfer van ruim 300 duizend bij een verborgen werkloosheid van zeker een half miljoen. De verhouding niet-werkende tot werkende inkomenstrekkers is inmiddels 3 op 5; voor onze economie een fnuikende verhouding. Dat maakt het scheppen en verdelen (vooral via deeltijdbanen) van werk tot een allesoverheersende opgave.

Reserves en investeringen bedrijven

Het bedrijfsleven is financieel uitgehold. Het eigen vermogen van de ter beurze genoteerde ondernemingen is in de 5 jaar bijna gehalveerd. Over de niet genoteerden spreken we maar niet. Daar is de situatie nog bedroevender. Een verdere aantasting van de weerstand van de bedrijven zal het werkloosheidsprobleem onoplosbaar maken. Zolang ondernemers geen rendement behalen op hun huidige investeringen, zullen ze niet uitbreiden maar net zoals in de 30-er jaren slechts rationaliseren en arbeidsplaatsen uitstoten. De werkgelegenheid wordt pas duurzaam vergroot, wanneer:

- de afzetmogelijkheden in binnen- en buitenland op een rendabele wijze worden vergroot,
- de brutolonen een aantal jaren achterblijven bij de voor de ruilvoetverslechtering gecorrigeerde arbeidsproductiviteit.

Energie- en betalingsbalans

Onze energie balans zal van nu af jaarlijks verslechteren. Bij een reële olieprijsstijging van 4 pct per jaar vertoont die in 1985 een tekort van 10 miljard en in 1990 van 30 miljard. Het zal een reusachtige toer zijn om daarvoor op de betalingsbalans te compenseren via extra export van goederen en extra import-ervanging.

Collectieve uitgaven en financierings tekort

De collectieve uitgaven zijn gestegen tot 66 pct van het nationale inkomen, na Zweden het hoogste niveau ter wereld. De financiering gebeurt voor 54,5 pct door belastingen en premies. Voor 5 pct via de aardgas-opbrengsten. De rest is begrotingstekort, dat de magische grens van 6% inmiddels ruim heeft overschreden. Om het te financieren is kapitaalimport nodig. Om dat geld aan te trekken moeten we een hoge reële rente bieden. Maar een hoge reële rente is fnuikend voor het bedrijfsleven en de woningbouw. Daarom moet het financieringstekort - ook al is het een conjunctureel erg ongelukkig moment - omlaag onder gelijktijdige terugdringing van de collectieve uitgaven en met name de overdrachtsuitgaven. Zonder dat laatste wordt er in feite niets opgelost.

Woningbouw

De woningvoorraad is als gevolg van de naoorlogse lage hurenpolitiek des te ontoereikender geworden nu de behoefte aan woningen voor 1- en 2-persoonshuishoudens sterk stijgt. We hebben in dit land een ongeëvenaard hoog peil voor onze sociale voorzieningen. De woningvoorziening is daar vergelijkbaar sterk bij achtergebleven. De woningbouwproductie moet derhalve omhoog. Dat is tevens van belang voor de economische bedrijvigheid in het algemeen.

Mijn commentaar op de concept-verkiezingsprogramma's van PvdA, CDA, VVD en D'66 beslaat deze structurele hoofd-knelpunten voor de Nederlandse economie in de '80-er jaren en de beleidsvoornemens daaromtrent.

Economische groei

Onze economische groei wordt in overwegende mate bepaald door de voor ons relevante wereldhandel. Het is een kardinaal gegeven, dat echter vooral 'van buiten' komt. Het

Dr. R.W. de Korte, Tweede Kamerlid VVD.

concept-VVD-programma geeft daarom een kwantificering van de middelen en claims op ons nationale inkomen bij de 3 groeiscenario's van 1, 1,5 en 2 pct reële groei. Daar zal nog een groeiscenario van 1/2 pct aan toegevoegd worden. Het groeiscenario van 1 pct zien wij als het meest realistisch. Wat dat betreft liggen VVD en D'66 nog het dichtst bij elkaar op het punt van realisme m.b.t. de economische groeiverwachting. Een economische groei van 1 3/4 pct (CDA-programma) of een groei van 2 1/4 pct (PvdA-programma) lijkt ons een illusie. Het gevaar zit in de ambitieuze plannen en verwachtingen die daaraan worden opgehangen. Zo wordt andermaal een groei verdeeld die er niet komt en begint het proces van ombuigen geheel opnieuw..

Werkgelegenheidsbeleid

De vier concept-programma's zijn eensluidend met betrekking tot de wenselijkheid dat er gestreeft wordt naar de totstandkoming van 300.000 arbeidsplaatsen. Vaste beloften worden niet afgegeven. Dat is terecht. De sociaal-economische onzekerheden zijn op dat punt te onzeker. Meer dan de andere partijen zoekt de VVD het in uitbreiding van arbeidsplaatsen in de marktsector, hoewel die het

meest onzeker zijn m.b.t. de realisatie. Het VVD-programma vermindert het aantal nieuwe arbeidsplaatsen t.o.v. ongewijzigd beleid met 20.000. Pas als de marktsector weer groeit ontstaat er nieuw draagvlak voor meer kwartaire arbeidsplaatsen. Meer dan in enig ander verkiezingsprogramma wordt gemikt op vernieuwings- en uitbreidings-investeringen in de marktsector. De VVD wil een extra netto investeringsimpuls (gericht op export en op importvervangend) van 5 miljard per jaar toegediend zien. Dat is weliswaar 2 miljard minder dan conform het WRR-rapport. Maar dat geeft dan ook niet aan waar al dat geld vandaan moet komen. Meer dan enig ander programma wil het VVD-programma naar winstherstel voor de bedrijven. Zonder uitzicht op een redelijk rendement zullen investeringsstimulansen - zelfs als de internationale concurrentiepositie zich verbetert - nl. niet werken.

Energiebeleid

Het is niet verrassend dat de vier programma's in gelijke bewoordingen snelle energiebesparing en ontwikkeling van zoveel mogelijke alternatieve energiebronnen propageren. PvdA en D'66 draaien daarbij één reeds bestaand alternatief weer dicht. Zoals de mijnen in Z-Limburg in de '60-er jaren dicht moesten, moeten nu de kerncentrales in Borsele en Dodewaard dicht. Wellicht een parallel, die achteraf te denken geeft? De miljarden die dit gaat kosten, worden o.i. door het PvdA-programma onderschat. D'66 zwijgt daar geheel over. Willen de derde-wereld landen economisch erbovenop geholpen dan kan kernenergie daarbij niet gemist worden. Terecht accepteert onze eigen dichtbevolkte samenleving geen onveilige energiebron. Vooral het afvalprobleem om een afdoende oplossing. Toch acht het VVD-programma de kundigheden van de wetenschapswereld zodanig dat doorgang met onderzoek naar verantwoorde verwerking en opslag van afval zinvol is en tot afdoende oplossing zal leiden.

Kernenergie is verder de goedkoopste bron voor electriciteitsopwekking. Ook vanuit het oogpunt van geavanceerd industriebeleid is het onverstandig de kernenergie-optie niet open te houden.

VVD

Bezuiniging op collectieve uitgaven

Het concept - VVD-programma bepleit een vermindering van de collectieve uitgavengroei met 0 tot 1 procent-punt afhankelijk van de economische groei. Bij 1 procent groei zal dat leiden tot stabilisering. D'66 komt daar op uit bij 1.5 procent economische groei. Het CDA-programma bepleit stabilisering bij 1 ¼ procent groei van het BNP. Bij een veel waarschijnlijker reële groei van 1 procent zou dit zonder beleidsombuigingen neerkomen op een collectieve drukverzwaring van 0.5 procent-punt per jaar. Dat is natuurlijk andere koek. Of krijgen we nog een nadere uitwerking van CDA-zijde? Het PvdA-Weerwerk laat eenonverholven stijging van de collectieve uitgaven zien met 6 miljard in 1985. Dat betekent een collectieve drukverzwaring van 0.5 procent-punt. Vertaald naar de veel realistischere groei van 1 procent levert datzelfde Weerwerk (zonder wijziging van de voornemens zoals koopkrachthandhaving voor de minima) echter een collectieve drukverzwaring van 1 à 1.5 procent-punt op. De linkse 1 procentnorm van weleer is dus niet verlaten. Dat maakt een groei-doelstelling van 2.25 procent "ex post" illusoir (zie o.a. E. Bomhoff in ESB van 2.7.80).

Bouwproductie

Alle vier programma's spreken van een vergroting van de bouwproductie naar 120.000 (voor de PvdA exclusief van Dam-eenheden) in 1985. De verschillen zitten in de financiering van deze extra productie, die 3 miljard gulden vraagt. VVD en CDA bepleiten een extra huurverhoging om dit te bekostigen. Dan mag ook weer verwacht worden dat institutionele beleggers interesse tonen in het bouwen van huurwoningen. Het PvdA-programma zoekt het in beleggingsvoorschriften en spreekt niet over huurverhoging. Maar wie - zoals de PvdA - pensioenfondsen dwingt te beleggen in onvoldoende rendabele huurwoningen, holt de toekomstige pensioenclaims van de werknemers uit.

Behalve het PvdA-programma garandeert geen van de programma's de koopkracht van de minima. De PvdA kan dit alleen na veel passen en meten en dankzij een onrealistisch hoog groeicijfer. De inkomensverwachtingen van de andere drie programma's liggen voor iedereen op of beneden de nullijn (inclusief incidenteel van 1 à 1,5 pct). Ik verwacht dat de inkomensmatiging in het eerste jaar of het eerste deel van de volgende kabinetsperiode het grootst zal moeten zijn. Dan zal de grootste matingsstap gezet moeten worden om zo ruimte te maken voor herstel van winsten en uitbreiding van investeringen.

Gezien de structurele knelpunten in onze economie en de beleidsvoornemens in de concept-programma's daaromtrent liggen de programma's van CDA, VVD en D'66 het meest in elkaars verlengde. Het Weerwerk van de PvdA is daarbij een buitenbeen. Op economisch gebied lenen de programma's van CDA, VVD en D'66 zich het gemakkelijkst om samen mee aan het werk te gaan en de problemen van de 80-er jaren aan te pakken.

Rudolf de Korte
Binnenhof 1a
's-Gravenhage

vervolg Govert Veldhuizen

alleen door de VVD gerept, zoals wij al zagen, en dan nog onder veel voorbehouden. Als wij bezielen hoe in het algemeen over de minima gedacht wordt, dan kondigen VVD, CDA en D'66 ook voor hen de min-lijn aan, zij het dat het CDA een uiterste poging wil doen om voor de minimum-inkomens voor gezinnen de koopkracht te handhaven. Duidelijk is dat de recente beslissingen rond de jeugdlonen (de konsept-)programma's hebben achterhaald, zeker als we de nog wat omzichtige benadering van de VVD vergelijken met de ook door het CDA gesteunde regeringsmaatregelen van het afgelopen najaar.

Naast de quoteringsregeling hebben de weinige maatregelen ook een negatieve smaak: verruiming van het begrip "passende arbeid", juist voor jongeren, verlaging van de minimum-jeugdlonen.

Een en ander vindt overigens een parallel in het vrijwel ontbreken van frases over het jeugd-beleid in algemene zin. Voorlopig zullen jongeren zich bij hun partijkeuze vooral moeten laten leiden door de visie van de partijen op de algemene aanpak van zaken als werkgelegenheid en inkomensbeleid. Het lijkt mij, dat jongeren in alle partijen de komende

jaren wel nog veel zullen moeten doen om de aandacht van de kaders op jeugdproblematiek te vestigen. Daar ligt een schone taak voor de politieke jongerenorganisaties.

Wat kunnen wij uit de vergelijking concluderen? Geen enkele partij heeft werkelijk een visie op het versterken van de positie van jongeren in het sociaal-economisch bestel.

Govert veldhuizen

Democratisering van het economisch stelsel en van het bedrijfsleven.

Vanuit het vakgebied Bedrijfsorganisatie en Arbeidsverhoudingen zijn verschillende aspecten te noemen die belangrijk genoeg zijn om via de beoordeling van programma's van politieke partijen een blik op de - mogelijke - toekomst te richten.

Wij zullen in dit artikel aandacht besteden aan:

- de ondernemingsraad
- de raad van commissarissen
- het bedrijvenwerk van de vakbonden
- de rol van de vakbeweging op meer centraal niveau.

1) De ondernemingsraad

Een van de belangrijke vraagpunten bij de beoordeling van de partijprogramma's, voor zover het de bedrijfsdemocratisering betreft, is de invloed die vanuit de ondernemingsraad (OR) kan worden uitgeoefend op de besluitvorming. De rol van de O.R. in het kader van de besluitvorming is thans volgens de wet op de Ondernemingsraden 1971, zoals gewijzigd in 1979 (WOR), driedelig;

- 1) Er moet tenminste zes maal per jaar een overleg-vergadering tussen de ondernemer en de OR plaatsvinden, waarin aan de orde kunnen worden gesteld alle zaken die de onderneming betreffen en ten aanzien van de ondernemer of de OR wenselijk acht of waarover volgens de wet overleg moet plaatsvinden. In tenminste twee vergaderingen moet de algemene gang van zaken worden besproken, waarbij ook commissarissen (voor zover de onderneming daarover beschikt) aanwezig moeten zijn. De OR kan over al deze zaken voorstellen doen of standpunten kenbaar maken. Ook is er een regeling voor het doen van voorstellen buiten de overleg-vergadering.
- 2) Ten aanzien van een aantal belangrijke beslissingen (bijvoorbeeld fusie, overname, gehele of gedeeltelijke bedrijfsluiting, belangrijke investeringen) moet vooraf advies van de OR worden gevraagd. Beslissingen die geheel of gedeeltelijk afwijken van zo'n advies mogen pas geëffectueerd worden nadat de OR gedurende een maand de tijd heeft gehad desgewenst in beroep te gaan bij de Ondernemingskamer van het Gerechtshof te Amsterdam.
- 3) Voor een aantal beslissingen die betrekking hebben op het personeelbeleid en -beheer (bijvoorbeeld een wijziging van een pensioenregeling, van een belonings- en functiewaarderingsstelsel, van een werktijd- of vakantieregeling, voorzover e.e.a. niet in een C.A.O. is geregeld) moet

de ondernemer de instemming van de OR hebben. Een besluit zonder deze instemming is nietig als de OR binnen een maand tegenover de ondernemer een beroep op deze nietigheid heeft gedaan. Wel kan de ondernemer, als de OR de instemming niet wil geven, de bedrijfscommissie vragen het besluit goed te keuren.

Wat is nu de opvatting van de politieke partijen over deze inspraakmogelijkheid. De VVD zegt hierover in zijn programma, dat het streven naar het vergroten van de individuele verantwoordelijkheid, het betrekken van de werknemers bij het ondernemingsbeleid en het tot zijn recht doen komen van de werknemer in zijn werksituatie onder anderen dient te geschieden door bevordering van het werkoverleg en het zo goed mogelijk laten werken van de nieuwe Wet op de Ondernemingsraden. Deze wet biedt volgens de VVD dus voldoende mogelijkheden. Alleen voor bedrijven tussen 35 en 100 werknemers zou er nog een regeling moeten komen (is er nu niet) door de invoering van vereenvoudigde ondernemingsraden. Het CDA is minder tevreden over de huidige wet. Het wil het functioneren van de ondernemingsraden nauwkeurig doen volgen door de overheid, acht experimenten met afwijkende vennootschapsstructuren van belang en meent dat het overweging verdient om ten aanzien van zeer belangrijke ondernemingsbeslissingen (dreigend massaal ontslag of overplaatsing van het bedrijf bijvoorbeeld) het adviesrecht van de OR om te zetten in medebeslissingsrecht.

De PvdA wijdt een afzonderlijke paragraaf van acht punten aan het onderwerp bedrijfsdemocratisering. Uitgangspunt daarbij is dat particuliere bedrijven en overheidsdiensten worden vermaatschappelijkt en gedemocratiseerd, zodat:

- er betere garanties komen dat zij functioneren binnen door de politieke organen vastgestelde doelstellingen;
 - intern de zeggenschap over de wijze van uitvoering van die doelstellingen eerlijker over alle bedrijfsgenoten wordt verdeeld.
- Voor de OR houdt dit in dat de zelfstandige positie tegenover de bedrijfsleiding, de verantwoordingsplicht t.a.v. het personeel en de bevoegdheden worden versterkt. Voor bedrijven met minder dan 25 werknemers krijgen de personeelsleden volgens dit program gezamenlijk zeggenschapsrechten die gelijkwaardig zijn aan die van personeelsvertegenwoordiging boven die grens. Verder dient de overheid de totstandkoming van bedrijven met arbeiders-

Prof. Dr. P. Verburg.

zelfbestuur (productie-coöperaties) te bevorderen. Het meest uitgewerkte voorstel in dit opzicht komt van D'66. Er moet een democratische markteconomie komen en de arbeidsverhoudingen moeten gedemocratiseerd worden. Dit laatste wil zeggen dat de traditionele scheiding van werelden tussen arbeid en kapitaal structureel wordt doorbroken. Deze democratisering krijgt in de middelgrote en grote bedrijven gestalte door het openen van de mogelijkheid tot instelling van een gekozen personeelsvertegenwoordiging (PV) die medebeslissingsrecht (vetorecht) moet krijgen voor alle ingrijpende besluiten. Deze bevoegdheid oefent de PV zelfstandig uit ten aanzien van het personeelsbeleid, voor het overige in het kader van een ander nieuw in te stellen orgaan: de raad van de onderneming (RO). Deze RO bestaat uit de personeelsvertegenwoordiging en de - eveneens nieuw in te stellen - aandeelhouderdraad (AR) die gevormd kan worden uit aandeelhouders die zich gedurende langere tijd contractueel met een financieel belang aan de onderneming binden. Het aantal leden van de PV en dat van de AR in de RO zijn in principe even groot. PV en AR krijgen beiden ook het enquêterecht. Alle essentiële beslissingen (fusie, sluiting, verplaatsing, investeringen, benoeming alle bedrijfsgenoten wordt verdeeld. Voor de OR houdt dit in dat de zelfstandige positie tegenover de bedrijfsleiding, de verantwoordingsplicht t.a.v. het personeel en de bevoegdheden worden versterkt. Voor bedrijven met minder dan 25 werknemers krijgen de personeelsleden volgens dit program gezamenlijk zeggenschapsrechten die gelijkwaardig zijn aan die van personeelsvertegenwoordiging

boven die grens. Verder dient de overheid de totstandkoming van bedrijven met arbeiders-zelfbestuur (productie-coöperaties) te bevorderen. Het meest uitgewerkte voorstel in dit opzicht komt van D'66. Er moet een democratische markteconomie komen en de arbeidsverhoudingen moeten gedemocratiseerd worden. Dit laatste wil zeggen dat de traditionele scheiding van werelden tussen arbeid en kapitaal structureel wordt doorbroken. Deze democratisering krijgt in de middelgrote en grote bedrijven gestalte door het openen van de mogelijkheid tot instelling van een gekozen personeelsvertegenwoordiging (PV) die medebeslissingsrecht (vetorecht) moet krijgen voor alle ingrijpende besluiten. Deze bevoegdheid oefent de PV zelfstandig uit ten aanzien van het personeelsbeleid, voor het overige in het kader van een ander nieuw in te stellen orgaan: de raad van de onderneming (RO). Deze RO bestaat uit de personeelsvertegenwoordiging en de - eveneens nieuw in te stellen - aandeelhouderdraad (AR) die gevormd kan worden uit aandeelhouders die zich gedurende langere tijd contractueel met een financieel belang aan de onderneming binden. Het aantal leden van de PV en dat van de AR in de RO zijn in principe even groot. PV en AR krijgen beiden ook het enquêterecht. Alle essentiële beslissingen (fusie, sluiting, verplaatsing, investeringen, benoemingen en ontslag directie en commissarissen) behoeven de goedkeuring van de RO.

Zo te zien zal de samenstelling van een nieuw kabinet voor de ontwikkeling van de bedrijfsdemocratisering een aanzienlijke invloed hebben.

2) De samenstelling van de raad van commissarissen.

Wanneer wij ons eenvoudigheidshalve beperken tot de structuurvennootschappen en de daarmee in dit verband gelijk te stellen ondernemingen, dan kunnen we de huidige situatie globaal als volgt weergeven.

Bij vacatures in de RvC dient tijdig mededeling te worden gedaan aan de directie, de algemene vergadering van aandeelhouders en de ondernemingsraad. Elk van deze drie organen heeft de bevoegdheid (gemotiveerde) aanbevelingen te doen voor de te vervullen vacature. De RvC beslist daarna zelf over de uiteindelijke benoeming, maar moet daarvan vooraf mededeling doen aan de algemene vergadering van aandeelhouders en de ondernemingsraad. Deze kunnen bezwaar maken op grond van de verwachting dat de voorgedragene ongeschikt zal zijn of dat de RvC door die benoeming niet naar behoren zal zijn samengesteld. Als bezwaar is gemaakt en de RvC wil de benoeming toch doorzetten dan moet de SER een uitspraak doen over het ingebrachte bezwaar.

Ook deze regeling zou - gezien de partijprogramma's - in de komende regeringsperiode wel eens op de helling gezet kunnen worden, tenzij de VVD een dominante plaats in dat kabinet krijgt. Deze partij is van mening dat handhaving van de structuurwetgeving van 1971 de voorkeur verdient boven een directe benoeming van leden van de raden van commissarissen door werknemers en aandeelhouders, omdat de eenheid in dit belangrijke

ondernemingsorgaan niet is gediend met directe belangenvertegenwoordiging in deze raad. Wel wil deze partij maatregelen bevorderen die het vertrouwen van werknemers in raden van commissarissen vergroten. Welke maatregelen dit zouden moeten zijn, wordt niet duidelijk. CDA, PvdA en D'66 willen de benoemingsprocedure drastisch veranderen. Het CDA wil door directe verkiezingen één derde door de werknemers, één derde door de kapitaalverschaffers en één derde door de aldus gekozen commissarissen laten aanwijzen.

Overigens wil het CDA dit voorstel eerst nog wel toetsen aan het binnenkort hierover te verwachten SER-advies.

De PvdA wil de OR evenveel commissarissen laten benoemen als de aandeelhouders.

D'66 wil de commissarissen laten bestaan uit deskundigen die voor $\frac{1}{3}$ deel door de PV worden aangewezen, voor $\frac{1}{3}$ deel door de AR en voor $\frac{1}{3}$ deel door de RO op voorstel van de directie in het bijzonder om toe te zien op algemeen maatschappelijke belangen (consumenten, publiek, overheid).

3) Het bedrijvenwerk van de vakbonden.

Het bedrijvenwerk van de vakbonden beruht thans hetzij op afspraken met afzonderlijke bedrijven, hetzij op een of meer bepalingen uit een collectieve arbeidsovereenkomst. Het wordt dan als regel nader uitgewerkt in een reglement per bedrijf.

PvdA en D'66 besteden expliciet aandacht aan dit aspect van het vakbondswerk. Beide pleiten voor de wettelijke regeling hiervan en van het recht op vrije meningsuiting met volgens de PvdA bescherming tegen represailles als werknemers aan het bedrijvenwerk deelnemen of klachten naar voren brengen.

4) De rol van de vakbeweging op meer centraal niveau.

Dat er meer en beter overleg moet zijn om de economische situatie in Nederland en met name ook de werkgelegenheidsproblematiek aan te pakken, is een stelling die door elke partij wordt onderschreven. De VVD is ook hier het meest summier. Deze partij pleit voor een hernieuwd industriebeleid, waarvan de hoofdlijnen in gezamenlijk overleg tussen de overheid en het bedrijfsleven (= werknemers en werkgevers) worden vastgesteld. Ook dient er regelmatig overleg plaats te vinden tussen overheid, werkgevers en werknemers om te komen tot een zodanige matiging van de collectieve uitgaven en de loon- en inkomstenontwikkelerknemers over an de kgelgnheid technologie, arbeidsomstandigheden, mien en ir zou daarbij de bevoegdheid moeten krijgen onder bepaalde voorwaarden de gemaakte afspraken bindend te verklaren en regels te geven over informatieverstrekking. Dit zijn punten waarover in het overleg binnen de SER over sectorbeleid en sectorstructuurbeleid de standpunten zodanig verdeeld zijn, dat van een formele standpuntbepaling door de SER nog geen sprake is. Bij sanering in bedrijfstakken zou overheidssteun afhankelijk gesteld moeten worden van de opstelling van een concreet plan door werkgevers en werknemers. bepaalde delen van zo'n plan zouden dan door de overheid van de loptijd van dat plan algemeen verbindend verklaard moeten worden. Verder zou de overheid in afwachting van zo'n plan de bevoegdheid moeten hebben

beperkingen op te leggen aan capaciteitsuitbreidingen. Het programma van de PvdA besteedt eveneens veel aandacht, meer en gedetailleerder dan het CDA, aan de sturings-elementen voor de verschillende sectoren: industrie en nijverheid, landbouw, midden- en kleinbedrijf, energievoorziening, consumptie en kapitaalvoorzieningen.

Ook hierin is een rol voor de vakbeweging weggelegd. Zo zou o.m. in een wet voor het sectorbeleid aan werkgevers- en werknemersorganisatie de verplichting moeten worden opgelegd om deel te nemen aan de op te richten sectororganen, waarin zij een gelijkwaardig medebeslissingsrecht zouden hebben over de sektorontwikkeling binnen de gewenste selectieve groei, die op zijn beurt weer afgeleid is uit een Centraal Ontwikkelingsplan, dat voorbereid wordt door het Centraal Planbureau en door de regering ter vaststelling wordt voorgelegd aan het parlement. Ook in dit programma herkent men een aantal gedachten die al eerder in het SER-beraad aan de orde zijn geweest.

D'66 introduceert de gedachte van meerjarige "sociale contracten" die door de overheid en de sociale partners moeten worden afgesloten, waarbij zij na onderhandelingen gemeenschappelijke sociaal-economische doelstellingen en richtlijnen accepteren met name ten aanzien van het inkomensbeleid, de verdeling van het nationaal inkomen over de collectieve en de particuliere sector, het werkgelegenheidsbeleid en de inflatiebestrijding. Hierbij zouden niet alleen de traditionele centrale partners, maar ook de verenigingen van middelbaar en hoger personeel en de organisaties van de vrije beroepsbeoefenaren moeten worden betrokken. Uitgangspunt hierbij is: een sociaal-economisch beleid zal alleen uitvoerbaar zijn als dit door een zeer groot gedeelte van de samenleving wordt gedragen en als met name het inkomensbeleid in het algemeen als rechtvaardig wordt beschouwd. Ook hier dus de gedachte aan een meerjarenplanning, die echter voor het particuliere bedrijfsleven en de overige maatschappelijke organisaties slechts bindend is als zij dit zijn overeengekomen. Een wat optimistische visie, als men kijkt naar de moeilijkheden die men nu al vele jaren heeft in de onderhandelingen met een centraal akkoord tussen werkgevers en werknemers! Wel zal de overheid de naleving van de sociale contracten moeten kunnen controleren. Ook zal de overheid wettelijke bevoegdheden moeten kunnen krijgen om randvoorwaarden vast te stellen met betrekking tot productie en consumptie, maar toch zal zij een spaarzaam gebruik van deze bevoegdheden moeten maken om de vrijheid van de burgers zo min mogelijk aan te tasten.

Kort samengevat: de programma's van CDA en PvdA geven de meest vergaande maatregelen te zien met betrekking tot de institutionalisering van de sectorgewijze planning waarbij de vakbeweging een belangrijke medebeslissende rol krijgt.

Voor D'66 geldt die rol op meer centraal niveau minder, althans op sectorniveau, omdat die partij het verst gaat met de invloed van de werknemers op bedrijfsniveau, zoals in punt 1 is uiteengezet.

Prof. Dr. P. Verburg

Werkgelegenheid en innovatie.

De komende Tweede-Kamerverkiezingen staan in het teken van de werkgelegenheid. Dat blijkt al uit de titels van de verkiezingsprogramma's van links en rechts: bij de PvdA heet het 'Weerwerk', de VVD wil 'samen aan het werk'. PvdA, VVD, CDA en D'66 zijn het er over eens dat er in de periode 1981-1985 zo'n 300.000 arbeidsplaatsen geschapen moeten worden. Maar zelfs indien hun ambitieuze plannen gerealiseerd zouden worden, betekent dit dat de geregistreerde werkloosheid toch maar met 100.000 zou verminderen.

De werkgelegenheid staat dus centraal. Of beter: de werkgelegenheid in Nederland staat centraal. Want wat buiten de landgrenzen gebeurt, is naar het tweede plan verwezen. Of verplaatsing van economische activiteiten naar minder ontwikkelde landen op den duur ook bij ons niet tot exportvraag en daarmee arbeidsplaatsen leidt is kennelijk een overweging die nu wat te ver van het eigen bed ligt.

Werkgelegenheid moet niet alleen in Nederland gecreëerd worden, het moet bovendien snel gebeuren: de horizon reikt niet verder dan de vier jaar van een kabinetstermijn. In die vier jaar moeten de 300.000 banen er zijn en op het geduldige papier rekenen de vier grote partijen ons voor waar ze vandaan zullen komen. De een stopt wat meer bij de publieke sector, de ander wat meer bij de private sector. Diep in hun hart weten de programma-opstellers natuurlijk ook wel dat hun rekenarij vol wishful thinking is, maar een kwantitatieve onderbouwing van het verkiezingsprogramma moet tegenwoordig en men kan toch niet achterblijven bij de concurrentie.

Natuurlijk zijn er activiteiten, waarbij werkgelegenheidscreatie inderdaad gerealiseerd kan worden, zij het niet op de korte termijn waar de politieke partijen aan denken. Een verdere uitbreiding van de collectieve en semi-collectieve sector zou (quartaire) banen opleveren. Men kan daarentegen ook het accent leggen op de private sector, en meer in het bijzonder op een innovatie-beleid, dat de ontwikkeling van nieuwe industriële groei-sectoren beoogt. Er zijn de laatste tijd wat twijfels gerezen over de vraag of innovatie wel tot werkgelegenheid leidt. Dat komt vooral door de 'chip'. Deze maakt allerlei arbeid overbodig, dus is de conclusie van sommigen dat innovatie geen banen oplevert, maar juist werkgelegenheid kost. Nu, laten we dan nog maar eens teruggaan naar de periode van vlak na de Tweede Wereldoorlog. Toen was een

stroom van innovaties beschikbaar, die in de jaren dertig en veertig, schoorvoetend, op de markt waren verschenen. Deze innovaties waren vooral geconcentreerd in twee sectoren: de (petro-) chemische industrie en de metaalindustrie (m.n. de elektrotechnische industrie*). Dit zijn ook precies de sectoren geweest, die na de oorlog het sterkst zijn gegroeid (Tabel 1).

TABEL 1 Gemiddelde jaarlijkse groeivoeten industriële productie, 1949-1973

	Groeivoet
Aardolie-industrie	12,8
Chemische industrie	11,5
Rubberfabrieken	7,4
Metaalfabrieken	7,3
Papierfabrieken	7,0
Drukkerijen	6,7
INDUSTRIE, TOTAAL	6,1
Bouwmaterialen en aardewerk	4,9
Voedings- en genotmiddelen	4,2
Textielindustrie	2,9
Kledingindustrie	1,6
Schoenindustrie	-0,0
Lederindustrie	-0,7

Bron: CBS, Tachtig jaren statistiek in tijdreeksen, 1899-1979 (1979)

Die groei heeft tot werkgelegenheid geleid: tot en met 1965 steeg het arbeidsvolume in de Nederlandse industrie en procentueel gezien was die toename het sterkst in de chemie en olieraffinaderijen: 4 pct. per jaar (Tabel 2). De metaalnijverheid was een goede vierde, met 2,7pct. werkgelegenheids-groei per jaar. De werkgelegenheids-groei in beide 'innovatieve' sectoren nam in die periode sneller toe dan de werkgelegenheids-groei in de dienstensector en bij de overheid. Men kan tegenwerpen, dat deze werkgelegenheid niet blijvend was. Na 1965 daalde het totale arbeidsvolume in de industrie inderdaad, maar die daling was aanvankelijk veel meer toe te schrijven aan de oudere sectoren dan aan de innovatieve. In de chemische, rubber- en kunststofverwerkende industrie, in de metaalnijverheid en de grafische industrie werd de werkgelegenheids-piek pas omstreeks 1970 bereikt. Daarbij moet dan bedacht worden, dat de produktie-groei in deze sectoren zich ook na 1965 nog krachtig bleef voortzetten, maar dat deze op den duur werd overtroffen door de stijging van de arbeidsproductiviteit. Dit is meestal het geval in de rijpheidsfase van industriële levenscycli: produktieprocessen worden kapitaalintensiever waardoor uitstoot van arbeid plaatsvindt.

Prof. Dr. J. J. van Duijn (1943), doceert algemene economie aan de Interfaculteit Bedrijfskunde te Delft. Publicaties over regionaal-economisch beleid, conjunctuurbewegingen en de lange golf.

Boeken: *An interregional model of economic fluctuations*, Saxon House, 1972; *De lange golf in de economie*, Van Gorcum, 1979; *Regionaal economisch beleid in Nederland*, Van Gorcum (met C.P.A. Bartels, te verschijnen voorjaar 1981).

Studie: *doctoraal Ned. Econ. Hogeschool, 1968 (cum laude)*, Ph. D., Univ. of Illinois, 1972.

Sinds 1972 werkzaam bij de Interfaculteit Bedrijfskunde.

De uitstoot van arbeid in latere levenscyclussen maakt overigens wel duidelijk, dat we een onderscheid moeten maken tussen produkt-innovatie en proces-innovatie. Nieuwe industriële sectoren ontsaan uit produktinnovatie: proces-innovatie wordt toegepast om produktieprocessen beter, efficiënter, goedkoper te laten verlopen, onder druk van vraagtoename en - in de latere fasen vooral - om gestegen arbeidskosten te ontlopen.

Proces-innovatie betekent vrijwel altijd het minder arbeidsintensief maken van produktieprocessen. En als de resulterende arbeidsproductiviteitsstijging het wint van de vraagstijging, loopt de werkgelegenheid terug. Dat is op zichzelf niets bijzonders. Wanneer tijdig nieuwe innovatie-levenscycli opgestart worden, kan de vrijkomende arbeid daar worden aangewend. Alleen: in Nederland verloopt die reallocatie niet zo vlot. Elders is

TABEL2 Gemiddelde jaarlijkse groeivoeten arbeidsvolume, per sector, 1950-1965

	Groeivoet	Volume(x 1000 manj.)	
		1950	1965
Landbouw en visserij	-2,7	582	388
Chemie en olieraffinaderijen	4,0	59	106
Papijnijverheid	3,0	2326	
Bouwnijverheid	2,7	310	464
Metaalnijverheid	2,6	368	539
Drukkerijen en uitgeversbedrijven	2,6	52	76
Voedingsmiddelen (dierl. prod.)	1,9	36	48
TOTAAL NIJVERHEID	1,6	1495	1887
Openbare nutsbedrijven	1,4	34	42
Aardewerk, glas, etc.	1,2	47	56
Leder- en rubbernijverheid	1,2	20	24
Hout- en meubelindustrie	0,2	63	65
Dranken en tabaksprodukten	0	31	31
Delfstoffenwinning	-0,4	53	50
Voedingsmiddelen (overige prod.)	-0,6	141	128
Schoeisel- en kledingindustrie	-0,9	145	127
Textielnijverheid	-1,2	113	95
Diensten	1,8	1304	1711
Overheid	1,8	392	516
TOTAAL BEDRIJVEN+OVERHEID	1,2	3773	4502

leiden, maar die mogen van andere maatregelen evenmin worden verwacht. Meer quartaire banen geeft misschien tijdelijk soelaas, maar schuift andere problemen naar voren. Voor de korte termijn lijkt de creatie van meer deeltijdbanen nog de beste aanpak van het werkloosheidsprobleem te zijn. Op lange termijn echter kan alleen innovatie ons uit het dal helpen.

Prof. dr. J.J. van Duijn Interfaculteit
Bedrijfskunde

*Om dit te verifiëren, zie J.J. van Duijn, *De lange golf in de economie*, Van Gorcum, 1979, pp. 139-42.

*Voor de goede orde: ook buiten de industrie vindt innovatie plaats. De Nederlandse tuinbouw bijvoorbeeld is een sector die zich door de jaren heen, onder druk der omstandigheden, zeer innovatief heeft getoond. Ook in de dienstensector zijn en worden innovaties doorgevoerd.

CBS, Arbeidsvolume en geregisteerde arbeidsreserve, 1950-1966 (1971)

dit anders, maar daarover zo dadelijk meer.

Hoe het ook zij, produkt-innovatie levert werkgelegenheid op, daarover kan geen enkele twijfel bestaan. In het industriële tijdperk zijn perioden van langdurige expansie steeds gedragen geworden door 'leading sectors' die de belangrijkste innovaties van hun tijd exploiteerden. Die sectoren creëerden niet alleen zelf werkgelegenheid, maar zorgden ook voor een veelvoud aan afgeleide werkgelegenheid, in toeleveringsbedrijven, via verhoogde investeringen, via assumptieve bestedingen, via toegenomen overheidsactiviteiten, enz. Historisch gezien is innovatie verreweg de belangrijkste oorzaak van werkgelegenheidscreatie geweest.

Met deze constatering wordt het werkloosheidsprobleem nu echter niet opgelost. Er zijn bij ons op dit moment geen echte groeisectoren voorhanden. De overgang van oude naar

nieuwe levenscycli verloopt in Nederland niet zo vlot. Dat wil niet zeggen dat er in de westerse wereld geen arbeidsplaatsenscheppende industriële activiteiten zijn. Tabel 3 laat zien, dat er in de Verenigde Staten zelfs zeer krachtige groeiers zijn. En het zijn weer vrijwel zonder uitzondering die sectoren die de innovaties van nu produceren!

De Nederlandse industrie geeft op dit moment een veel minder rooskleurig beeld te zien. Het zal nog wel even duren voor bij ons de industrie weer arbeid op gaat nemen. Toch is het, zoals in het WRR-rapport *Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie* terecht is geconcludeerd, ondenkbaar dat het werkgelegenheid wordt opgelost zonder dat de afbrokkeling van industriële werkgelegenheid wordt stopgezet. De revitalisering van onze industrie* dient daarom de hoogste prioriteit te hebben. Ze zal niet direct tot spectaculaire resultaten

TABEL 3 Gemiddelde jaarlijkse groeivoeten werkgelegenheid, voor de snelst-groeiende industriële sectoren, Verenigde Staten, 1974-1979

SIC-code		Groeivoet
3693	X-ray and electromedical equipment	16,3
3832	Optical and analytical instruments	9,3
382	Measuring and controlling instruments	7,9
3573	Electronic computing equipment	7,6
2833	Medicinal & botanical drugs	7,1
3911	Precious metal jewelry	6,0
3555	Printing machinery	5,9
251	Household furniture	5,6
367	Electronic components	4,7
3662	Electronic systems and equipment	4,6

Bron: 1980 U.S. Industrial Outlook, U.S. Department of Commerce (1980)

De collectieve sector in verkiezingsprogramma's.

De redactie van Rostra heeft mij gevraagd, iets te zeggen over de aanpak van de ontwikkeling van de collectieve sector, en van de financieringstekorten van die sector in het bijzonder, in de verkiezingsprogramma's van de grote partijen. Ik moet mij noodgedwongen beperken tot de voorlopige programma's van PvdA, CDA en VVD, die nog wijzigingen kunnen ondergaan; voor D'66 werd mij slechts een programma van vier jaar geleden ter beschikking gesteld, dat voor de huidige situatie inzake de collectieve sector nauwelijks van belang is.

Aangename lectuur kan men de verkiezingsprogramma's bepaald niet noemen. Zij doen stuk voor stuk denken aan de langdradige fantasieloze betogen waarmee Sovjet-leiders hun achterban uren lang in slaap piegen te wiegen; niet inhoudelijk maar wel wat de saaiheid en dorheid van de betoogtrant betreft. Ik kan niet aan de indruk ontkomen dat de stukken geschreven zijn voor - en vermoedelijk ook alleen gelezen zullen worden door vrij kleine groepjes fervente partijgangsters en dat de overgrote meerderheid van onze bevolking er aan voorbij zal gaan.

Wie zou verwachten dat desondanks in de verkiezingsprogramma's duidelijke visies zouden worden ontwikkeld op de centrale rol, die de verhouding collectieve sector - marktsector zal spelen bij de oplossing van onze netelige structurele problemen van de jaren '80, komt bedrogen uit. Het blijft bij morrelen aan de marge, waarbij de een wat meer sympathie opbrengt voor "bescherming van collectieve voorzieningen en sociale zekerheid" (PvdA) dan de ander (stabilisatie van collectieve uitgaven- en lastendruk bij het CDA, verlaging van de collectieve lastendruk met 1 % van het nationale inkomen per jaar bij de VVD). Van een duidelijke inhoudelijke heroverweging van de keuze tussen collectieve en marktgewijze voorzieningsmethoden is nauwelijks sprake. Toch is dat m.i. een van de meest centrale structurele problemen waarvoor wij in de jaren '80 staan. Willen wij werk en welvaart scheppen voor onze groeiende beroepsbevolking, dan zullen wij het primair moeten hebben van de hervatting van de groei van de marktsector; de collectieve sector, hoe belangrijk ook, kan - als niet-exporterende of importvervangende, doch wel importerende sector - geen primaire bijdrage leveren aan herstel van internationale concurrentiepositie en groei van nationaal produkt en werkgelegenheid.

De collectieve sector kan slechts gedijen bij een hervatting van de groei, waarvoor de marktsector, a fortiori in onze sterk open economie, de noodzakelijke trekpaardfunctie moet vervullen. Eén van de wezenlijke voorwaarden daarvoor is beperking van de collectieve lastendruk, waardoor afwentelings- en ontwijkingspiraalwerkingen worden doorbroken. Maar zo gezien moet m.i., na circa 15 jaar van explosieve groei van de collectieve sector, zeer indringend de vraag aan de orde komen, of wij met de keuze tussen collectieve en marktgewijze voorzieningsmethoden voor tal van sectoren soms op de verkeerde weg zijn en of wij er niet beter aan zouden doen - én uit het gezichtspunt van beperking van de lastendruk én uit het gezichtspunt van optimale welzijnsbevordering voor mondige burgers - tal van voorzieningen uit prijzen in plaats van uit belastingen te bekostigen. Indien op vrij korte termijn dan het financieringstekort van de collectieve sector tot een structureel, in evenwichtig patroon van nationale besparingen en investeringen passend niveau kan worden teruggebracht, ontstaat er ruimte voor belangrijke verlagingen van belasting- en premiedruk en daardoor tevens voor aanpassing van de betrokken voorzieningen aan de preferenties van de burgers, die via prijzen worden geopenbaard. Van dit alles is weinig terug te vinden in de verkiezingsprogramma's. Wel hap snap het één en ander over de wensen inzake het financieringstekort (PvdA: in 4 jaar met circa 1 % van het nationale inkomen terug te brengen; CDA: naar aanvaardbaar structureel niveau; VVD: naar 4 % van het nationale inkomen) en de collectieve-lastendruk (zie boven), maar weinig over het profijtbeginsel (voorkeur voor prijzen boven belastingen als bekostigingsmiddel).

In het VVD-programma wordt het profijtbeginsel genoemd onder de methoden ter vermindering van de collectieve lasten, maar nauwelijks principieel ter discussie gesteld en nauwelijks uitgewerkt. Wat dit laatste betreft, is alleen in de programma's van CDA en VVD iets te vinden in de richting van vermindering van huursubsidies en onderwijssubsidies (bijv. door verhoging collegegelden). Van een principieel aanpak over het gehele, brede terrein van voorzieningen, met inbegrip van niet alleen onderwijs en huisvesting maar ook bijv. welzijnzorg, cultuur, recreatie, gezondheidszorg, landbouw en industrie, is nergens sprake. Zodat men ook niet toekomt aan een visie op de wijze waarop bij beperking van de collectieve voorzieningswijze mogelijke

Prof. Dr. C. Goedhart.

herverdelingsconsequenties kunnen worden opgevangen in het kader van een op die opvang gerichte wijze van aanpassing van belasting- en premietarieven.

Kortom, het blijft bij de uiteenzetting over de collectieve sector goeddeels bij de bekende thema's: beperking van de overdrachtsuitgaven, mede door volumebeleid inzake sociale zekerheid, pleidooien voor veilig stellen stadsvernieuwing, e.d. en wat de PvdA betreft, tevens de bekende herverdelingsaspiraties (boven-modaal moet meer "inleveren") en verhoging van vermogensbelasting en successierechten.

Hoe goed bedoeld de uiteenzettingen over volumebeleid in de sociale zekerheid ook zijn en hoe noodzakelijk beperking van het aantal uitkeringstrekkers ook moge zijn - even noodzakelijk als ingrijpen in de nederlandse folklore van koppelingsmechanismen tussen lonen, prijzen en uitkeringen die een perpetuum mobile in stand dreigen te houden, zonder dat de politieke partijen een duidelijke neiging tonen hieraan iets fundamenteels te doen - men leeft nog te veel in de ban van de meest recente ontwikkelingen in de collectieve sector, zonder zich voldoende te realiseren wat de historische achtergronden zijn.

In de inmiddels wel allom bekende spiraalwerking van de collectieve-lastenstijging, winsterosie, versnelde uitstoot van arbeid, verdere stijging van collectieve lasten, e.d. spelen de overdrachtsuitgaven een wezenlijke rol, waardoor de materiële bestedingen van de collec-

tieve sector onder druk komen. Bij de "ombuigingen" wordt daarom het accent gelegd op de overdrachtensector, mede met het argument dat ombuigingen in de materiële bestedingen de werkgelegenheid rechtstreeks op het spel zouden kunnen zetten. Deze opvatting is begrijpelijk, maar onvolledig. Men ziet - ook in de verkiezingsprogramma's - twee dingen over het h.x. In de eerste plaats dat historisch gezien de scheefgroei van de collectieve sector, die tot ombuigingen noopt, is begonnen met het onvoldoende afwegen van voorzieningsmethoden, vooral ook in de sfeer van de quasi-collectieven-goederenvoorzieningen (waartoe men onder dit gezichtspunt mede sommige sociale verzekeringen als de ziekenfondsverzekeringspakketten kan rekenen).

Historisch is de voorzieningstechnische scheefgroei voorafgegaan aan de macro-economische scheefgroei met spiraalwerking, die tot ombuigingen noopt. In de tweede plaats ziet men over het hoofd dat ombuigingen via het "profijtbeginnsel" geenszins aantasting van de betrokken voorzieningen als zodanig, maar een andere bekostigingswijze, met als kompas de directe voorkeurspeiling van de burgers, inhoudt; om die reden behoeft bij deze ombuigingen, al kunnen zij tot enige herallocatie leiden, niet voor een ernstig direct werkgelegenheidseffect te worden gevreesd dat in de weg zou mogen staan aan de poging, langs de weg van lastenbeperking op grote schaal tot indirecte positieve werkgelegenheidseffecten te komen.

In de programma's van de politieke partijen ontbreekt derhalve een meerjarevisie op de problemen van de jaren '80, wat de noodzakelijke ombuigingen in de collectieve sector betreft. Zelfs vindt men, in het bijzonder in het PvdA-programma, een naar de tweede helft van de jaren '80 schuiven van "dure zaken" als pensioenverbetering, studiefinanciering, midschool, provincies-nieuwe-stijl e.d. dat zijn N.B. de jaren waarin wij moeten rekenen met forse inkrimpingen van de aardgasopbrengsten voor de schatkist. Heil wordt blijkbaar verwacht van een "Centraal Ontwikkelingsplan" in plaats van het scheppen van ruimte voor een grotere markteconomie.

Van de overige curiosa noem ik er nog één: de opvallende wedergeboorte, in het PvdA-programma, van de gedachten van beleggingsdwang voor institutionele beleggers. Beleggingsvoorschriften zouden de stroom van te beleggen middelen enigszins moeten verschuiven naar woningbouwfinanciering, grondaankopen, e.d. Nog geheel afgezien van de intrigerende vraag of men het woningprobleem moet aanpakken aan de aanbodzijde dan wel aan de vraagzijde (ik meen nog altijd; vooral de vraagzijde), past hier toch wel de aantekening dat beleggingsdwang een van de slechste - en al spoedig averechts werkende - methoden is om - en dan slechts bij wijze van poging tot symptoombestrijding - de financieringszorgen van de overheid te verlichten. Op grond o.m. van een onaanvaardbaar zijn van bedrijfs-

economische medeverantwoordelijkheid van de overheid, van gevaren van premieverhoging door getroffen pensioenfondsen, e.d., van gevaren van renteverhoging op de onbeschutte deelmarkten van de kapitaalmarkt locatie, heeft de SER zich reeds in 1971 in een unaniem rapport gekeerd tegen de gedachten van beleggingsdwang, destijds naar aanleiding van een initiatief-ontwerp Vondeling inzake financiering van vooral gemeentelijke investeringen. Hoe afwijzend men ten departemente van Financiën staat tegenover de gedachte van beleggingsdwang, is onlangs nog eens duidelijk verwoord door de directeur Binnenlands Geldwezen van genoemd departement, drs .P. Stek (E-S.B. van 10-12-'80, blz. 1383).

Mijn algemene indruk is helaas niet anders dan dat de weinig smaakvolle woordenbrij van de verkiezingsprogramma's een uitermate pover beeld opleverd voor wat de visie op de collectieve sector in de jaren '80 betreft. Wij zullen het meer moeten hebben van deskundige generalisten onder onze ambtenaren en van deskundige buitenstaanders dan van partijpolitieke babbelaars, als het gaat om het beïnvloeden van bewindslieden ten bate van een ontwikkeling naar een hervatting van economische groei en het bevorderen van welzijn voor allen.

Prof. Dr. C. Goedhart

Economische cijfers in politieke programma's.

In programma's van politieke partijen komen o.m. economische grootheden aan de orde. Zij spelen bij het formuleren van doelstellingen een rol of zij zijn van betekenis voor de beoordeling van de maatregelen die getroffen worden om geformuleerde doelstellingen te bereiken. In beide gevallen wordt zo'n grootheid in de regel als kwantiteit gehanteerd. Het is dan van belang dat er goede statistieken kunnen worden geraadpleegd. In Nederland streeft het Centraal Bureau voor de Statistiek (C.B.S.) naar statistische informatie van hoge kwaliteit. Soms krijgen economische grootheden in partijprogramma's aandacht zonder dat de omvang wordt aangegeven; een vage aanduiding van een grootheid wordt niet steeds vermeden.

In het ontwerp-verkiezingsprogramma van het C.D.A. staat bijvoorbeeld op blz. 4 (2.4): "Het beleid wordt gericht op het verminderen van het financieringstekort en het verbeteren van de betalingsbalans". Hier wordt duidelijk kwantitatief gedacht, maar de desbetreffende kwantiteiten komen niet voor de dag. Vergelijk de verdere tekst: "Een eerste doelstelling is het financieringstekort aanzienlijk terug te brengen" - dat was al gezegd - "teneinde een niveau te kunnen bereiken, dat verantwoord is vanuit een oogpunt van evenwicht tussen tekort en het structurele besparingsoverschot van de particuliere sector". Zou deze tekst in de brede kring van niet-economen begrip ontmoeten? Voorts: "op de lopende rekening van de betalingsbalans dient een overschot te worden bereikt, teneinde via de kapitaalrekening een bijdrage aan de ontwikkelings-samenwerking te blijven leveren. Dit te bereiken overschot kan geraamd worden op 34 % van het netto nationale inkomen". In marktprijzen of in factorkosten uitgedrukt? En waarom 34 %? Van een duidelijk kwantitatief beeld van het gewenste proces is in de geciteerde tekst geen sprake.

In het verkiezingsprogramma van de V.V.D. komt op blz. 8 een voorbeeld van een gehanteerde kwantiteit voor: "Een getal van 125.000 werklozen is voor ons overigens allerminst ideaal. Er zal blijvend moeten worden gestreefd dit getal in de jaren '80 nog verder omlaag te brengen". Waarom is hier niet ingegaan op het verschijnsel van frictiewerkloosheid? Licht het aantal dat daarbij behoort in de jaren '80 werkelijk lager dan 125.000?

De PvdA wil "een selectieve groei van 2 % bij zuinig gebruik van grondstoffen, energie en natuurlijk milieu". Hoe te selecteren? Wat moet er groeien? In dit ontwerpverkiezingsprogramma (blz. 13) is met genoemde percen-

tages een doelstelling van het sociaal-economische beleid ogenschijnlijk exact geformuleerd, maar nader beschouwd weet de lezer nog weinig. Tenslotte nog een voorbeeld uit het programma van D'66 (blz. 35): "Als de economische groei lager uitvalt dan 3 1/2 à 4 % zal zelfs rekening moeten worden gehouden met een daling over de gehele linie van het vrij besteedbare (reële) inkomen van de werkende bevolking". In het licht van bovenstaande is het niet moeilijk aan dit itaat commentaar te verbinden.

"Producten" van de samenleving

In de officiële publikaties, d.w.z. in de ambtelijke statistieken en in de ambtelijke beschouwingen rond de voor de regering bestemde vooruitberekeningen komen vele grootheden voor die in verkiezingsprogramma's meer of minder aandacht krijgen waarvan de berekeningsresultaten resp. schattingen het door een partij voorgestane beleid beïnvloeden. De overheid speelt met betrekking tot de productie van veel statistische informatie een belangrijke rol. Toch kunnen door daartoe geëigende kanalen niet alleen door overheids- maar ook door andere instanties en particulieren wensen terzake van statistische berekeningen kenbaar gemaakt worden. Daarmee is eigenlijk gezegd, dat de statistische gegevens en de resultaten van prognoses die in officiële publicaties zijn vastgelegd, producten zijn van de desbetreffende samenleving. Veranderingen hierin beïnvloeden bedoelde producten.

In een tijd waarin veel zwart geld circuleert, zal het nationale inkomen (netto, uitgedrukt in marktprijzen) zoals het officieel wordt weergegeven, het werkelijke totale inkomen minder nabij komen dan in een tijd waarin zwart geld minder voorkomt. De hier gesignaleerde kloof tussen werkelijkheid en statistische weergave daarvan is de laatste jaren steeds groter geworden. De beschouwingen over de inkomensverdeling verliezen daardoor eveneens enigszins van hun betekenis. Toch blijven de officieel klaargemaakte statistische producten hun rol spelen, maar het aangeduide verschijnsel krijgt aandacht: "Teneinde het zwartwerken tegen te gaan" (D'66, blz. 19). "De in verhouding tot de huidige welvaart te hoog opgelopen belastingdruk werkt fraude in de hand" (V.V.D., blz. 11). "Mede op deze manier moet het zg. zwarte circuit worden ingedamd" (C.D.A., blz. 6). Inmiddels is het C.B.S. zijn aandacht op de hier aangeduide kwestie gaan richten.

P. E. Venekamp

Ondanks het feit dat de Overheid op veel statistische informatie haar stempel kan drukken, moeten invloeden die van buiten de overheidssector voor de totstandkoming van statistieken van belang zijn, zoals partijprogramma's, niet worden onderschat. In sommige partijprogramma's worden dergelijke invloeden aangekondigd. Enkele voorbeelden: op blz. 5 van het C.D.A. programma lezen we dat het regionaal beleid ertoe dient 'om vanuit de (rijks)overheid de positie van de zwakste regio's te versterken'. Onder de instrumenten die daartoe moeten worden gehanteerd worden 'verbeterde en meer toegesneden regionale statistieken' genoemd. Volgens het P.v.d.A. programma zullen 'voorlichting, onderzoek en onderwijs t.b.v. het midden- en kleinbedrijf worden verbeterd' (blz. 15) en meer onderzoek worden gedaan naar het consumptiepatroon (blz. 16). Soms zijn er politieke uitspraken die t.z.t. van invloed kunnen zijn op het ontwikkelen van statistieken en het verrichten van statistisch onderzoek. Als de V.V.D. in haar werkprogramma spreekt van 'het versterken van de economische structuur van ons land' (blz. 8), als D'66 op blz. 37 van haar programma opmerkt, dat 'de mogelijkheid moet worden onderzocht van de invoering van een 'sociaal-pensioen' (waarbij een oudere werknemer een uitkering krijgt wanneer zijn plaats geheel of gedeeltelijk wordt ingenomen door een jeugdige werknemer), dan kunnen bovenbedoelde invloeden ontstaan tijdens het uitvoeren van dergelijke programmapunten.

Onderzoek en politiek

Er is dus onmiskenbaar een wisselwerking tussen statistische en politieke activiteiten of ruimer tussen het wetenschappelijk onderzoek en het politieke bedrijf. Politieke uitspraken hebben de (beperkende) invloed ondergaan van de resultaten die onderzoeken hebben opgeleverd en politieke voorkeuren geven mede richting aan het onderzoek. Deze wederzijdse beïnvloeding kan positief worden gewaardeerd als een kritisch volgen van de ontwikkelingen die er door ontstaan, mogelijk is. Bedenklijk wordt het wanneer te veel aandacht en te veel onderzoekruimte opgeëist worden voor onderwerpen die maatschappelijke interesse teweeg hebben gebracht. Het fundamentele onderzoek dreigt dan in de verdrukking te komen (het blijft een groot probleem aan te geven wanneer dit het geval is) en de gevolgen daarvan laten zich niet makkelijk meten. Wellicht zal dan de wetenschappelijke basis van onderzoek relatief versmallen.

In dat heen-en-weer verkeer van informatie en opdrachten, van vragen en antwoorden, is een invloed van officiële cijfers aan te wijzen. Soms wil men resultaten om een bepaalde inhoud te geven aan politieke bedoelingen. Het CDA-ontwerpverkiezingsprogramma 1981-1985 zegt bijvoorbeeld op blz. 14: "Het aanbod van huisvestingsvoorzieningen moet

zowel kwantitatief als kwalitatief zo goed mogelijk op de werkelijke behoeften van de bevolking zijn afgestemd".

Eerst is dus een onderzoek naar de werkelijke behoeften nodig om het aanbod te kunnen afstemmen en wel in die zin, dat de overheid zich concentreert "op die gebieden waar de nood het grootst is en waar de kwalitatieve en kwantitatieve tekorten het omvangrijkst zijn, dan wel dreigen te worden".

D'66 schrijft in zijn program op blz. 35: "Wanneer men onrechtvaardig lage inkomens van verschillende groepen wil laten stijgen betekent dit dat andere bevolkingsgroepen geen volledige prijscompensatie kunnen krijgen en een zekere welvaartsdaling moeten accepteren. Als de economische groei lager uitvalt dan 3,5 à 4 procent zal zelfs rekening moeten worden gehouden met een daling van over de gehele linie van het vrij besteedbare (reële) inkomen van de werkende bevolking". Zonder onderzoeksresultaten had deze (laatste) zin niet geschreven kunnen worden. Het is jammer en het beperkt de overtuigingskracht, dat het genoemde percentage in de lucht hangt en de samenhang tussen de daling van het vrij besteedbare inkomen en de te geringe economische groei niet duidelijk is gemaakt.

Begripsomschrijving gewenst

In de verschillende verkiezingsprogramma's wordt over economische groei gesproken

zonder dat is aangegeven wat hieronder moet worden verstaan. Het zou aanbeveling verdienen zo'n begrip nader toe te lichten en te omschrijven.

Als men in het ontwerp-verkiezingsprogramma van de PVDA op blz. 44 over selectieve groei leest, dan groeit de behoefte aan bedoelde begripsomschrijving; vergelijk: "De belangrijkste faktor die de "ruimte" bepaalt voor gemeenschapsvoorzieningen en voor koopkracht is de economische groei. Sinds 1973 bedraagt deze gemiddeld 1,5 procent per jaar. In 1980 is er echter weinig of geen groei. In dit programma is gekozen voor een economische groei tot en met 1985 van gemiddeld 2 procent per jaar. Deze groei is noodzakelijk voor andere doelstellingen van ons beleid, met name de uitbreiding van de werkgelegenheid".

Het verkiezingsprogramma van de VVD munt eveneens niet uit wat duidelijkheid betreft met betrekking tot genoemd begrip: "De groei van de produktie per hoofd van de bevolking in de wereld als geheel zal door moeten gaan. Grote groepen van de wereldbevolking leven nog steeds aan de rand van het bestaansminimum en aan redelijke verlangens in eigen land kan nog niet worden voldaan. Wij kiezen doelbewust voor een beleid van verantwoorde economische groei. In veel sterkere mate dan voorheen moet rekening worden gehouden met milieu-eisen en de schaarste van energie en grondstoffen". (Blz. 13)

P.E. Venekamp

Verkiezingen in dichte mist.

De verkiezingen van 1981 ademen de geest van deze tijd. Door de omslag in de naoorlogse economischroei en het plotseling optreden van massale werkloosheid is onze toekomst gehuld in dichte mist. Vrijwel blind tasten de individuen in het rond, struikelen over bijna elke oneffenheid op de weg over elkaar en slagen er in geen geval in recht op het doel af te stevenen, want het doel is onzichtbaar geworden.

Waar de mensen totaal in verwarring zijn, is het geen wonder dat de politieke partijen daarvan een getrouwe weerslag geven. Veel economen wijten de chaos die zich in de politieke partijen manifesteert aan ingebouwde systeemfouten in de democratische beslissingsmethode. Dit verwijt is onbillijk. De democratische beslissingsmethode is een middel om de wensen van de individuen te transformeren in concreet beleid. De democratie is dus een medium om inputs om te zetten in outputs. Wanneer de inputs vaag, inconsistent en kortzichtig zijn, is de output natuurlijk navenant. De democratie is geen wondermiddel waarmee niets kan worden omgezet in iets. Als er niets wordt ingestopt komt er ook niets uit.

Goed, de individuen en bijgevolg de politieke partijen varen de verkiezingshavens in op woelig water doch in een dichte mist. Alle verkiezingsprogramma's geven daarvan een levendige schildering. Ik zal achtereenvolgens nagaan: de doeleinden van economische politiek, de instrumenten (met name de omvang van de overheidsuitgaven en van de loonstijging) en de kwalitatieve middelen (de economische orde).

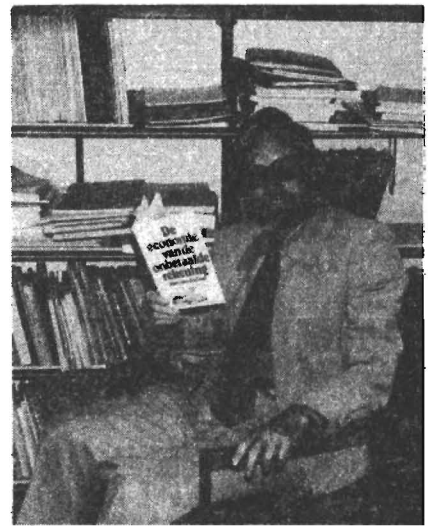
DE DOELEINDEN VAN ECONOMISCHE POLITIEK

De bekende vijf doelstellingen van macro-economische politiek zijn: volledige werkgelegenheid, economische groei, beperking van de prijsinflatie, evenwicht op de betalingsbalans en een redelijke inkomensverdeling. Nu is het opvallend dat alleen de eerste twee doelstellingen controversieel blijken te zijn. Dat iedereen streeft naar beperking van de inflatie en evenwicht op de betalingsbalans is algemeen bekend. Maar juist in een stagnerende economie had men een forse tegenstelling over de inkomensverdeling kunnen verwachten. Maar die tegenstelling komt in de verkiezingsprogramma's niet tot uitdrukking. Alle partijen willen een zekere handhaving van de koppeling tussen de sociale uitkeringen en het minimumloon. Alle partijen willen dat de hoogst inkomensstrekken meer inleveren dan

de laagste. Maar tevens heeft een partij als de PvdA de aanvankelijk gestelde forse nivelleringsseisen weer laten vallen. Van geen van de vier politieke partijen, die ik in beschouwing neem, hebben de rijken werkelijk iets te duchten. Het blijft bij knabbelen aan de marge.

Tekenend voor de mist is echter dat alle partijen vasthouden aan een krachtige economische groei als doelstelling van beleid. D'66 en het CDA zijn nog het meest matig met hun anderhalve procent groei per jaar. De PvdA is nog het meest gulzig met haar twee-en-eenhalf procent groei per jaar. Het is duidelijk wat eraan de hand is. De tijden zijn weliswaar fundamenteel veranderd, maar de politieke partijen zijn er nog niet aan gewend. Krampachtig grijpen ze naar de laatste strohalm en propageren ze een beleid, dat zelfs in het verleden niet haalbaar bleek. Het kenmerk van het eind van de jaren zeventig was nu eenmaal dat de groei stagneerde. De belangrijkste oorzaken daarvan waren van drieërlei aard. In de eerste plaats hebben de olielanden nogal wat dollars ontvangen van de rest van deze wereld en deze dollars niet opnieuw uitgegeven, maar in een oude kous gestopt. In de tweede plaats zijn er op tal van markten verzadigingsverschijnselen manifest. Men denke bijvoorbeeld eens aan de automarkt die instort nu bijna iedereen een auto heeft, een ideaal, dat Joop de Uyl in 1966 nog een utopie scheen. In de derde plaats is er een structurele verschuiving in economische macht van het rijke Westen naar de jonge industriestaten. Als er economische groei plaatsvindt, dan zal die niet bij ons plaatsvinden, maar, bijvoorbeeld, in Taiwan of Venezuela. Door al deze factoren is de wereldhandel ingestort.

Aan het eind van de jaren zeventig vertraagde de groei van de wereldhandel dan ook stelselmatig. Thans is het zover, dat de wereldhandel zelfs inkrimpt. Hoe de politieke partijen onder deze omstandigheden een groei van 1 à 2,5 procent per jaar willen bewerkstelligen in een klein, open economietje is mij een raadsel. Daar komt bij dat onderscheid gemaakt moet worden tussen groei van het nationaal product en groei van het nationaal inkomen. Ook als de PvdA er in zou slagen het product met 2,5 procent te laten groeien zal dat geen inkomensgroei van 2,5 procent opleveren, doch hoogstens een inkomensgroei van 1,5 procent. We kampen immers met een tekort op de betalingsbalans, een tekort dat bij een stelsel van zwevende wisselkoersen zal leiden tot ruilvoetverliezen en inkomensdaling (het geld stroomt naar het buitenland, de wisselkoers

Hans van den Doel.

past zich aan en onze export wordt tegen lagere reële prijzen afgezet). Ook met betrekking tot de doelstelling van volledige werkgelegenheid is alles mis. Het CDA is nog het meest eerlijk door openlijk te erkennen dat een dergelijke doelstelling in de gegeven omstandigheden niet haalbaar is. D'66 formuleert de doelstelling van volledige werkgelegenheid in zuiver kwalitatieve termen maar de PvdA en de VVD bestrijden elkaar om het hardst met fantastische arbeidsplaatsenplannen, waarbij maar liefst 250.000 à 325.000 banen geschapen moeten worden in een periode van vier jaar. Niet erbij wordt vermeld dat het merendeel van deze banen óf toch, automatisch, geschapen zouden zijn (zonder enig extra beleid) óf bestemd zullen zijn voor mensen die zich door het expansieve beleid aangemoedigd voelen een arbeidsplaats te gaan zoeken (en zonder beleid zouden zijn thuisgebleven). Ik schat daarom dat de werkloosheid door deze arbeidsplaatsenplannen hooguit met 100.000 man in vier jaar zal verminderen. Maar zonder de arbeidsplaatsenplannen neemt de werkloosheid zeker tot 400.000 toe. Ergo: zelfs als de arbeidsplaatsenplannen volledig worden gerealiseerd zal de werkloosheid eind 1985 zeker nog 300.000 man bedragen. Dat betekent, dat alle politieke partijen de doelstelling van volledige werkgelegenheid in feite hebben opgegeven. Voor het realiseren van volledige werkgelegenheid zijn veel ambitieuzere plannen nodig, dan waarin de politieke partijen thans voorzien.

DE INSTRUMENTEN VAN ECONOMISCHE POLITIEK

Bezien wij thans de instrumenten van economische politiek. In de door Tinbergen geïntroduceerde en thans algemeen aanvaarde terminologie gaat het bij instrumenten om kwantitatieve middelen, d.w.z. om middelen die in een bepaalde numerieke waarde kunnen worden uitgedrukt, zoals bijvoorbeeld de groei van de overheidsuitgaven of de stijging van de loonsom. Op het punt van de overheidsuitgaven is het beeld duidelijk. Alleen de PvdA ziet er wat in de overheidsuitgaven te laten groeien, met name de overheidsbestedingen die van belang zijn voor het scheppen van nieuwe arbeidsplaatsen. Bij alle andere partijen is het allemaal ombuigen en bezuinigen wat de klok slaat. Hooguit wordt daarbij als randvoorwaarde genoemd dat de werkgelegenheid verschaffende overheidsinvesteringen zoveel mogelijk moeten worden ontzien. Deze partijen maken hun werkgelegenheidsbeleid dus volkomen afhankelijk van vage perspectieven in de marktsector.

D'66 verwacht alles van innovaties, terwijl de VVD ruimte wil scheppen door een verlaging van de arbeidskosten in de exportsector. Het CDA zit daar zo'n beetje tussenin, met één sterke neiging in de richting van de VVD.

Met betrekking tot de lonen lijkt er eveneens een roerende eensgezindheid. Alle vier de partijen willen de loonsom verlagen teneinde hun werkgelegenheidsdoelstellingen te financieren. D'66 is het meest vaag en wil zoveel mogelijk de koopkracht handhaven. (Wie wil dat niet?). Maar D'66 laat geen concrete berekening zien waaruit blijkt hoeveel de lonen moeten dalen om de werkgelegenheidsdoelstelling waar te maken. Het CDA, de VVD en de PvdA zijn in dit opzicht veel duidelijker. De reële loonsom moet zo'n anderhalf procent per jaar omlaag. Dat is niet mis.

Wat stellen de drie grote partijen daar tegenover? De VVD en het CDA hebben de looninleverende kiezer niets anders te bieden dan winst en werkgelegenheid in de exportsector, waarvan zij ook niet weten hoe zij precies tot stand moet komen. De PvdA stelt

tegenover de looninlevering tenminste iets dat tastbaar is: werkgelegenheid in de publieke sector, al gaat het slechts om een druppel op een gloeiende plaat. Daarnaast wil de PvdA iets doen aan arbeidstijdverkorting, zij het slechts met een paar uur in de week waarvan ook de feministen niet veel wijzer worden. Mijn bezwaren tegen het PvdA-program op het punt van de lonen culminereren in twee punten.

In de eerste plaats is de PvdA inconsistent. De PvdA eist namelijk een koopkrachtgarantie voor de laagstbetaalden terwijl Jan Modaal al meer dan één procent in moet leveren. Dit kan niet. Hoe drastisch je ook nivelleert: het minimum-plus zal altijd iets meer moeten bedragen dan het minimum, en het minimum-plus-plus zal altijd iets meer moeten zijn dan het minimum-plus. Aangezien het minimum-inkomen en het modale inkomen nu al vrij dicht bij elkaar liggen is het illusoir om de minimuminkomens een koopkrachtgarantie te geven (bij een groei van 2.0 à 2.5 procent) en tegelijk van Jan Modaal een forse looninlevering te verlangen. In feite zal de koopkrachtgarantie voor de minimumloontrekker ertoe leiden dat ook de koopkracht van Jan Modaal grotendeels in stand wordt gehouden, zodat van de financiering van het werkgelegenheidsprogramma niets meer terecht komt.

Mijn tweede bezwaar is, dat die financiering toch al rammelt. Het is niet mogelijk om, bij een groei van 2 à 2.5 procent, én 300.000 nieuwe arbeidsplaatsen grotendeels in de publieke sector te scheppen én de loonsom met slechts 1.5 procent per jaar te verlagen. De PvdA breidt de economie van de onbetaalde rekening aan elkaar door een paar merkwaardige rekentruc's. De autonome stijging van de collectieve uitgaven (als gevolg van de reeds onder de kabinetten-Den Uyl en Van Agt gemaakte afspraken) wordt genegeerd. Met de ruilvoetverliezen wordt, zoals gezegd, geen rekening gehouden.

En tenslotte creëert het PvdA-program fantastische "inverdieneffecten". Ook Duisenberg kwam destijds met inverdieneffecten aan, maar ook toen bleken ze illusoir te zijn.

Kortom een rammelende en ongeloofwaardige berekening dient om te verhullen dat volledige werkgelegenheid en handhaving van de koopkracht van de sociale minima in feite onverenigbare doelstellingen zijn, ook bij een economische groei van 2 à 2.5 procent. Van een groei van 2.5 procent gaat sowieso al 1.3 procent naar de collectieve sector, aangezien deze nu eenmaal meer dan de helft van ons nationaal inkomen beslaat. Daarnaast gaat 0,8 procent naar incidenteel loon, aangezien vuil en onaangenaam werk volgens de PvdA beter zal moeten worden betaald. Dan hebben we nog de reeds genoemde autonome stijging van de collectieve sector die jaarlijks zeker 0.5 à 1 procent van het nationale inkomen beslaat. De 2.5 procent economische groei is nu al dubbel en dwars op, en er is nog geen cent beschikbaar voor het arbeidsplaatsenplan van meer dan 300.000 nieuwe banen. Iedere huisvrouw kan beter rekenen dan het PvdA-partijbestuur.

DE KWALITATIEVE MIDDELEN VAN ECONOMISCHE POLITIEK

Wijden wij tenslotte enige woorden aan de kwalitatieve middelen van economische politiek: de economische orde. In dit opzicht is er een duidelijke scheiding der geesten. De VVD en het CDA willen de bestaande economische orde ombuigen in de richting van een (al dan niet "georiënteerde") markteconomie. D'66 en de PvdA willen de economische orde ombuigen in de richting van een meer centraal geleide huishouding. D'66 wil dat doen op het gebied van de industriepolitiek, terwijl de PvdA een planning voorstaat op alle fronten: loonpolitiek, arbeidsmarktpolitiek en investeringspolitiek.

De Nederlandse politieke partijen bevinden zich in een dichte mist. Maar één ding is duidelijk. Het CDA is een partij zonder doelen en middelen. De VVD is een partij met doelen, maar zonder middelen. D'66 is daarentegen een partij met middelen, doch zonder doelen. De PvdA is de enige partij die en doelen en middelen heeft. Alleen zijn de doeleinden en de middelen onderling inconsistent.

Prof. Dr.J. van den Doel

Een zinvol bestaan en de geestelijke oriëntatie

Het valt te betreuren dat bij het vaststellen van de concept verkiezingsprogramma's de politieke partijen nog niet konden beschikken over nieuwe middellange termijnprognoses van het Centraal Planbureau. de programma's hangen nu dat in de lucht. Met name de eenstemmige doelstelling van 300.000 extra banen in 1985, gecombineerd met een lichte inkomsteruggang, heeft weinig met de economische werkelijkheid van nu en de komende jaren van doen. De verkiezingsprogramma's geven dan ook de nodige reden tot zorg, door de onvervulbare beloftes die worden gedaan. De economie is zo fundamenteel uit het lood geslagen, de werkgelegenheidsafbraak gaat binnen het huidige uitziendproces zo snel, dat herstel van volledige werkgelegenheid binnen vier jaar een illusie is. Daarmee is tegelijkertijd het probleem van beheersbaarheid van het economische proces in de komende jaren binnen een democratie aan de orde. Herstel van evenwichtige economische verhoudingen vraagt een structureel beleid dat een periode van bijna tien jaar zal beslaan. Regering en parlement zullen echter blijven mikken op korte termijn-successen. De ervaring van de afgelopen jaren leert echter dat een overheidsbeleid, dat op korte termijnsuccessen mikt tegengestelde lange termijneffecten oproept. Wat goed is voor de korte termijn is slecht voor de lange termijn en omgekeerd. Het gehalte, de realiteitszin van partijprogramma's heeft alles te maken met de geloofwaardigheid van de parlementaire democratie. Waar die geloofwaardigheid in combinatie met de economische crisis in het geding zou komen, moet van een brede maatschappelijke crisis worden gesproken.

Uit bovenstaande mogen blijken dat wij (als NCW) ten tijde van het schrijven dezes (januari 1981) bepaald niet onder de indruk zijn van de praktische hanteerbaarheid van de huidige concept-verkiezingsprogramma's voor het te voeren sociaal-economisch beleid. Deze dagen is het weer mode (terecht) om de groei-doelstellingen in de programma's benedenwaarts bij te stellen. Maar daarbij worden geen concrete handvaten geleverd om tot beheersbare processen te komen. Ik denk dan in de eerste plaats aan de noodzakelijke ombuiging in de groei van de collectieve sector, gegeven de doelstellingen van een stabiele collectieve druk (CDA, D'66), een verlaging van die druk met 1% per jaar (VVD) en een lichte stijgende druk (PvdA). Het ombuigingsbeleid is in de afgelopen jaren volkomen mislukt. In de verkiezingsprogramma's zal men echter tevergeefs zoeken naar analyses

waarom het is mislukt en wat moet worden gedaan om het in de toekomst wel te doen slagen. De VVD biedt een aanzet, die ook gegeven de door deze partij voorziene zeer forse inspanning, als onvoldoende moet worden gekwalificeerd.

In het kader van dit artikel ga ik niet gedetailleerd in op slordigheden in de formuleringen in de verkiezingsprogramma's. Ik noem ter illustratie wel twee voorbeelden. D'66 mikt zowel op handhaving van de collectieve lastendruk, als van de collectieve uitgavendruk (65%; zie aanhangsel). Tegelijkertijd moet het financieringstekort terug naar 4,5%. Hier klopt iets niet. Immers, bij handhaving van de collectieve uitgavendruk en terugdringen van financieringstekort met zo'n 3% zou de collectieve lastendruk met eenzelfde percentage oplopen. De VVD mikt op de rendementsherstel, maar pleit er tegelijkertijd voor dat de arbeidskostenstijging niet groter wordt dan de stijging van de produktiviteit. Bedoeld zal zijn belangrijk achter blijft bij de stijging van de produktiviteit, en dan nog wel gecorrigeerd voor ruilvoetverliezen. Het bonst maakt het van de Partij van de Arbeid, die vrijwel geen ruimte voor rendementsherstel inzet, en toch mikt op volledige werkgelegenheid. De PvdA rekent zich overigens toch al rijk met beleggingsvoorschriften (die geen enkele gulden meer op de kapitaal markt brengen), inverteffecten, een veel te hoog ingezette economische groei, en koopkrachthantering voor de minima (één-derde van het totaal aantal inkomens-trekkers in ons land). Terecht heeft Van den Doel erop gewezen dat het door de socialisten geplande inkomensoffer in geen verhouding staat tot hun overige kostbare voornemens. Ook planning en ordening kost geld. Het is een slechte beurt voor een plannings- en ordeningspartij als de financiële planning niet klopt.

Waar rekensommen niet kloppen, richt onze aandacht zich vervolgens op de algemene filosofie, die in de verkiezingsprogramma's komt bovendrijven. Het belangrijkste punt waarop een partijprogramma moet worden beoordeeld is. Hoe dient de samenleving te worden georganiseerd en naar wie worden bevoegdheden (verantwoordelijkheden) op ieder terrein toegedeeld. In het bestek van dit artikel kunnen wij hier niet uitvoerig op ingegaan. Duidelijk komt in het PvdA programma de oude socialistische keuze voor planning en sturing sterk naar voren. Voor het runnen van de nationale economie wordt een sterk pyramidale structuur opgetuigd. Zodra ondernemingen één doot verzetten moet dit

Drs. N. Vogelaar

onverwijd worden gemeld aan het Centraal Planbureau en sectororganen. Beleggingsvoorschriften en arbeidsplaatsen-overeenkomsten vormen andere voorbeelden van dirigisme en regelarij. Daarmee wordt een volstrekt contraproductieve weg ingeslagen. Niet voor niets wordt aan alle kanten gekozen voor decentralisatie (arbeidsvoorwaardenbeleid, welzijnsbeleid, regionaal beleid). Mondiger burgers zullen zelf een belangrijke rol willen spelen bij de oplossing van problemen die ons te wachten staan. In onze steeds pluriformere samenleving voldoet een sterk centrale regering niet meer. Juist door sterke Haagse regulering is de sociale besturing in ons land vastgelopen. Beslissingen werden prijsloos, indexeringen en koppelingen cumuleerden tot onbeheersbare processen, vluchtwegen (individuele steun, sociale wetten) werden onbetaalbaar, Haagse wetgeving verwijderde zich steeds verder van de dagelijkse praktijk (zwart circuit, burgerlijke ongehoorzaamheid). Het "Ze zoeken het maar uit in Den Haag" is de nekslag voor de geloofwaardigheid van de politieke sociaal-economische besturing van ons land. Daar komt bij dat een samenleving, waarin steeds meer wordt beslist door een politieke of ambtelijkéelite, op den duur de drang verliest om uitdagingen daadwerkelijk op te pakken. Een PvdA met dit verkiezingsprogram in de regering is een weinig aantrekkelijk vooruitzicht. Dit geldt ook vanwege haar sterke verbondenheid met de vakbeweging. In vroeger tijden was dit een pluspunt, vanwege de grotere kans op maatschappelijke aanvaarding van het

overheidsbeleid. Dezer dagen is de uit het lood geslagen centrale vakbeweging (met name de FNV) niet meer in staat tot een consistente en constructieve opstelling, en daardoor verworpen tot een niet zo betrouwbare partner voor en politieke partij.

De VVD kiest voor individuele vrijheid en in samenhang daarmee de markteconomie. CDA en D'66 zitten "zitten er tussen in". Het CDA hanteert het concept van de gespreide verantwoordelijkheid en D'66 mikt op democratisering van de maatschappij, wat op zich eerkomt op het afbouwen van machtsverhoudingen binnen de economische orde. Het zijn vertrouwde geluiden, maar naar mijn smaak te weinig toegespitst op de huidige stagnatie van onze verzorgingsstructuren. Bestek '81 is mede mislukt omdat het daarbij ontbrak aan een grondige analyse van onze verzorgingsstaat. Daardoor ontstond een technische aanpak, die onvoldoende appelleerde aan een andere mentaliteit, onvoldoende prikkelde tot het oppakken

van verantwoordelijkheden. Het beleid zal zich veel meer moeten richten op het oplossen van problemen bij de grondoorzaak, waar nu veelal voorzieningen worden getroffen om gevolgen van foute decentrale beslissingen centraal te corrigeren. In zulk een kader zal alles op alles moeten worden gezet om de

NCW

ma's. Volstrekt onvoldoende in Weerwerk. productieve krachten in onze economie te mobiliseren. Het gaat daarbij om arbeid, kapitaal en ondernemerschap, in hun onderlinge samenhang. Deze grondtoon klinkt onvoldoende door in de verkiezingsprogram-

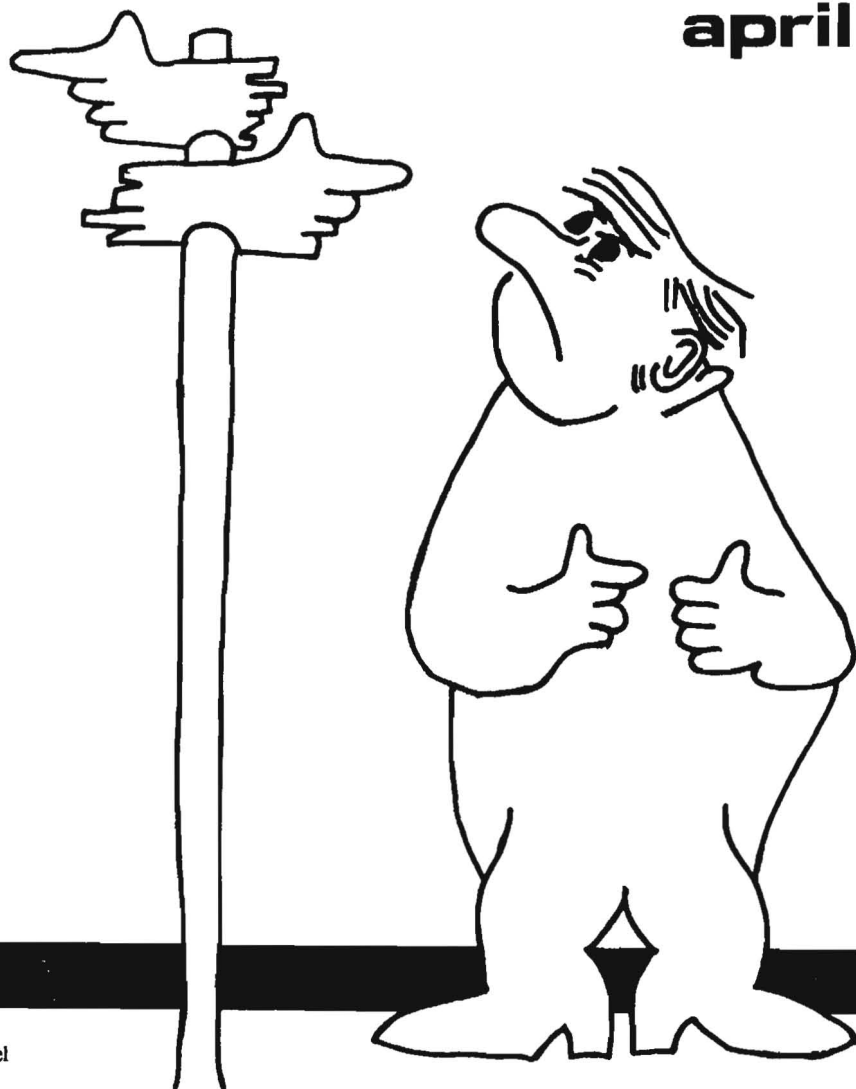
Maar ook ten aanzien van de programma's van CDA en D'66 is er op z'n minst reden tot ongerustheid. Ook daarin zit hier en daar de neiging het heil te verwachten en verdergaande corrigerende regelingen en bureaucratische processen. Dat is in het programma van de VVD niet zo zeer het geval, maar hierin is een ernstig gemis het gebrek aan oriëntatie aan min of meer genormeerde maatschappelijke wenselijkheden, die uitgaan boven economische groei, prestatie en in zichzelf gekeerde vrijheid.

Een zinvol bestaan vraagt om "hogere" liggende doeleinden. Naar mijn overtuiging heeft het vastlopen van ons sociaal-economisch bestel alles te maken met het wegvallen van een geestelijke oriëntatie, die een bindend element vormt voor de gehele samenleving.

drs. N. Vogelaar
Secretaris Nederlands Christelijk Werkgeversverbond.

VERKIEZINGSSPECIAL

april '81

Jan Hoeksel

Politieke partijen over de positie van de vrouw op de arbeidsmarkt

1. Waardoor wordt de arbeidsmarktpositie van vrouwen gekenmerkt?

Vrouwen blijken in een veel kleiner aantal bedrijfstakken en beroepen te werken dan mannen. Van de mannen werkt bijna 29% in de industrie, van de vrouwen maar 12%; de vrouwen zijn zeer sterk geconcentreerd in de dienstverlenende sector, zoals uit tabel 1 blijkt.¹⁾

In 1977 werkt 43% van alle vrouwen in deeltijd, tegen ruim 5% van de mannen. Het is bekend dat deeltijdwerk over het algemeen eentonig, routinematig werk is, dat weinig vooruitzichten op ontplooiing en promotie biedt. De arbeidsvoorwaarden zijn vaak slecht: als men minder dan 1/3 van de normale arbeidstijd werkt, hoeft de werkgever zelfs het minimum(uur)loon niet te betalen. Deel-

2. HET TOT DUSVER GEVOERDE ARBEIDSMARKTBELEID ³⁾

De overheid tracht zowel de vraag naar arbeid als het aanbod van arbeid op een zodanige wijze te beïnvloeden, dat vraag en aanbod zoveel mogelijk op elkaar aansluiten.

Wat betreft de vraag naar arbeid wordt getracht de werkgelegenheid te bevorderen door het geven van investeringspremies in het kader van de WIR, steun aan bepaalde bedrijfssectoren en individuele bedrijven. Herverdeling van arbeid tracht de overheid te bevorderen door experimenten te financieren die vroegde uitreding mogelijk maken en deeltijdarbeid te bevorderen in functies en beroepen waar deeltijdarbeid nog niet voorkwam. Voorts worden sinds een aantal jaren subsidies verstrekt voor arbeidsplaatsverbetering. Verder kan genoemd worden de Sociale Werkvoorziening, waarin een groeiend aantal werknemers arbeid, werkgelegenheidsverruimende maatregelen, waaronder de z.g. Tijdelijke Arbeidsplaatsenregeling waarbij de overheid gedurende een half jaar een arbeidsplaats financiert.

Sommige van deze maatregelen hebben ook invloed op het aanbod van arbeid, zoals de regeling voor vervroegde uitreding en de experimentele regeling deeltijdarbeid, die beoogt dat mensen die een voltijd baan hebben deze baan omzetten in een deeltijd baan. Voorts tracht de overheid het aanbod van arbeid te beperken door zeer restrictief te zijn met het verlenen van werkvergunningen voor buitenlandse arbeidskrachten en een restrictief beleid te voeren ten aanzien van overwerk.

Een betere aansluiting tussen vraag naar en aanbod van arbeid tracht men te verkrijgen met maatregelen ter verbetering van scholing en herscholing, zoals de Studietoelagenregeling die het werklozen of met werkloosheid bedreigden mogelijk maakt cursussen te volgen bij erkende instituten of leraren; voorts de regeling Stimulering Vakopleiding Schoolverlaters, waarbij vergoedingen worden gegeven aan werkgevers die er aan meewerken dat jongeren hun vakopleiding in het kader van de Wet op het leerlingwezen in het bedrijf kunnen voortzetten. Daarnaast wordt getracht

Tabel 1. Werkzame personen naar geslacht en bedrijfstak, maart-mei 1977, in % van het totaal aantal werkzame mannen en vrouwen.

	Mannen	Vrouwen
Landbouw en Visserij	6,7	3,5
Delfstoffenwinning, industrie en ambacht, openbare nutsbedrijven	28,8	12,4
Handel, horeca, reparatiebedrijven	15,6	22,9
transport, opslag, communicatiebedrijven	7,9	2,7
Banken, verzekeringen, zakelijke diensten	6,8	8,7
Overige diensten	20,3	47,9
Totaal	100	100

Kijken we naar de verschillende beroepen dan blijken vrouwen sterk oververtegenwoordigd te zijn in beroepsgroepen als secretaresses en poststypisten, winkelbedienden en huishoudelijk en verzorgend personeel. Deze beroepen worden daarom wel vrouwen ghetto's genoemd.

De concentratie in een beperkt aantal beroepen en bedrijfssectoren wordt wel als één van de oorzaken genoemd dat vrouwen over het algemeen slechtere arbeidsvoorwaarden hebben dan mannen, zelfs als ze een vergelijkbare vooropleiding en eenzelfde functieniveau als mannen hebben. Ondanks het feit dat werkgevers sinds 1975 wettelijk verplicht zijn vrouwen voor gelijkwaardig werk eenzelfde loon te betalen als mannen, constateert de Loontechnische Dienst van het Ministerie van Sociale Zaken nu al drie jaar achtereen dat vrouwen gemiddeld 2% à 3% minder betaald krijgen voor hetzelfde werk. Het aanstellings-, promotie- en ontslagbeleid is ook verschillend voor mannen en vrouwen. Vrouwen worden tot bepaalde beroepen en vooral tot leidinggevende functie niet toegelaten. Ze hebben geringere kansen op bedrijfstraining en mede daardoor op promotie. Omdat ze minder bedrijfsspecifieke kennis hebben dan mannen worden ze eerder ontslagen.

tijders hebben geen of minder recht op sociale uitkeringen en vallen veelal buiten een pensioenregeling. Toch neemt het aantal vrouwen dat in deeltijd wil werken toe.

Dat de arbeidsmarktpositie van vrouwen ronduit slecht te noemen is vergeleken met die van mannen blijkt zeer duidelijk uit de werkloosheidscijfers. Vóór 1975 lag de werkloosheid van vrouwen in procenten var de afhankelijke beroepsbevolking lager dan die van mannen, sindsdien is de werkloosheid onder vrouwen twee maal zo groot geworden als die onder mannen.

In drie jaar tijd nam het aandeel van vrouwen in de totale geregistreerde werkloosheid toe van 29% tot 37%.²⁾ Jeugdwerkloosheid komt bij vrouwen ook meer voor dan bij mannen. In 1979 was 20,5% van de mannelijke beroepsbevolking van 22 jaar of jonger werkloos, tegenover 32,2% van de vrouwen.

Tabel 2. Werkloosheid naar geslacht in procenten van de afhankelijke beroepsbevolking (jaargemiddelden).

	1970	1975	1976	1977	1978	1979
mannen	1,2	5,0	5,2	4,6	4,3	4,1
vrouwen	0,9	5,0	5,9	6,6	7,5	8,2

bron: Sociale Maandstatiek CBS okt. 1980

de arbeidsbemiddeling via de Gewestelijke Arbeidsbureau's te verbeteren o.a. door uitbreiding van het aantal GAB's nieuwe stijl. De plaatsing van zwakke groepen op de arbeidsmarkt wordt bevorderd door het geven van subsidies aan werkgevers die b.v. gehandicapten, jeugdigen of langdurig werklozen aan werk willen helpen.

Er zijn praktisch geen specifieke maatregelen gericht op het bestrijden van de vrouwenwerkloosheid. In 1978 en 1979 werd een experimentele regeling werkgelegenheidsprojecten voor vrouwen ingesteld, doch in 1980 is dit speciale vrouwenpotje weer bij de algemene pot voor de Werkgelegenheidsverruimende Maatregel gevoegd.

3. VIER POLITIEKE PARTIJEN OVER DE ARBEIDSMARKTPOSITIE VAN VROUWEN

Ontwerpverkiezingsprogramma CDA

In het hoofdstuk "Sociaal-economisch beleid" vinden wij de volgende gedachten: "In de jaren '80 zal in vele gevallen worden overgegaan tot vormen van arbeidstijdverkorting. Hierbij moet het streven naar vrijwilligheid voorrang hebben en moet een naar beroep en bedrijfstak gedifferentieerde aanpak mogelijk zijn. In beginsel zal sprake moeten zijn van een evenredige verlaging van het looninkomen." Voorts is het CDA een "Wet op de inschakeling van arbeid" aan het voorbereiden. Doel is de werkgelegenheidskansen van bepaalde groepen in de samenleving (zoals vrouwen, jeugdigen, WAO'ers) te vergroten. Werkgevers kunnen verplicht worden onder bepaalde voorwaarden en afhankelijk van de arbeidsmarktsituatie in de betreffende regio deze groepen bij voorrang boven anderen in dienst te nemen. Verder meent het CDA dat barrières die de invoering van deeltijdbanen in de weg staan moeten worden weggenomen. (b.v. in de sfeer van de premies en uitkeringen in de sociale zekerheid) Het CDA wil dat een gelijkwaardige positie van deeltijders bevorderd wordt. Vermeldenswaardig is nog dat "speciaal met het oog op de inschakeling van de vrouw in de arbeid verkorting van de arbeidsdag wordt overwogen." Onder het hoofd "Welzijnsbeleid" vinden we "Er komt een wet tegen sexediscriminatie".

In de Financiële verantwoording van het programma is slechts terug te vinden dat er voor de 200.000 nieuwkomers op de arbeidsmarkt 50.000 deeltijdbanen moeten worden geschapen en 60.000 deeltijdbanen voor WAO'ers. Over deeltijdbanen voor vrouwen of arbeidstijdverkorting wordt in de financiële verantwoording niet gerept.

Ontwerpverkiezingsprogramma PvdA

In de niet amendeerbare "Inleiding" wordt gesteld dat mensen die zich in een achterstandssituatie bevinden de kans moeten krijgen zich in de samenleving thuis te voelen. Als middelen daartoe worden o.a. genoemd arbeidstijdverkorting en het scheppen van nieuwe, op individuele voorkeuren afgestemde banen. In het eerste hoofdstuk "Kiezen voor werk" wordt aan de vrouwen een lippendienst bewezen met de stelling dat het beleid gericht moet zijn op "een zodanige arbeidsverdeling

dat iedereen ook tijd heeft voor onbetaald werk in de huishouding en voor de vrijwilligersarbeid in de samenleving". Een lippendienst, omdat alleen over deeltijdbanen een verder uitgewerkt plan volgt: in het arbeidsplaatsenplan wordt gesproken over 40.000 deeltijdbanen in de overheidssector en 10.000 deeltijdbanen in de publieke sector. In het hoofdstuk "Arbeidsverdeling en arbeidsmarkt" wordt voorts gesteld dat de rechtspositie bij deeltijdarbeid moet worden verbeterd. "De Wet Gelijke Beloning en Gelijke Behandeling in het arbeidsproces wordt strikt nageleefd" wordt opgemerkt. "Hiertoe krijgt de commissie, die hierop toezicht houdt zelfstandige onderzoeksbevoegdheid; zij aksteert ook klachten die door niet direct betrokkenen worden ingediend". Werkloosheid onder vrouwen denkt men te bestrijden door een speciale WIR-subsidie voor bedrijven in regio's met een hoge vrouwenwerkloosheid voor arbeidstijdverkorting. De overheid dient experimenten te starten met een 5-urige werkdag.

Voor kwetsbare groepen op de arbeidsmarkt wordt gedacht aan een quoteringsregeling, die werkgevers verplicht een deel van de werknemers uit deze groepen te rekruteren. Onder het hoofd "Emancipatiebeleid" wordt gesteld dat er een samenhangend net van voorzieningen moet komen dat het mannen en vrouwen mogelijk maakt betaalde arbeid met huishoudelijke arbeid te combineren.

In het Financiële Overzicht van de programmakosten is slechts terug te vinden een post olopend van 100 mln. in 1982 tot 400 mln. in 1985 getiteld "Overheid neemt voortouw bij bevordering deeltijdarbeid", plus een post van 75 mln. in 1982 olopend tot 200 mln. in 1985 voor "Overblijfmogelijkheden voor kinderen op school" en 25 tot 100 mln. voor diverse maatregelen op het gebied van de emancipatie.

De V.V.D. vermeldt in zijn ontwerpverkiezingsprogramma "Samen aan 't werk" onder het hoofd "Economie en werkgelegenheid dat deeltijdarbeid en andere vormen van arbeidstijdverkorting nodig zijn om de werkloosheid te bestrijden, maar dat toepassing daarvan niet mag leiden tot verdere stijging van de arbeidskosten. Onder het hoofd "Emancipatie" vinden wij: "Op het terrein van het arbeidsbeleid moeten maatregelen genomen worden die gericht zijn op een zo groot mogelijke keuzevrijheid van mannen en vrouwen en op gelijke deelname van vrouwen en mannen aan het arbeidsproces; opheffing van het verbod van nachtarbeid voor vrouwen; betere arbeidsbemiddeling voor vrouwen." In het arbeidsplaatsenplan worden 70.000 deeltijdbanen geschapen waarvan 30.000 voor jongeren en gehuwde vrouwen en 40.000 voor WAO'ers.

D'66 zegt onder het hoofd "Emancipatie en wetgeving" dat er een wet tegen de discriminatie naar sexe moet komen. De uitvoering van deze wet dient in handen gelegd te worden van een controlecommissie met vergaande bevoegdheden en met het recht gevraagd en ongevraagd onderzoeken in te stellen en initiatieven te nemen. Voorts wil D'66 een emancipatieafdeling op de GA's en tijdelijke voorkeurs-

behandeling van vrouwen in die sectoren en op die niveau's van betaalde arbeid waar een ernstige ondervertegenwoordiging van vrouwen is. Voorts wil D'66 onderzoek naar de noodzaak quota vast te stellen, verbetering van de arbeidsbemiddeling en werkloosheidsprojecten vooral gericht op vrouwen en meisjes, meer materiële voorzieningen voor al dan niet werkende (alleenstaande) ouders, zoals kinderopvangcentra, flexibelere openingstijden van p090instellingen en winkels, gelijkschakeing van schooltijden en continuuroosters, ouderschapsverlof bij geboorte van kinderen of ziekte van gezinsleden. Na onder een hoofdjke "Nieuwe schaarsten" opgemerkt te hebben dat werk daarvan één component is, wordt deeltijdarbeid genoemd als middel om tot herverdeling te komen. Men stelt zich voor dat in de overheidsfeer 175.000 deeltijd banen moeten komen en eveneens 175.000 deeltijd-banen in het bedrijfsleven. Deze deeltijd banen moeten niet uitsluitend de vorm hebben van halve banen, maar moeten variëren van vier dagen per week tot één dag per week. Zij moeten op alle niveau's ingevoerd worden.

Samenvatting en conclusie.

In alle vier ontwerpverkiezingsprogramma's is wel iets te vinden over een te voeren arbeidsmarkt politiek voor vrouwen, maar in geen van de programma's komt een consistent beleid naar voren. In alle programma's speelt deeltijdarbeid voor vrouwen een (belangrijke) rol als middel om een achterstand op de arbeidsmarkt in te halen. Dat deeltijd arbeid een valkuil kan zijn voor vrouwen om blijvend een achterstand op de arbeidsmarkt te krijgen wat betreft inkomen, sociale zekerheid, kwaliteit van het werk, pensioenrechten, promotie kansen, aanstellings kansen, ontslagkansen wordt in geen der programma's signaleerd. CDA en PvdA noemen wel de verbetering van de rechtspositie van deeltijdwerkers. In de programma's van CDA, PvdA en D'66 wordt arbeidstijdverkorting als middel tot herverdeling van betaalde arbeid wel genoemd, maar nergens worden wegen aangegeven om arbeidstijdverkorting voor iedereen te bewerkstelligen. In het advies Arbeid van de Emancipatie Commissie wordt als stapsgewijze opbouw van deeltijdarbeid naar algemene arbeidstijdverkorting een drietal maatregelen genoemd:

1. Bestaande deeltijdbanen blijven buiten een algemene arbeidstijdverkorting en worden dus niet mee verkort.
2. Nieuwe arbeidsplaatsen worden gecreëerd in de vorm van volwaardige deeltijdbanen van ten hoogste zes uur per dag of 30 uur per week.
3. Arbeidsplaatsen die door pensionering vrijkomen worden op alle niveau's ingezet in deeltijdbanen van ten hoogste zes uur per dag of 30 uur per week.

Ik zou daar nog aan toe willen voegen dat op micro-niveau aanbevolen en gepropageerd wordt om huwelijks voorwaarden te sluiten, c.q. de huwelijkswetgeving zo te wijzigen dat partners zich over en weer verplichten om beiden in deeltijd te gaan werken als zich gezinsomstandigheden voordoen waardoor het niet meer mogelijk is dat beide partners in voltijd blijven

werken. Voorts zou een voorlichtingsbeleid op gang moeten komen waarin wordt gewezen op de gevaren van zeer kleine deeltijdbanen (geen minimumloon, geen sociale verzekering, geen pensioenrechten).

PvdA en D'66 maken melding van een quoteringsregeling of een (tijdelijke) voorkeursbehandeling, CDA en D'66 willen zelfs toe naar een wet tegen de sexediscriminatie. PvdA en D'66 hebben kennelijk wel in de gaten dat de Wet Gelijk Loon en de Wet Gelijke behandeling het arbeidsproces in de praktijk weinig zoden aan de dijk zetten omdat er bijna geen sancties zijn op de niet nakoming van deze wet. Bij de huidige slechte arbeidsmarkt zijn vrouwen huiverig om klachten bij de Commissie, die toezicht houdt op de uitvoering van beide wetten, in te dienen. Als zij wel klagen zijn er nauwelijks sancties voor werkgevers die zich schuldig maken aan discriminatoire praktijken bij beloning, aanstelling, bedrijfs-training promotie of ontslag. De pogingen van

PvdA en D'66 de toezichthoudende commissie meer bevoegdheden te geven zijn goed bedoeld, maar het is de vraag of door meer onderzoek en publiciteit rond discriminatoire handelingen van werkgevers de sancties op het naleven van deze wetten voldoende vergroot wordt.

D'66 is de enige partij die meent dat er speciale projecten van de overheid moeten komen ter bestrijding van de werkloosheid onder vrouwen en meisjes. Is het de partijen onbekend dat de algemene arbeidsvoorzieningsmaatregelen zoals de 30% loonkostenregeling de TAP-regeling, de plaatsing op aanvullende werken, scholingsmaatregelen e.d. veel minder vrouwen bereiken dan mannen? 4)

De emancipatie van de vrouw wordt met de mond beleden, maar betekent in de praktijk van het politieke leven nog niet veel. Dat verzelfstandiging van de positie van de gehuwde vrouw meer met het woord dan met de daad wordt gevoerd blijkt in de programma's van CDA, PvdA en D'66 bij het te voeren

beleid inzake inkomen en sociale zekerheid. Individualisering in belasting heffing en sociale zekerheid wordt in deze programma's beknot. Binnenkort zal bij de behandeling van de Nota Nooteboom over de verzelfstandiging in de Loon- en Inkomstenbelasting en bij de integratie van de werkloosheidsregelingen blijken in welke mate de diverse partijen daadwerkelijk ruimte willen bieden aan vrouwen die economisch zelfstandig wensen te zijn.

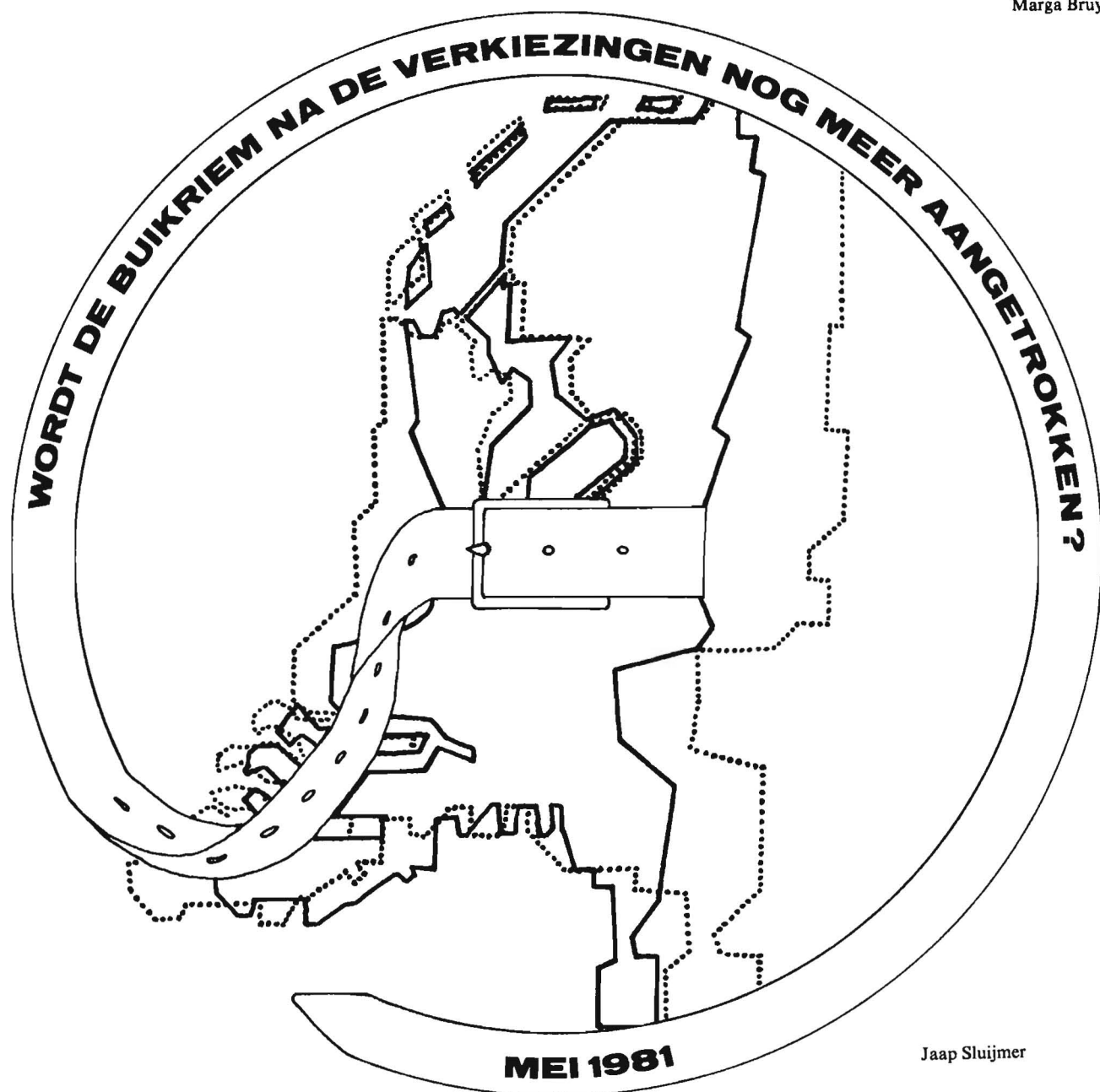
1) Arbeidskrachtentelling 1977 Centraal Bureau voor de Statistiek- Sociale Maandstatistiek mei 1979.

2) Jaarverslag Arbeidsmarkt 1979 Ministerie van Sociale Zaken.

3) bronnen: Arbeidsmarktverkenning 1980 Raad voor de Arbeidsmarkt en het onder 2) vermelde Jaarverslag.

4) Advies over de verbetering van de arbeidsmarktpositie van vrouwen-SER 1979.

Marga Bruyn

Sociaal-economisch beleid in jaren '80

Het is een open deur intrappen als ik zeg dat er op sociaaleconomisch terrein problemen zijn. Even duidelijk als dat is dat er nog weinig zicht is op samenhangende voorstellen om uit die problemen te komen. Het veel gehoorde en ook toegepaste recept van loonmatiging blijkt niet de gewenste uitkomst te bieden. De werkloosheid wordt snel groter en vooreerst lijkt het er nog niet op dat die stijging tot een einde komt, laat staan dat de werkloosheid gaat dalen tot een aanvaardbaar niveau.

De vraag is of een samenhangend beleid, om onze problemen op te lossen, niet bestaat of dat er niet voldoende overeenstemming bestaat om een samenhangend beleid te ontwikkelen. Het komt mij voor dat beide elementen juist zijn. Er bestaat noch brede overeenstemming noch een samenhangend beleid. En dat is te betreuren. Het beleid dat in de jaren zeventig is gevoerd blijkt op allerlei terreinen of niet te voldoen of vast te lopen. Het loonmatigingsbeleid, zoals het is gevoerd, voldoet niet. De gedachte dat door loonmatiging de gestegen winsten in investeringen omgezet extra werk zou opleveren blijkt niet op te gaan. Het herstructureringsbeleid om onze economie met zijn tijd te laten meegaan is vast gelopen. Er worden wel bedrijven gesloten, maar geen of weinig geopend. Ruwweg formulerend zou gezegd kunnen worden dat het huidige beleid, zoals bijvoorbeeld geformuleerd is in Bestek '81, niet (meer) blijkt te werken en dat er naar alternatieven moet worden gezocht. Alternatieven die zijn aan te geven met een aantal woorden, zoals innovatie, technologische vernieuwing en microelektronica. Sinds het rapport van de Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid (WRR) „Plaats en toekomst van de Nederlandse industrie” is er een nieuw woord bijgekomen: „herindustrialisatie”.

Omdat woorden geen beleidsprogramma kunnen zijn, gaat het om de samenhang daartussen. Deze beschouwing wil proberen die samenhang te schetsen. Het gaat hier om de contouren van een sociaal-economisch beleid dat beter inspeelt op de problemen van de jaren tachtig. Er zijn bij de beschrijving van onze maatschappelijke en sociaaleconomische problemen verschillende invalshoeken mogelijk. Met andere woorden, we kunnen dezelfde problemen op verschillende wijzen analyseren. Zo kan de werkloosheid verklaard worden uit het terugvallen van de economische groei. Het opnieuw aanzwengelen van die groei, door geld naar het bedrijfsleven te sluisen, zal in die analyse de werkloosheid doen dalen. Deze benadering spreekt ons niet aan. Economische

groei kan meehelpen aan het oplossen van problemen, maar veroorzaakt veelal weer andere. Professor Goudzwaard heeft in zijn boek „Kapitalisme en vooruitgangsgelooft” duidelijk gemaakt dat het Westen juist door de groei in de problemen is gekomen. Door er van uit te gaan dat economische groei de bestaande problemen oplost, vertrouwt men er op dat groei als zodanig probleem-oplossend is. De werkelijkheid wijst uit dat die gedachte onjuist is. Toch wordt dat nog maar aarzelend ingezien, want het loslaten van het groei-gelooft zet nogal wat „zekerheden” op losse schroeven.

De criteria, die nu worden gehanteerd bij sociaal-economische en maatschappelijke beslissingen — meer (geld) heeft de voorkeur boven evenveel of minder (geld) —, moeten worden herzien. En dat is niet eenvoudig. Goudzwaard zet in zijn boek uiteen dat de problemen waar we in onze samenleving voor staan, zeker als we daarbij naar de Derde Wereld kijken, niet door economische groei zijn op te lossen. De analyse van Goudzwaard verdient instemming.

Een voorbeeld om een en ander duidelijk te maken. Uit onze analyses over het effect van de micro-elektronica op de werkgelegenheid moeten wij constateren dat de negatieve aspecten overheersen. De vraag naar arbeid zal in bepaalde sectoren ongetwijfeld toenemen, daartegenover staat een sterke daling van die vraag in andere sectoren. Per saldo resulteert een afname van de werkelijkheid, dit is gezien de toename van de beroepsbevolking een stijging van de werkloosheid. Daarnaast speelt het effect van de micro-elektronica op de arbeidsproductiviteit en daarmee op de economische groei. Het is aannemelijk dat door verregaande toepassing van de „chips” de arbeidsproductiviteit sterk zal kunnen stijgen met als onverbrekelijk gevolg een toename van de economische groei. Deze twee effecten samen: de werkloosheid neemt toe, terwijl er economische groei is. De groei heeft ons centrale probleem, de werkloosheid, niet opgelost, maar verergerd.

Wij kiezen dan ook voor een andere benadering. Wanneer we even afzien van het werkgelegenheidsvraagstuk, dan is er nog een groot aantal probleemgebieden, dat soms in onderlinge samenhang om oplossing vraagt. Om er maar een paar te noemen: op internationaal gebied: de gespannen Oost-West-situatie, het niet op gang komen van een Noord-Zuid-dialoog, de trage ontwikkeling van de internationale handel; nationaal: het enorme begrotingstekort van de Rijksoverheid,

de niet eenvoudige energie-problematiek, een complex milieu problemen, enz. De vraag is hoe we al deze problemen, die elkaar om voorrang verdringen, oplossen.

Als je een moment rustig gaat zitten om een en ander te overdenken dan bekruipt je soms het nare gevoel dat er geen uitweg is.

Misschien kunnen wij het hier in het rijke westen nog redden, maar dat gaat dan wel ten koste van de landen in de Derde Wereld.

Het doen-denken wordt overigens eerder versterkt door recente ontwikkelingen dan afgezwakt.

Op allerlei gebied treedt sociale stagnatie op.

Onstane structuren blijken de problemen niet voldoende het hoofd te kunnen bieden en mensen gaan voor eigen rechter spelen.

Te denken valt aan krakers, maar ook aan malafide makelaars, die met behulp van knokploegen de krakers kraken.

Hoe een uitweg te vinden uit de problemen, die niet alleen van economische, maar ook van sociaal-maatschappelijke aard zijn.

De fameuze historicus Presser zegt in zijn boek „Amerika”, dat de New Deal-politiek van president Roosevelt niet zozeer gebaseerd was op een nieuw idee, maar wel van inspiratie getuigt, inspiratie die de doorslag heeft gegeven. Een spreekwoord zegt dat kunst 5 procent inspiratie en 95 procent transpiratie is.

Het oplossen van onze niet geringe problemen in een „kunst”-stuk, dat we moeten volbrengen en daar zullen we hard voor moeten werken.

Niet „ieder voor zich en God voor ons allen”, maar in goede samenwerking: ieder met zijn eigen verantwoordelijkheid en met een open oog voor de problemen van anderen.

De inspiratie moeten we zoeken in de uitdaging van de jaren tachtig, in het durven verlaten van oude zekerheden en in het inslaan van nieuwe wegen.

Dan moeten we nu nader ingaan op het te voeren beleid, waarbij we ons beperken tot een aantal nationale problemen, die overigens internationale elementen in zich dragen. Het is duidelijk dat voor het CNV de werkloosheid het probleem voor de jaren tachtig vormt. De werkgelegenheid - vraag naar arbeid - dreigt af te nemen, terwijl steeds meer mensen hun arbeidskracht aanbieden. De vraag is of er een beleid te voeren is dat de werkgelegenheidsproblemen kan oplossen. Het lijkt mij, zoals gezegd, mogelijk zo'n beleid te voeren, maar daarvoor moeten wij — en dat klinkt wellicht vreemd — de werkloosheid even vergeten. Er is, zoals gezegd, een groot aantal problemen: milieu, energie, vervoer, woning-

nood, arbeidsomstandigheden, en dergelijke. Die problemen moeten worden opgelost.

Op al die gebieden wordt op dit moment op enigerlei wijze een min of meer samenhangend beleid ontwikkeld.

In de ontwikkeling van dat beleid moeten allerlei keuzes gedaan worden, terwijl er samenhang moet komen tussen de verschillende beleids terreinen. Die keuzes kunnen we ons veroorloven, ondanks de moeilijke financieel-economische situatie, dankzij ons aardgas.

Om deze keuzes te kunnen maken, om het papieren-beleid integraal in beleidsdaden om te zetten, zullen we allerlei nieuwe technieken moeten ontwikkelen. Daarmee komt de technologische innovatie, maar ook de sociale innovatie in ons gezichtsbeeld.

Het gaat immers bij het vernieuwingsproces, dat o.a. tot selectieve herindustrialisatie moet leiden, niet alleen om technieken maar ook om maatschappelijke structuren.

Op allerlei probleemgebieden, waarvan een aantal is vermeld, moet dus innoverend worden opgetreden.

Hierbij speelt de richting van het vernieuwingsproces een belangrijke rol, met andere woorden niet elke innovatie is ook gewenste innovatie. Het onderzoek moet gericht gebeuren.

Daartoe lijkt in eerste instantie gecentraliseerde besluitvorming voor nodig. Toch lijkt mij dat niet gewenst. Als er overeenstemming bestaat over de probleemgebieden, dan kan volstaan worden met een indicatief plan in hoofdlijnen. De onderzoeksinstellingen zullen in onderling overleg afspraken moeten maken. Innovatie, zowel op technologisch als op sociaal gebied, vergt niet alleen fantasie, verbeeldingsvermogen, maar ook moed om nieuwe wegen in te slaan. Daarbij moet men risico's durven lopen en risico's lopen kost geld. Dat is vandaag de dag op zich al een probleem.

Binnen het CNV wordt gedacht over de vorming van een fonds, dat zekere overeenkomsten vertoont met de gedachte van de WRR om te komen tot een nationale ontwikkelingsmaatschappij. Dat fonds kan gevoed worden door een heffing van één procent over alle inkomens. Daarnaast zal voor 1981 het extra-aardgasgeld in het fonds worden gestort. In de toekomst kunnen, als het nationaal werkgelegenheidsfonds goed van de grond is gekomen, ook overheidsmiddelen worden aangewend. Te denken valt aan gelden die nu op de begroting staan voor steun aan individuele bedrijven en het geld dat nu via de Wet op de Investeringsrekening aan het bedrijfsleven toekomt.

Alhoewel in de nu gepubliceerde plannen over een nationaal fonds wordt gesproken, waarbij het eigendom collectief zal zijn, kan de eigendomsstructuur in de toekomst naar analogie van CNV-voorstellen met betrekking tot de Vermogensaanwasdeling worden geregeld. Het individuele eigendom kan dan bijvoorbeeld door middel van spaarloon gestalte krijgen. Het fonds moet worden beheerd door een bestuur van werkgevers, werknemers en de overheid. Dit bestuur stelt de hoofdlijnen van beleid vast, terwijl de dagelijkse leiding moet berusten bij deskundigen, die het vertrouwen genieten van het bestuur. Deze deskundigen moeten, binnen de door het bestuur uitgezette lijnen, de gelden over de aanvragers verdelen.

Snelheid van toewijzing aan de hand van duidelijke criteria is een belangrijke voorwaarde voor het welslagen van het werkgelegenheidsfonds.

Dit fonds kan het speur- en onderzoekswerk mede financieren. Omdat daaraan allerlei risico's zijn verbonden, evenals aan allerlei noodzakelijke investeringen, moet het fonds risicodragend kapitaal verschaffen. Dat betekent dat de opbrengsten van de fondsgelden onzeker zijn: een risico dat we als samenleving moeten lopen om nog grotere risico's te ontlopen. Wanneer er geen of onvoldoende geld vrij wordt gemaakt om de herstructurering van onze economie te financieren, dan wentelen wij de risico's af op de werklozen en de uitkeringstrekkers. Dat lijkt mij onjuist. Het feit dat in de CNV-voorstellen voor 1981 sprake is van stimulering van de bouwnijverheid is niet in strijd met de hier ontwikkelde gedachte, maar vormt desondanks geen wezenlijk doel van het fonds. De steun aan de bouw is bedoeld om de gelden, die in 1981 ter beschikking zou kunnen komen, direct aan te wenden. Zo zal een direct verband tussen matiging en werkgelegenheid op korte termijn zichtbaar worden. Daarbij komt de gedachte dat het bedrijfsleven en de onderzoekinstellingen tijd nodig hebben om op het fonds in te spelen. Dat kost tijd en in die tijd kan het geld niet op de plank blijven liggen. Op de aanwending voor scholingsdoeleinden wordt nog teruggekomen.

Naast de financiering van de beleidskeuzes en de noodzakelijke innovatie speelt nog een element een cruciale rol.

Bij het ontwikkelen van processen kan men veelal kiezen voor een arbeids-intensief of een arbeids-extensief proces.

Het komt ons voor dat de keuze voor inschakeling van arbeid wordt gedaan.

Een voorbeeld om een en ander duidelijk te maken:

We kunnen onze toekomstige behoefte aan elektriciteit dekken door een aantal gigantisch grote energie-centrales te bouwen, ver weg van de bewoonde wereld. We kunnen ook een groter aantal kleinere centrales bouwen en wat dngscentra, zodat de rest-warmte gebruikt kan worden voor stadsverwarming. Door bij deze kleinere centrales mogelijkheden te scheppen om elektriciteit via zon- en windenergie op te wekken; kunnen zeer geavanceerde centrales ontstaan. De kennis hiervan kan geëxporteerd worden.

Deze wat kleinschaliger vorm kan meer werkgelegenheid met zich brengen, terwijl nog allerlei technieken moeten worden ontwikkeld om een en ander milieuvriendelijk te kunnen realiseren. Ook daar is nog veel onderzoek voor nodig, maar de resultaten van dat onderzoek kunnen, zoals aangeduid, meewerken aan het in stand houden van onze industrie.

In het voorafgaande hebben we kort een aantal elementen verkend binnen een aangeduide samenhang.

Dit complex kan ook als volgt worden omschreven: de werkgelegenheidsproblemen kunnen het best worden benaderd door het oplossen van andere problemen.

Innoverende activiteiten, die door toepassing kunnen leiden tot herindustrialisatie

vormen een centrale schakel. Enige nadere verkenning over het innovatie-beleid is derhalve op zijn plaats.

De nota inzake de technologische innovatie, die ongeveer een jaar geleden verscheen, gebruikt twee belangrijke begrippen.

Het eerste begrip: „technologische trajecten”.

Onder teche tradecten worden verstaan technische wetenschappelijke stromingen, die gedurende een bepaald tijdvak de trend aangeven. Men volgt, in technische zin, een ingeslagen weg zo veel en zo lang mogelijk.

Dat hiervoor goede gronden zijn, leidt geen twijfel: het uitputten van mogelijkheden, mede op basis van opgedane ervaringen, kan een belangrijke bijdrage aan de maatschappelijke ontwikkeling betekenen.

Anderzijds mag niet uit het oog worden verloren dat deze technologische trajecten andersoortige ontwikkelingen kunnen belemmeren.

Binnen het innovatie-beleid moet dan ook voldoende ruimte zijn, ook in financiële zin, voor de ontwikkeling van alternatieven.

Grootschalige massaproductie is aan te duiden als een technologisch traject.

De aandacht voor deze productievorm kan verhinderen dat aandacht wordt geschonken aan kleinschaliger productieprocessen.

Kleinschalige producties kunnen vaak beter inspelen op wijzigingen in behoeften en kunnen veelal „maatwerk” leveren, om een paar voordelen naast die van mogelijkheden voor betere arbeidsomstandigheden en arbeidsverhoudingen te noemen. Een tweede begrip dat in de Innovatienota onze aandacht verdient: de selectie-omgeving. Onder selectie-omgeving verstaan we het al dan niet geaccepteerd worden van een innovatie door de markt, dan wel door andere omgevingsfactoren. Bij de hantering van dit begrip wordt nogal sterk de nadruk gelegd op het markt-mechanisme, terwijl veel goederen, zoals milieu- en cultuuroederen, niet of nauwelijks via de markt op hun wenselijkheid worden getoetst, terwijl de toetsing door de markt niet altijd als perfect kan worden aangemerkt, omdat de prijs slechts een vertaling van de interne kosten weergeeft. De selectie-omgeving speelt in het aangeduide problemencomplex een belangrijke rol. De oplossing van problemen vereisen immers dat er een maatschappelijk aanvaard kader ontstaat, waarbinnen eenduidige beleidlijnen kunnen worden uitgezet. Door deze opmerking te maken blijkt dat de technologische ontwikkeling niet als een autonoom, maar als een min of meer stuurbaar proces wordt opgevat. Het „zet-een-man-op-de-maan-project” van NASA, te voltooien binnen een gegeven periode, is wellicht het beroemdste voorbeeld, maar ook onze Zuiderzee en Delta-werken passen in dat kader.

Voor de nabije toekomst kan in dit kader gedacht worden aan een nieuw demonstratie-project: het oplossen van de woonproblemen in de drie grote steden door een grootscheepse renovatie en stadsvernieuwing.

Binnen deze techniek van een systematische probleembenadering passen nog enige elementen, waarvan de arbeidsmarkt en de maatschappelijke structuren zeker aandacht verdienen. Naast een ongekend hoge werkloosheid bestaat een aanzienlijk aantal vacatures.

Dit probleem wordt in het dagelijks spraakgebruik aangeduid met de term: knelpunten op de arbeidsmarkt.

In deze op de toekomst gerichte beschouwing is een uitvoerige analyse van de huidige situatie niet op zijn plaats.

Het gaat veeleer over de waarschuwing, die uit het bestaan van knelpunten spreekt.

Afgezien van de omvang van dit probleem, waar overigens veel over gesproken wordt en dat in de tijd verschuift, is het duidelijk dat de arbeidsmarkt niet optimaal functioneert.

Uitvoering van het beleid, waarvan de contouren in het voorafgaande voor een deel zijn geschetst, brengt met zich mee dat een goed werkende arbeidsmarkt noodzakelijk is.

In dit kader valt op twee belangrijke elementen te wijzen. Ten eerste zullen allerlei nieuwe specialisaties binnen vakgebieden ontstaan en er zullen zelfs nieuwe vakken gaan ontstaan. Daartoe zullen mensen moeten worden opgeleid.

Dat betekent een goed georganiseerd stelsel van her-, om- en bijscholing. Dit stelsel zal voor een groot gedeelte door het bedrijfsleven moeten worden gefinancierd. Het genoemde werkgelegenheidsfonds kan daarin een belangrijke rol spelen, zeker zolang de werkgevers niet instemmen met bedrijfstakgewijze scholingsfondsen.

In samenhang met dit stelsel van her-, om- en bijscholing moet ook een wettelijk geregeld periodiek leerrecht voor volwassenen ontstaan. Dit educatief verloop is bedoeld om mensen in brede zin weerbaar te maken en om informatie te verschaffen over de ontwikkelingen, zodat daarover zelfstandige oordelen kunnen worden geveld.

CNV

Anders gezegd: mensen moeten niet alleen in hun werk, maar in heel hun maatschappelijk functioneren de technologische ontwikkelingen kunnen volgen. Een tweede punt, dat de aandacht vraagt, is het opheffen van de sociale stagnatie.

Mobiliteit op de arbeidsmarkt, die zowel geografisch als beroepsmatig van belang is, wordt nu veelvuldig verhinderd door onzekerheid.

Onzekerheid op verschillende niveaus; huisvestingsmogelijkheden, nieuwe sociale contacten, beroepsmatige toekomst, mogelijkheden voor gezinsontplooiing, om enige voorbeelden te noemen.

Inspiratie, zicht op de toekomst, snellere besluitvorming en het maatschappelijke dragen van het verlies aan werkgelegenheid, die we nu nog afwentelen op enkelingen, door middel van werktijdverkorting zijn elementen van een beleid, dat de gesignaleerde sociale stagnatie kan opheffen.

Sociale innovatie kan en zal op dat gebied een belangrijke bijdrage leveren.

Sociale innovatie speelt ook een rol in de totstandkoming van beleidsbesluiten. In dat kader valt te denken aan de door het CNV voorgestelde bedrijfstaksraden en de provinciale SER's. Door deze nieuwe instellingen kan in de toekomst de besluitvorming dichter bij de mensen plaatshebben. Op die manier kan de gespreide verantwoordelijkheid beter tot zijn recht komen.

Overzien wij tot slot van dit artikel de inhoud. Het werkgelegenheidsprobleem kan in de hier ontwikkelde gedachte het best worden opgelost door het oplossen van andere problemen. Technologische en sociale innovaties vormen daarbij belangrijke schakels. Voldoende geldmiddelen, via het werkgelegenheidsfonds beschikbaar komende, maken het nemen van noodzakelijke risico's beter mogelijk. Daarbij moet met name aandacht worden besteed aan het inslaan van nieuwe en alternatieve wegen, omdat het bestaande beleid is vastgelopen.

Werken aan een hoopvol perspectief.

Inleiding

Ook voor de komende verkiezingen zal de FNV haar visie geven op het te voeren sociaal-economische beleid. In de daartoe uit te brengen nota zal overigens niet alleen het overheidsbeleid voorwerp van behandeling zijn. Ook aan het beleid zoals dat door de bonden in de bedrijfstakken en ondernemingen gevoerd kan worden, zal uitvoerig aandacht besteed worden.

In het werkgroepje dat voor deze nota is ingesteld, wordt momenteel door ons nog driftig aan concept-teksten gewerkt. Het zal dus nog wel enige tijd nemen voor de nota gereed is om uitgebreid door de leden in de bonden besproken te kunnen worden.

Een geconcretiseerde FNV-visie op de komende jaren valt dus nu niet te geven. Een beoordeling van de verkiezingsprogramma's is al helemaal niet mogelijk, omdat de meeste partijen bij het schrijven van deze bijdrage hun besluitvorming nog niet afgerond hebben.

In deze bijdrage zal ik me noodzakelijkerwijs moeten beperken. Ik zal een schets geven van de consequenties van het toenemende arbeidsaanbod en van het drie-sporen-beleid, het zich zowel richten op de markt- en kwartaire sector, als op de herverdeling van arbeid, dat de FNV als antwoord op het toenemende arbeidsaanbod bepleit. Met name de macro-economische aspecten zullen daarbij aan bod komen.

Het arbeidsaanbod

Hoog boven alles uit torent het probleem van de werkloosheid. De werkloosheid heeft een peil bereikt, waarvan men enige jaren geleden nog gesteld zou hebben dat het een schandaal is als de maatschappij zo'n grote drop-out zou tolereren.

Werkloosheid kan grofweg op twee manieren ontstaan. De eerste mogelijkheid is dat de werkgelegenheid, dus het aantal arbeidsplaatsen, terugloopt. De tweede mogelijkheid is een toename in de groei van het arbeidsaanbod.

In de praktijk is de scheiding tussen deze twee oorzaken natuurlijk niet zo eenduidig. Toch is het goed het onderscheid te maken. De achterliggende situaties kunnen namelijk zeer verschillend zijn. Werkgelegenheidsafname duidt op een recessieve economische ont-

wikkeling. Werkloosheid als gevolg van een sterke toename van het arbeidsaanbod kan daarentegen gepaard gaan met een zeer voorspoedige economische ontwikkeling.

De huidige werkloosheid is vooral het gevolg van een recessieve ontwikkeling. In de '70-er jaren is de werkgelegenheids groei vanwege meerdere oorzaken tot stand gekomen. De laatste tijd is er zelf duidelijk sprake van een

afkalkende werkgelegenheid.

De werkgelegenheidsontwikkeling in marktsector en kwartaire sector liep sterk uiteen. Terwijl de werkgelegenheid in de marktsector sterk daalde, was de werkgelegenheids groei in de kwartaire sector nog zeer voorspoedig. In de loop van de zeventiger jaren nam de groei echter wel af, zoals de cijfers uit de miljoenennota 1981 duidelijk laten zien.

Mutaties in de werkgelegenheid in de kwartaire sector(x1000 manjaren)

1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981
31	31	36	30	22	27	22	14

In 1977 is het rapport 'maken wij er werk van' van de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid(WRR) verschenen. In dat rapport werd o.a. geanalyseerd hoe het arbeidsaanbod zich in de jaren '80 zou ontwikkelen. Uit de berekeningen bleek dat het arbeidsaanbod spectaculair zou gaan toenemen.

Dit rapport heeft het denken in de FNV ten zeerste beïnvloed. Men trok de conclusie dat ook indien de economie zich weer voor-

spoediger zou ontwikkelen, de werkgelegenheidsproblemen Nederland nog niet uit zouden zijn.

De berekeningen van de WRR zijn sinds 1977 meerdere malen herhaald en verijnd. Een fundamentele wijziging in de uitkomsten leverde dat echter niet op. De hierna volgende cijfers van het CPB zijn dan ook heel wel vergelijkbaar met de oorspronkelijke cijfers van de WRR.

Groei van het structurele aanbod(x1000manjaren)

	Natuurlijke groei	Verandering in deelname door					Migratie	Groei trend-matig arbeidsaanbod
		onderwijs participatie	WAQ AWW	deelname gehuwde vrouwen	vervroegde uittreding	overige factoren		
1971-1980	580	-348	-242	203	-24	-63	71	177
1981-1990	516	-64	-156	114	-13	73	0	470

De hier gepresenteerde cijfers omtrent de spectaculaire groei van het arbeidsaanbod dragen m.i. nog een element van onderschatting in zich. Zoals uit de cijfers blijkt, vloeit slechts een betrekkelijk klein deel van het arbeidsaanbod voort uit de vergrote participatie van -gehuwde-vrouwen. Ik denk dat de autonome ontwikkeling van de deelname van vrouwen sneller zal verlopen. De participatie-

graad in Nederland is vergeleken met de omliggende landen namelijk opvallend laag. Verder zal de toename in de deelname door vrouwen sterk afhangen van het beleid dat gevoerd gaat worden. Een beleid dat nadrukkelijk gericht is op de gelijke rechten van mannen en vrouwen in de sociale zekerheid, en dat meer dan vroeger uitgaat van het idee dat het een vanzelfsprekende en wenselijke zaak is

dat ook door vrouwen betaalde arbeid wordt verricht, zal zonder twijfel de participatie door -gehuwde-vrouwen een extra impuls geven.

De vraag doet zich voor hoe dit extra arbeidsaanbod opgevangen moet worden. Nu reeds een actuele vraag, omdat geleidelijk aan de tendens van de versterkte groei van het arbeidsaanbod waarneembaar is.

Helaas is deze tendens niet voor iedereen reden om nadrukkelijk te denken over de vraag of niet andere dan de gebruikelijke beleids-instrumenten gewenst zijn. Door te veel policy-makers wordt weer het recept van de marktsector aangedragen; de groei van de collectieve sector zal daartoe drastisch beperkt dienen te worden.

Deze aanpak lijkt, afgezien nog van het punt dat zo'n aanpak niet sociaal wenselijk is, niet effectiek. Stel, deze aanpak leidt er toe dat de groei van de marktsector gaat aantrekken tot een trendmatig nivo van 3 procent. In zo'n situatie neemt de stijging van de arbeidsproductiviteit ook toe. Nu is deze stijging gezakt tot het historisch zeer lage nivo van een kleine 2 procent. Bij een aantrekkende productie in de particuliere sector zal weliswaar niet meer het nivo van 5 à 6 procent van de zestiger jaren gehaald worden, maar een nivo van 3 procent lijkt aan de bescheiden kant.

De consequenties voor de werkgelegenheid in de marktsector zijn voor economen nu gemakkelijk te berekenen. De conclusie moet zijn dat men blij mag zijn als zo'n aanpak er toe leidt dat er een stabilisatie van de werkgelegenheid optreedt.

De werkgelegenheids groei in de kwartaire sector neemt als gevolg van zo'n beleid natuurlijk af, en tendeert al gauw tot een toename van minder dan 10.000 arbeidsplaatsen per jaar.

De werkgelegenheidsgevolgen zijn al met al dramatisch. Het arbeidsaanbod van 45.000 à 50.000 manjaren per jaar wordt slechts in zeer beperkte mate opgevangen.

Voor de WRR was de gesignaleerde ontwikkeling van het arbeidsaanbod reden om zeer nadrukkelijk het idee van de herverdeling van arbeid in de beleidsdiscussie in te brengen. Voor Hans van den Doel was het gesignaleerde een extra reden om een uitbreiding van de kwartaire sector te bepleiten.

Beide beleidsstrategieën kunnen afzonderlijk, maar ook in samenhang in principe antwoord geven op dit soort werkgelegenheidsproblematiek. In de FNV-nota over het gewenste sociaal-economische beleid voor de komende jaren zal aan beide strategieën daarom nadrukkelijk aandacht besteed worden. De ontwikkeling van de marktsector zal daarbij echter niet vergeten worden. In tegendeel zelfs.

Beleidsmogelijkheden

In de FNV-nota over het gewenste sociaal-

economische beleid zal gepleit worden voor een herwaardering van de marktsector.

De marktsector zal veel nadrukkelijker dan de laatste jaren het geval was, voorwerp van overheidsbeleid moeten zijn. Het beleid zal erop gericht moeten zijn dat de groei in de marktsector weer gaat aantrekken. De afbraak van de werkgelegenheid in de marktsector zal tot staan gebracht moeten worden; er moeten mogelijkheden gecreëerd worden om de particuliere bestedingen op peil te houden.

Onlangs heeft de WRR een belangwekkende studie geplubliceerd over het gewenste industriebeleid. In dat rapport wordt een uitgebreid pleidooi gehouden voor een zogenaamd gericht beleid ten aanzien van de industriële sector.

De FNV heeft op dit WRR-rapport positief gereageerd. Weliswaar vond men de gepresenteerde institutionele vormgeving niet de meest juiste, maar de idee dat van overheidszijde impulsen te geven zijn tot verbetering van de afzetmogelijkheden en daarmee tot vergroting van de kansen op economische groei, sprak sterk aan.

De regering heeft bij haar standpuntbepaling ten aanzien van dit rapport nogal een ambivalente houding aangenomen. Enerzijds wordt erkend dat het gewenst is dat de marktsector, en in dit geval dan met name de industriële sector, impulsen ontvangt, anderzijds wenst men niet af te stappen van een globale aanpak. In de standpuntbepaling is de visie van Van Aardenne onmiskenbaar te herkennen. Van deze verdediger van de liberale visie op de economie krijg ik soms de indruk dat we alsnog de ontwikkeling van DSM en Hoogovens, typische producten van gericht beleid, dienen te betreuren.

De ambivalente houding van de regering dient als fnuikend beschouwd te worden. De concurrentie op de wereldmarkt is momenteel zeer hevig. Nederland moet daarbij opboksen tegen landen die wel een dergelijke gerichte aanpak hanteren. Van deze landen is Japan een wel zeer welsprekend voorbeeld. Wat daar kan, wordt hier uit ideologische motieven nagelaten.

Gericht beleid en globaal beleid worden vaak tegenover elkaar geplaatst. Daarbij wordt veelal de suggestie gewekt dat een verbetering van de algemene situatie alleen maar gerealiseerd kan worden door algemene, globale maatregelen. Een verbetering van de betalingsbalans bijvoorbeeld, vergt in die visie noodzakelijkerwijs een matiging van de loonkosten.

Niet ontkend kan worden dat de betalingsbalanspositie van Nederland niet al te best is, en dat deze positie op de vrij korte termijn verbeterd dient te worden. Een dergelijke positie verbetering valt echter heel wel met een gerichte aanpak te realiseren. Men hoeft daarbij slechts te denken aan de mogelijkheid van importbeperking middels energiebesparende maatregelen, aan stimulering van de export door uitgebreide marktverkenning, aan de ontwikkeling en stimulering van perspectiefvolle sectoren en aan het toepassen van

productie technieken die leiden tot kostenbesparingen. Naarmate zo'n beleid meer effectief is, is een globaal beleid van loonkostenbeheersing uiteraard minder nodig. Op die manier wordt het risico van een globaal loonkostenbeleid, namelijk dat het kan leiden tot negatieve spiraal-effecten vanwege de lage waarde van de export-elasticiteit, zo beperkt mogelijk gehouden.

Een globaal beleid als het vergroten van de particuliere bestedingen kan ook niet zonder een beleid dat de afzetperspectieven van de Nederlandse economie vergroot. Terecht wordt door diegenen die een dergelijk Keynesiaans beleid voorstaan, gesteld dat waar geen afzet is, ook geen productie en werkgelegenheid is. De voorwaarden voor een stimuleringsbeleid moeten dan echter wel aanwezig zijn. Op dit moment zou zo'n beleid vanwege de toenemende importen onacceptabele gevolgen voor de betalingsbalans hebben. Naarmate echter het beleid gericht op de verbetering van de afzetperspectieven succesvoller is, ontstaan er meer mogelijkheden voor bestedingsverruimend beleid. Er ontstaat dan als het ware de mogelijkheid om via het globale beleid de offers van het gerichte beleid terug te verdienen.

Niet alleen een globaal beleid van loonkostenmatiging brengt de nodige financiële consequenties met zich mee. Ook gericht beleid kost geld.

De FNV wil in haar nota duidelijk aangeven hoe haars inziens het beleid gericht op versterking van de Nederlandse economie en op een bevordering van een selectieve economische groei gefinancierd moet worden. Veel potten en potjes zijn mogelijk. Momenteel worden met name de volgende mogelijkheden gewogen:

- de creatie van een werkgelegenheidsfonds gevoed uit de aardgasopbrengsten die Nederland als gevolg van de door Spierenburg gevoerde onderhandelingen extra uit het buitenland zal ontvangen. Ook valt daarbij te denken aan het versneld benutten van de kleine aardgasvelden, zoals bij Coevorden, die onlangs ontdekt zijn, en waarvan de benutting de toekomstige energievoorziening niet in gevaar brengt
- het terugbrengen van de winsten die de oliemaatschappijen momenteel op het Groningse aardgas maken tot een redelijk rendement. De opbrengsten van deze maatschappijen zijn nu 3,1 miljard gulden jaarlijks, na belasting.
- het in het leven roepen van een investeringsloon. Vraag daarbij is nog of dit nationaal of bedrijfstaksgewijs ingevoerd moet worden.
- een gerichtere aanwending van de WIR-middelen; de globale basis-premie dient verlaagd te worden.
- een eventuele vergroting, of het niet verkleinen van het begrotingstekort, mits volstrekt zeker is als deze middelen aangewend kunnen worden voor projecten die een permanente productiegroei tot gevolg hebben. Het gebruiken van het begrotingstekort voor ongerichte inkomenssteun wordt afgewezen.

Het benutten van deze middelen voor een werkgelegenheidsbeleid heeft uiteraard belangrijke inkomensconsequenties. Immers ook deze middelen kunnen maar één keer uitgegeven worden; bij gebruik voor werkgelegenheid zijn ze niet meer in te zetten voor koopkracht.

In de nota zal dus duidelijk een zware nadruk gelegd worden op de noodzaak van een herwaardering van de marktsector. De grote aandacht voor de marktsector zal echter niet ten koste gaan van het belang dat de FNV hecht aan de kwartaire-sector. Dit vanuit het oogpunt van de onvoldoende vervulde maatschappelijke behoeften, maar ook vanuit de onderkenning dat de kwartaire-sector een belangrijke bron van werkgelegenheid is.

Een vorm van herwaardering van de kwartaire-sector zal echter niet te vermijden zijn.

Er is al gewezen op de noodzaak dat vanuit de collectieve sector nadrukkelijker de marktsector gestuurd en gestimuleerd wordt.

Verder zal er in die gevallen dat het overheidsbeleid direkt bepalend is voor de afzet van sectoren van de marktsector, hierbij valt met name te denken aan de bouwnijverheid, een grotere garantie moeten komen voor een stabiele afzetontwikkeling. Het is onacceptabel, dat een groot deel van de werkloosheidstoename toegeschreven moet worden aan juist een sector waarop de overheid zo sterk haar stempel drukt.

Een andere herwaardering betreft de verschuiving in het voorzieningenpakket van de kwartaire sector. Door de demografische ontwikkelingen zijn bepaalde voorzieningen duidelijk minder nodig dan andere. De afname van het leerlingenaantal bijvoorbeeld, kan niet zonder gevolgen blijven.

Naast het beleid gericht op de opleving van de marktsector en de voortgaande groei van de kwartaire sector, zal in de FNV-nota de herverdeling van arbeid een belangrijke plaats innemen. Zoals ik al aangegeven heb, betekent zelfs een economische groei in de marktsector van zo'n 3 procent, dat de werkgelegenheid zich daar hoogstens stabiliseert. De werkgelegenheidsgroei in de kwartaire sector zal nog wel een aantal jaren aanzienlijk zijn, zeker als de collectieve sector een belangrijke stimulerende en sturende functie ten aanzien van de marktsector krijgt. Deze werkgelegenheidsgroei zal echter volstrekt onvoldoende zijn om het extra arbeidsaanbod te kunnen opvangen. Het beleid gericht op herverdeling van de arbeid is de laatste jaren op fel verzet van de werkgeversorganisaties gestuit. Men voerde een streng gecoördineerd beleid om met name een verkorting van de wettelijke arbeidstijd te voorkomen. In feite waren slechts regelingen van vrijwillige vervroegde uittreding bespreekbaar.

Het beleid van de vakbeweging werd overigens niet alleen gefrustreerd door de werkgevers. Ook de regering liet in feite alles na om een herverdelingsbeleid op gang te brengen. Het enige wat van die zijde afkwam was een beperkte stimuleringsmaatregel ten aanzien van deeltijdarbeid. De kosten daarvan bedragen slechts 10 miljoen op jaarbasis.

Ondanks de resultaten van de afgelopen jaren heb ik enig optimisme dat de houding van de werkgevers de komende jaren enigszins zal versoepelen.

Om de omvang door de centrale werkgeversorganisaties uitgebrachte nota inzake de arbeidsduur blijkt namelijk duidelijk dat men de herverdeling van arbeid als een noodzakelijkheid gaat inzien. Uiteraard stellen ze daarbij wel hun eigen specifieke eisen, maar een zekere basis voor overleg lijkt aanwezig.

Hoe de houding van de overheid de komende jaren zal zijn, valt uiteraard nu nog niet in te schatten. De verkiezingen zullen moeten uitwijzen, of er een kabinet komt, dat stimulerend ten aanzien van de herverdeling van de arbeid gaat optreden. Gezien de ernst van de werkgelegenheidsproblematiek zou een wisseling van de wacht wel zeer welkom zijn.

De FNV heeft de overtuiging dat met een aanpak zoals hiervoor is aangegeven, en waarin de herwaardering van de marktsector een belangrijke plaats inneemt, de werkgelegenheidsproblematiek van de komende jaren in belangrijke mate opgevangen kan worden.

Een herwaardering van de marktsector wordt echter niet alleen bepleit vanuit het werkgelegenheidsoogpunt

De FNV bepleit ook de herwaardering van de marktsector vanuit het oogpunt dat al het mogelijke gedaan moet worden om te voorkomen dat de koppeling van de sociale uitkeringen aan de lonen verbroken wordt. Gevreest moet worden dat een nog grotere druk op de individuele inkomensontwikkeling ertoe zal leiden dat de meerderheid in het parlement op een gegeven moment besluit om de lasten van de economische ontwikkeling af te wentelen op degenen die zich het slechts verweren kunnen, namelijk de inactieven. Aangenomen moet worden dat zo'n desastreuze ontwikkeling op dat moment niet meer door de vakbeweging te keren valt.

Het belang van het aantrekken van de economische groei voor de individuele inkomensontwikkeling kan gemakkelijk aangegeven worden. Het is het maken van een eenvoudig rekensommetje.

Het aantal inkomensstrekkers zal de komende jaren met ongeveer 1 % per jaar toenemen. Voor een deel zijn dit actieven; voor een deel uitkeringsgerechtigden.

Wil het individuele inkomensniveau niet verslechteren, dan is er dus een bescheiden economische groei nodig, namelijk van ongeveer 1%.

Naast de inkomensontwikkeling als gevolg van bijvoorbeeld prijscompensatie en initiëel, is er sprake van een omvangrijke incidentele inkomensontwikkeling. Deze inkomensontwikkeling kan men gemiddeld voor alle inkomens stellen op 1 à 1,5 %.

Niet iedereen profiteert van het incidenteel. Behoud van koopkracht wordt daarom altijd exclusief incidenteel gedefinieerd.

Het rekensommetje is nu grofweg rond. Wil men de komende jaren de koopkracht van actieven en inactieven kunnen handhaven, dan is er een economische groei nodig van meer dan 2 %.

Voorgaande benadering is uiteraard sterk benaderend. Allerlei andere mogelijke positieve en negatieve posten zijn niet meegenomen. Ik besef dat terdege. Toch moet men aan de uitkomst een grote waarde toekennen. Uit meer precieze berekeningen blijkt namelijk, dat die andere posten de uitkomst niet wezenlijk beïnvloeden.

Met de hier gepresenteerde aanpak kan ook nog een andere conclusie getrokken worden.

Vaak wordt gesteld dat het voor het tenminste op peil houden van de afzet van de bedrijven noodzakelijk is dat de koopkracht van actieven en inactieven gehandhaafd blijft.

Dit is een misverstand.

Uitgaande van een incidentele inkomensontwikkeling van 1 à 1,5 % en een groei van het aantal inkomensstrekkers van 1 % per jaar, en daarbij veronderstellend dat de consumptiequote op korte termijn niet belangrijk zal veranderen, moet men namelijk concluderen dat het totaal aan -consumptieve- bestedingen al gehandhaafd wordt, als de individuele koopkracht met niet meer dan ongeveer 2 % daalt! Handhaving van de bestedingen en handhaving van de koopkracht zijn dus beslist niet synoniem.

PERSPECTIEF

Voorspellingen over de groei van het arbeidsaanbod kunnen al gauw leiden tot een sombere visie op de toekomst. De werkloosheid dreigt toe te nemen; de individuele koopkrachtontwikkeling komt onder nog grotere druk te staan. Men is rijp voor het doemdenken. Het toenemende arbeidsaanbod kan echter ook vertaald worden naar een hoopvol perspectief. Het toenemende arbeidsaanbod zal er namelijk toe leiden dat het aantal potentiële actieven in de totale bevolking zeer sterk stijgt. De totale bevolking groeit in de jaren '80 met 2,5 %; het aantal potentiële actieven neemt toe met ruim 10 %. Deze ontwikkeling biedt grote mogelijkheden voor een stijging van de welvaart. De immateriële welvaart kan sterk toenemen door de uitbreiding van de vrije tijd. De materiële welvaart kan toenemen door een groei van de kwartaire sector en een toename van de particuliere bestedingen. Weliswaar dreigen de individuele inkomsten zoals ik heb laten zien, onder nog grotere druk komen te staan, maar de bestedingsmogelijkheden per leefeenheid kunnen een duidelijke stijging te zien geven.

Het realiseren van een dergelijk hoopvol perspectief vereist echter wel de wil bij degenen die het beleid beïnvloeden en bepalen, om te werken aan zo'n perspectief. Vanuit een realistische onderkenning van de situatie zal men bereid moeten zijn om ongebruikelijke beleidsvarianten te overwegen. Hierbij valt met name te denken aan een beleid gericht op de herverdeling van arbeid. Maar ook het bewerkstelligen van een bescheiden economische groei is een uitdaging van belang.

De uitslag van de verkiezingen zal erg bepalend zijn voor de vraag of er inderdaad aan een dergelijk perspectief gewerkt gaat worden. Het valt te hopen dat de kiezers niet juist hun stem geven aan partijen die oude recepten op een nieuwe problematiek toepassen. Voor economen ligt hier een belangrijke taak. Zij kunnen aangeven welke recepten niet deugen.

Broer Akkerboom

Het particuliere bedrijfsleven weer erkend als motor van de economie.

Het haasje-over-springen met de cijfers van de economische groei van een aantal grote politieke partijen in Nederland, geeft aan hoe onzeker de uitgangspunten zijn die ten grondslag liggen aan de ontwerp-verkiezingsprogramma's.

Het CDA stelde kortgeleden het eerder genoemde groeicijfer van 2,5 procent naar beneden bij en komt nu gemiddeld in de periode 1982-1985 uit op ca. 1,75% (0-1% in het eerste jaar, oplopend tot 2,5 à 3 % aan het eind van de periode). De VVD bood een keuze uit drie scenario's (van 1,5 procent tot 2,5 procent) maar heeft kortgeleden ook aangekondigd lager te gaan zitten.

D'66 zat op 1,5 procent en is daar voorlopig blijkbaar tevreden mee. Alleen de PvdA schiet er fors bovenuit met een groei-doelstelling van 2,75 procent. Drs. J. den Uyl heeft onlangs nog eens expliciet verklaard het groeicijfer niet te zullen bijstellen, ondanks de toeneming van de economische crisis.

Dat betekent twee dingen.

In de eerste plaats doet de PvdA daarmee alsof er meer financiële beleidsruimte is dan verwacht mag worden en in het verlengde daarvan meer verwachtingen. Wat die financiële ruimte betreft is dat niet gering. Ten opzichte van het groeicijfer van het CDA gaat het om extra collectieve uitgaven van f 6 miljard in de hele regeerperiode.

Ook ten aanzien van de verwachtingen - of beloften, zo men wil - betekent dat veel. Zou de PvdA bijvoorbeeld onder druk van de economische omstandigheden gedwongen worden op hetzelfde groeicijfer te gaan zitten als het CDA, dan zou de belofte om de koopkracht van de minima te handhaven (één van de harde punten uit het programma) waarschijnlijk moeten worden opgegeven.

Onder de onzekere economische omstandigheden is het overigens buitengewoon moeilijk een verantwoorde cijfermatige beoordeling te geven van de programma's. Eén van de onzekerheden is bijvoorbeeld het feit dat elk van de partijen uitgaat van zogenaamd "ongewijzigd beleid".

Het is moeilijk vast te stellen wat dat concreet inhoudt. Groeicijfers uit de programma's zijn het resultaat van de ontwikkelingen zoals die in eerste instantie resulteren uit het ongewijzigd beleid plus daarop de effecten van het beoogde partijbeleid. Maar hoe zal bijvoorbeeld bij ongewijzigd beleid het aantal nietactieven zich ontwikkelen?

Is het ongewijzigd beleid al een onduidelijke factor, hetzelfde geldt voor de gevolgen van

het beleid zoals dat door de partijen wordt voorgestaan. Anders gezegd: is de verdeling van de groei - bijvoorbeeld over de collectieve en de particuliere sector, alsmede binnen de particuliere sector over looninkomen en overig inkomen - zodanig dat dit ook resulteert in de genoemde groeipercentages? In geen van de programma's wordt dit op welke manier dan ook aangetoond. Wel wordt enthousiast gesproken over stimulerend beleid en dergelijke, maar een dergelijk enthousiasme levert nog geen groei op.

Wat dat laatste betreft, is het verheugend dat de vier grote politieke partijen (CDA, PvdA, VVD, D'66) alle het belang inzien van een verschuiving van de consumptieve bestedingen naar investeringen.

Bovendien wordt het particuliere bedrijfsleven zij het véél te laat - weer erkend als de motor van de economische groei.

Bevordering van investeringen, innovatie, verbetering van de exportpositie zijn woorden die in alle ontwerp-verkiezingsprogramma's voorkomen.

Over het hoe van die bevordering en verbetering verschilt men echter nogal van mening.

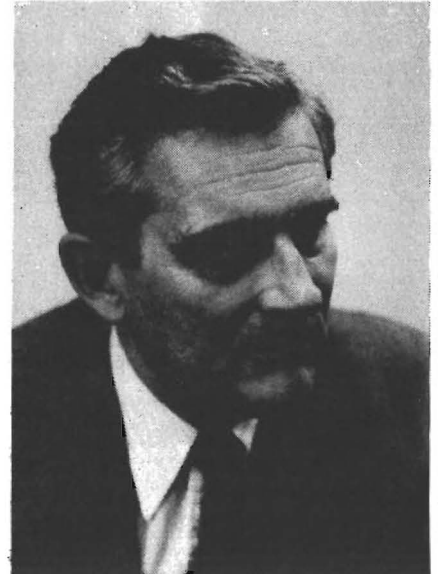
D'66 en VVD zijn het meest uitgesproken in hun pleidooi voor meer beleidsruimte van de individuele particuliere onderneming. Het zal niemand verwonderen dat wij ons door een dergelijk standpunt aangesproken voelen, zeker tegen de achtergrond van de steeds toegenomen reguleringsdrift van de overheid die overigens averechts heeft gewerkt.

Wat bijvoorbeeld het industriebeleid betreft, hebben we geleerd dat individuele bedrijfssteun op termijn eerder asociaal dan sociaal werkt, sectorbeleid alleen functioneert als het van onderaf wordt vormgegeven, en sectorstructuurbeleid eerder verstarrend dan bevrijdend werkt.

Zolang Nederland met een open economie temidden van andere open economieën leeft, is een van bovenaf geformuleerd - en afgedwongen - sectorstructuurbeleid een boze droom.

CDA en PvdA hebben ieder op hun eigen wijze vorm gegeven aan die droom. Het CDA pleit voor een volledig beleidspakket van een algemeen macrobeleid, zowel conjunctureel als structureel, aangevuld met een functioneel- en facettenbeleid, een consultatieve planning, een micro-, meso- en macro-structuurbeleid en blaast daarbij de oude PBO-gedachte nieuw leven in.

De PvdA gaat nog verder. In zijn ontwerp-

Mr. C.H.A. van Vulpen, Algemeen Directeur van het VNO.

verkiezingsprogramma is een volledige plan-economie voorzien. Het vertrouwen in de individuele inspanning en verantwoordelijkheid van de ondernemer (en via vakbeweging en ondernemingsraad in feite ook van de werknemer, en zelfs van de consument) is tot een minimum gedaald en wordt hoofdzakelijk verbaal geuit. De instrumenten voor dit beleid zijn een soort sectorstructuurbeleid, een sectorbeleid, een consumptiebeleid en een kapitaalvoorzieningsbeleid. Het selectieve groeibeleid van de PvdA krijgt gestalte in een centraal ontwikkelingsplan, voorbereid door het Centraal Planbureau. Het berust op prognoses voor de regionaal-sectorale afzet en voor sociale, culturele en technologische ontwikkelingen, versterkt door daarmee belaste planbureaus.

Hoe mensen, lopend aan deze politiek-bureaucratische leiband, gemotiveerd moeten worden tot innoveren, produceren, exporteren en consumeren, komt in het programma niet voor, evenmin als de argumenten waarom op deze manier de economische groei een punt hoger zou uitkomen dan via de weg die andere partijen kiezen.

Bij een geringe economische groei is de verdeling van die groei uiteraard van eminent belang, maar ook buitengewoon moeilijk.

De jaren zestig en zeventig hebben een aanzienlijke stijging van de collectieve uitgaven te zien

gegeven. In de tijd van de grote groei-percentages leek dat op zichzelf niet zo problematisch omdat er voor de particuliere sector nog wel iets over bleef, zij het dat als gevolg van afwentelingsverschijnselen de verdeling van het particuliere inkomen reeds toen ten ongunste van de rendementen van het bedrijfsleven begon te schuiven.

Na de eerste oliecrisis in 1973 daalden de groeipercentages echter dramatisch, maar bleven de collectieve uitgaven in hetzelfde tempo stijgen, hetgeen betekende dat de ruimte voor de particuliere sector gemiddeld tot nul daalde en in sommige jaren zelfs negatief was omdat de collectieve uitgaven honderd procent of meer van de groei consumeerden. Een eerste poging om voor de overheid de tering naar de nering te zetten werd ondernomen door minister Duisenberg in het kabinet Den Uyl, later voortgezet in het Bestek-beleid van het kabinet Van Agt. De resultaten van deze operaties zijn echter niet zodanig dat van meer ruimte of zelfs maar van dezelfde ruimte voor de particuliere sector gesproken kan worden. De belangrijkste oorzaak daarvan is de autonome stijging van de overdrachtsuitgaven. De uitgaven voor sociale zekerheid stegen enerzijds door een grotere vraag (vooral van arbeidsongeschikten en zieken), anderzijds door de stijging van de uitkeringen ten gevolge van de koppelingen die bestaan tussen de lonen in de particuliere sector en de uitkeringen. Deze gestegen uitgaven leidden echter weer tot hogere loonkosten, waardoor de concurrentiepositie van bedrijven werd ondergraven en werkloosheid toenam met bijbehorende kosten.

Het is duidelijk dat deze vicieuze cirkel doorbroken moet worden. Het is echter teleurstellend dat geen van de politieke partijen daarover substantiële bijdragen in haar ontwerp-verkiezingsprogramma's opneemt. Dat is vooral ook te betreuren omdat zonder een doorbreking van die cirkel het gehele stelsel van de sociale zekerheid gevaar zal gaan lopen.

Tijdige renovatie voorkomt juist het ineensstorten van het hele gebouw. Maar, helaas, de politieke partijen hebben blijkbaar de vrijheid niet gevonden om deze bittere boodschap zo kort voor de verkiezingen uit te dragen. Het gevolg is dat het CDA nogal eenzijdig kiest voor een volumebeleid (vermindering van de vraag), een noodzakelijke operatie, maar op zichzelf onvoldoende. De VVD presenteert een

te mager programma, dat naar wij vrezen onvoldoende zal zijn om de daling van de druk van de collectieve lasten met één procent, te realiseren.

De PvdA laat het in feite geheel afweten op dit punt en ook D'66 komt met weinig oplossingen uit de bus.

Dit niet presenteren van noodzakelijke ombuigingsmaatregelen scheidt verwachtingen die, na de verkiezingen, wel eens tot grote teleurstellingen kunnen leiden. Een gevaarlijke ontwikkeling die het vertrouwen in "de politiek" zal aantasten.

VNO

Tenslotte de zaak waar het vooral in de programma's om draait : de werkgelegenheid. Alle hier genoemde partijen hebben als uitkomst van hun beleid een groei van het aantal banen met rond de 300.000 in 1985 opgenomen. In de aanvang van deze beschouwing hebben wij al gewezen op de onzekerheden waarmee de uitkomsten van deze politiek exercities zijn omgeven. Zo is, wij schreven dat al, nog niet zeker hoe groot het aantal in-actieven zal zijn bij ongewijzigd beleid. De politieke partijen zijn uitgegaan van het terugbrengen van het aantal werklozen tot 150.000 in 1985, men heeft derhalve in feite van achteren naar voren gerekend. Op zichzelf een respectabele doelstelling, maar helaas geen uitkomst van het beleid. Alle vier partijen hebben het scheppen van deeltijdbanen als belangrijke doelstelling opgenomen. Het gaat daarbij dus behalve om het scheppen van werk, vooral ook om het verdelen daarvan. Op zichzelf kan dit nodig zijn hoewel het optimisme (vooral bij D'66) over de mogelijkheden wel eens wat groot lijkt.

Het VNO heeft, samen met de andere centrale werkgeversorganisaties, in een nota over de arbeidsduur op de mogelijkheden van deeltijdarbeid gewezen. Belangrijk daarin is het geconstateerde verschil tussen de contractuele

en de effectieve arbeidsduur, vooral bepaald door het hoge ziekteverzuim.

Wij zouden wensen dat de politieke partijen bij het uitwerken van deze ideeën ten aanzien van arbeidstijdverkorting daaraan eens aandacht zouden besteden. Overigens wordt door de PvdA wel erg optimistisch aangekeken tegen de loonoffers die zouden moeten worden gebracht om te voorkomen dat bij deeltijdarbeid de loonkosten van de bedrijven niet nog meer zouden stijgen.

Tenslotte nog een opmerking over de arbeidsmarkt. Het is bekend dat knelpunten op de arbeidsmarkt het tot elkaar brengen van vraag en aanbod bemoeilijken. CDA en PvdA willen deze knelpunten echter vooral oplossen door allerlei nieuwe verplichtingen voor de werkgever te scheppen zoals quoteringsregelingen voor moeilijk plaatsbaren e.d. Met alle begrip voor de motieven voor deze maatregelen, lijkt het ons zinvoller om de toetreding tot de WAO te bemoeilijken zodat meer mensen aan het werk blijven.

Tenslotte: Wie deze kritische kanttekeningen bij de verkiezingsprogramma's leest zou de indruk kunnen krijgen dat wij weinig vertrouwen hebben in het beleid dat er straks in Nederland gevoerd zal worden. Die constatering is echter onjuist.

In ieder van de programma's staat herstel van het particuliere bedrijfsleven als motor van de economie centraal. Dat is een uitgangspunt waarvoor wij vele jaren hebben gepleit en wij achten het dan ook zeer verheugend dat dit inzicht nu ook in de politiek is doorgedrongen. Dat de realisering van dit inzicht in de praktijk nog te wensen overlaat is wel verklaarbaar. Voor het eerst sinds de zestiger jaren staan wij immers voor de noodzaak van een ernstige sanering van ons sociaal-economisch systeem. Politici zijn zich daarvan bewust, maar uitvoering daarvan is niet alleen gecompliceerd maar ook pijnlijk. Wij vertrouwen er echter op dat de rede van de ideologie zal winnen en dat de kiezers en gekozenen de maatregelen willen nemen die nodig zijn om de fundamentele van onze welvaart intact te laten zodat we daarop kunnen voortbouwen.

mr. C.H.A. van Vulpen

Zetters en drukkers van deze Rostra.

Van links naar rechts: Bert van Moorsel, Jaap Sluijmer, Huub Schoemaker, Pieter Banneberg, Hans van Naarden, Rob Boele, Jean-Paul van Velzen, Marcel van Galen, Gerard Mayenburg, Jan Hoeksel, Rolf van der Meulen, Willem Looise, Frank Leeuwenkamp, Rob Haverlag, Henk Jore, Frank Rijker, Gerrit Schaap, Erik de Bruin en Teddy van Esch.